

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ПРЕЗИДЕНТІНІҢ ЖАНЫНДАҒЫ
МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУ АКАДЕМИЯСЫ

Басқару институты

қолжазба құқығында

Джунусова Динара Акылбековна

**ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚЫЛМЫСТАРҒА ҚАРСЫ ІС-ҚИМЫЛДЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ
ШАРАЛАРЫНЫҢ ТИІМДІЛІГІН АРТТЫРУ**

«7М041 Бизнес және басқару» дайындық бағыты бойынша
«7М04106-Экономика» білім беру бағдарламасы

Бизнес және басқару магистрі дәрежесін иелену үшін магистрлік жоба

Ғылыми жетекші _____ А.Б. Зейнельгабдин, э.ғ.д., профессор

Жоба қорғауға жіберілді: 2024 жылғы «_____» _____

Басқару институтының директоры _____ З.С. Гаипов, с.ғ.д.

Астана, 2024

МАЗМҰНЫ

НОРМАТИВТІК СІЛТЕМЕЛЕР	3
БЕЛГІЛЕУЛЕР МЕН ҚЫСҚАРТУЛАР.....	4
КІРІСПЕ.....	5
НЕГІЗГІ БӨЛІМ	7
1-тарау Экономикалық қылмыстың теориялық мәнін зерделеу	
1.1 Экономикалық қылмыс ұғымы және оның негізгі белгілері.....	7
1.2 Қазақстан Республикасындағы экономикалық қылмыстың жүйесі және құрылымы.....	11
2-тарау Қазақстан Республикасындағы экономикалық қылмыстың жүйесін тадау	
2.1 Экономикалық қызмет саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтың белгілері.....	18
2.3 Салық салу саласындағы экономикалық қылмыстарды талдау.....	21
3-тарау Экономикалық қылмысқа қарсы іс-қимыл шараларын жандандыру	
3.1 Экономикалық кедергіге қарсы іс-қимылдың қылмыстық-құқықтық шаралары.....	39
3.2 Салық салу саласындағы экономикалық қылмысқа қарсы іс-қимылды жандандыру.....	45
ҚОРЫТЫНДЫ.....	50
ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕККӨЗДЕР ТІЗІМІ.....	60
ҚОСЫМШАЛАР.....	64

НОРМАТИВТІК СІЛТЕМЕЛЕР

Осы магистрлік жобада мынадай нормативтік-құқықтық актілерге сілтемелер пайдаланылды.

Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 30 тамыздағы Конституциясы.

Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ Қылмыстық кодексі.

Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 5 шілдедегі № 235-V ҚРЗ Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексі.

2017 жылғы 25 желтоқсандағы № 120-VI Қазақстан Республикасының Салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы кодексі (Салық кодексі).

«Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес туралы» 2015 жылғы 18 қарашадағы № 410-V Қазақстан Республикасының Заңы.

«Қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыруға (жылыстатуға) және терроризмді қаржыландыруға қарсы іс-қимыл туралы» 2009 жылғы 28 тамыздағы № 191-IV ҚРЗ Қазақстан Республикасының Заңы.

Қаржы қызметін реттейтін заңнамалық және заңға тәуелді актілер.

«Банк қызметі туралы» 2003 жылғы 2 шілдедегі № 461-II Қазақстан Республикасының Заңы.

«Бағалы қағаздар рыногы туралы» 2010 жылғы 19 наурыздағы № 258-IV Қазақстан Республикасының Заңы.

«Сақтандыру қызметі туралы» 2003 жылғы 3 шілдедегі № 474-II Қазақстан Республикасының Заңы.

Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің және Қазақстан Республикасы Қаржы нарығын реттеу мен дамыту агенттігінің заңға тәуелді актілері.

БЕЛГІЛЕУЛЕР МЕН ҚЫСҚАРТУЛАР

ҚРК - Қазақстан Республикасының Конституциясы

ҚРҚК - Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі

ҚРӘҚБК - Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексі

ҚРСК - Қазақстан Республикасының Салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы кодексі (Салық кодексі)

ҚР ҚМ - Қазақстан Республикасы қаржы министрлігі

ҚР ҚМ МКК - Қазақстан Республикасы қаржы министрлігі мемлекеттік кірістер комитеті

ҚР ҚМ МКК МКД - Қазақстан Республикасы қаржы министрлігі мемлекеттік кірістер комитетінің мемлекеттік кірістер департаменті

СТ - Салық төлеуші

ЖК - Жеке кәсіпкер

КТ - Кедендік төлемдер

ЭШФ - Электронды шот фактура

КІРІСПЕ

Өзектілігі: Қазіргі таңда Қазақстан Республикасының нарықтық экономикаға көшуімен байланысты осы салада жүргізілетін қызметке тікелей қатысы бар жаңа қылмыс түрлері пайда болды.

Қазақстан Республикасы Конституциясының 35-бабына сәйкес Заңды түрде белгіленген салықтарды, алымдарды және өзге де төлемдерді төлеу әркімнің борышы әрі міндеті болып табылады [1].

Бұл ретте, экономикалық қылмыстарға қарсы іс-қимылдың экономикалық шараларының тиімділігін арттыру мәселесі өте өзекті екенін атап өту қажет. Мемлекеттік кірістер органдарының заң саласында жұмыс істеп Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 216-бабы мен 245-баптары бойынша қылмыстық істерге қатыса отырып, мемлекеттік органның өкілі ретінде осы тақырыпты таңдауға себеп болған бірқатар мәселелер пайда болды.

2023 жылғы 1 қыркүйектегі Қазақстан Республикасы Президентінің Жолдауында билік пен бизнес арасында сындарлы диалог болуы тиіс. Бүгінде өтпелі кезеңде мемлекеттік органдар өз жұмысында белгілі бір кемшіліктер мен ауытқуларға жол беріп жатқаны белгілі. Сондықтан экономикалық қылмыстарды одан әрі қылмыстық сипаттан арылту қажет. Әңгіме кәсіпкерлерге қатысты істер мен экономикалық теріс қылықтар туралы болып отыр. Салық қылмыстары бойынша қылмыстық жауаптылыққа тарту нормаларының шегін айқындаудың әділ тетігін енгізу қажет деген.

Құқық қорғау органдарының кәсіпкерлерді қудалауын тоқтату керек, тыйым салынғанына қарамастан, мұндай тәжірибе әлі де жалғасуда. Мұндай мәліметтер кейде әдейі таратылатынын және мүлдем жалған болуы мүмкін екенін мойындаймын. Алайда, кез келген жағдайда бұл мәселені назардан тыс қалдыруға болмайды деп көрсетілген [2].

Салықтық әкімшілендіру негізінен салық салу саласындағы заңдылық пен құқықтық тәртіпті қамтамасыз етуде экономикалық қылмыстардың бір бағыты салық салу тетігінің тұрақты жұмыс істеуі, экономикалық және салық қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселелері, оның ішінде салық қылмыстарына қарсы іс-қимылдың нормативтік-құқықтық құралдарын қолдану арқылы маңызды рөл алады.

Капитал нарығының тұрақты өзгеруі және ел бюджетінен экономикалық және әлеуметтік бағдарламаларды қаржыландыру қажеттілігі жағдайында салықтарды толық және уақтылы төлеу Қазақстан Республикасының экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз етудің басым бағытына жатады. Мемлекет тарапынан қабылданған реформаларды жүзеге асырып, салықтық жеңілдіктерді жасағанға қарамастан бүгінде салық төлеушілер өкінішке орай салықтан жалтарудың сан қилы амалдарын ойлап табуда сондықтан да салық салу институтын зерделеу кезек күттірмейтін мәселеге айналғаны даусыз ақиқат.

Осы орайда халықаралық тәжірибеде экономикалық қылмыстардың белен алу себептерін зерттеу ҚР салықтық тексерулердің нәтижесінде туындаған сот

іс жүргізу институты (жалған кәсіпкерлік, жалған шот фактуралар бойынша) жүйесін талдау және салық төлеушіні қылмыстық жауапкершілікке тарту процессін зерделеу.

Магистрлік зерттеу тақырыбының жаңашылдығы: Қолданыстағы құқық нормаларын зерделей отырып, Қазақстан Республикасы Салық кодексінің және Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің институтын жетілдіру.

Зерттеудің мақсаты:

Қазақстанда экономикалық қылмыстардың шығу тегіне шолу жасау, осы институт бойынша салық органдарының экономикалық қылмыстарды жою немесе оларды азайту бағытында нақты ұсыныстарды әзірлеу көзделеді.

Зерттеудің объектісі: экономикалық қылмыстар.

Зерттеудің пәні: Экономикалық қылмыстарға қарсы іс-қимылдың экономикалық шаралары.

Зерттеудің міндеттері:

1. Экономикалық қылмыстардың негізгі түрлерін анықтау;
2. Ағымдағы экономикалық шараларды талдау;
3. Проблемаларды анықтау және ұсыныстар әзірлеу.

Зерттеудің әдістері: (тарихи-құқықтық, аналитикалық, статистикалық, салыстырмалы).

Зерттеудің гипотезасы: Салық органдарының құзырлы құқық қорғау органдарымен коммуникацияларын қалыптастыру арқылы ҚР заңнама нормасының қолдану тетіктерінің тиімділігі артады.

Жалпы ғылыми-зерттеу жұмысының орындалу орны Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы, Астана қаласы.

Зерттеудің теориялық-әдіснамалық негізі. Магистрлік жобаны орындау барысында пайдаланылған зерттеу әдістері:

- құжатталған сипаттама – қолданыстағы құқықтық актілерді, заңнамалық базаны талдауға, осы бағытта жүргізіліп жатқан саясаттың идеологиясын анықтауға мүмкіндік берді.

- деректі (жазбаша материалдар, ұйымдардың дерекқорлары және веб сайттар).

Зерттеудің ақпараттық базасы Қазақстан Республикасындағы салық саласындағы реформалау жөніндегі талдамалық баяндама, мемлекет қатысатын кәсіпорындар үшін корпоративтік басқару жөніндегі басшылық қағидаттары.

Қорғауға шығарылатын негізгі ғылыми ережелер.

Теориялық және практикалық маңыздылығы. Зерттеу нәтижелерін мемлекеттік органда (ҚР ҚМ МКК МКД) қолдану мүмкіндігі. Практикалық ұсынымдар мемлекеттік кірістер саласындағы нормативтік құқықтық актілерді жетілдіру үшін пайдаланылуы мүмкін.

Зерттеу нәтижелерін сынақтан өткізу (апробациялау) және енгізу.

Экономикалық қылмыстарға қарсы іс-қимылдың экономикалық шараларының тиімділігін арттыру 2023 жылы сәуір айында Қазақстан

Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясында өткен халақаралық ғылыми тәжірибелік конференциясында талқыланып, ғылыми мақала жарияланды. Магистрлік жоба шеңберінде алынған ұсыныстар сараптамалық жазба түрінде уәкілетті органға жолданады.

Магистрлік жобаның (зерттеудің) құрылымы мен көлемі: Кіріспе, 3 негізгі бөлім, қорытынды, пайдаланылған дереккөздер тізімі мен қосымшалардан тұрады. Магистрлік жоба (зерттеу) негізгі мәтіндегі 64 парақтан, соның ішінде 12 кестеден, 9 суреттен, 3 қосымшадан тұрады.

1 Экономикалық қылмыстың теориялық мәнін зерделеу

1.1 Экономикалық қылмыс ұғымы және оның негізгі белгілері

Экономикалық қылмыстың әртүрлі анықтамалары бар. Өткен ғасырдың басынан күні бүгінге дейін ғылымда бұл қылмыстардың санатын анықтауға қатысты пікірталастар толастаған жоқ. Бірқатар ғалымдар оларды экономикалық, кейбіреулері – корпоративтік деп санайды.

Мәселен 1940 жылдары Эдвин Сазерленд жоғары әлеуметтік мәртебесі бар құрметті «ақ жағалы қылмыскер» тұжырымдамасын алға тартты. Оған сәйкес, «ақ жағалылар» деп аталатындардың көбісі ауқатты адамдар – бизнесмендер, саясаткерлер, шенеуніктер, олар қоғамның төменгі қабатындағы қарапайым қылмыскерлерге («қылмыскерлер») қарағанда қоғамға өлшеусіз үлкен зиян келтіретін заңсыз әрекеттерге барады. Сонымен қатар қоғамның бұл сирек сотталған бөлігінің қылмыстары көбіне жазасыз қалады [4, б. 43].

Э.Сазерленд оларды криминологтардың зерттеу пәніне қосуға және олармен қарапайым қылмыстардан кем емес қарқынды күресуге шақырды [4, б. 46].

1940 жылы криминолог Г. Кайзер экономикалық қылмысты жоғары әлеуметтік мәртебесі бар құрметті адамдар өздерінің кәсіби міндеттері шеңберінде және оларға көрсетілген сенімді бұза отырып жасаған құқық бұзушылықтар кешені ретінде анықтады [5, 243-бет].

Екінші дүниежүзілік соғыс кезінде АҚШ-тағы қара нарық проблемаларын 1942-1945 жылдар аралығында Вашингтондағы бағаларды қадағалау жөніндегі АҚШ Федералдық басқармасында жұмыс істеген Маршалл Клайнард зерттеді. М.Клайнард жоғары шаруашылық қылмыстылықтың себептерін мынадан көрді:

1) АҚШ Үкіметі әскери экономика заңдарының қандай нысандарда бұзылып жатқанын анықтауға шешім қабылдағанға дейін үш жыл өтті; осы уақыт ішінде тиісті заңдардың ережелерін бұзудың мыңдаған жаңа әдістері ойлап табылған және пайдаланылған;

2) белгілі болған, айыппұл салынған нормативтерді бұзушылардың 25%-дан кемі; барлығықалған тәртіп бұзушылар кәсіпорындарды жабу туралы ескертулермен немесе ескертулермен бөлінді;

3) нормативтердің сақталуын бақылау тиімсіз болды, себебі бұл үшін мүлдем адамдар жетіспеді, ал жақсы дайындалған адамдар - оның үстіне олар бұл жұмысты аса ықыласпен орындады. 1942-1947 жылдар аралығында АҚШ-та орташа есеппен үш мыңнан кем шенеунік жұмыс істеді, олар белгіленген нормативтердің сақталуын бақылауға тиіс болатын, алайда бақылау іс-шаралары тым аз жүргізілді, ал жүзеге асырылғандар жеткілікті дәйекті және тиімді болмады;

4) жұртшылық, парламентарийлер мен судьялар нормативтерді сақтауға және бағаларды белгілеуге деген өздерінің көзқарасында екіжақтылық көрсетті. Жұртшылық бұл нормаларды табандылықпен қолдады. Мүмкін, қарапайым тұтынушылардың тек өте аз бөлігі ғана «қара» нарық қызметтерін пайдаланған

шығар Алайда, іскер адамдар мен кәсіпкерлер мұны мүмкіндікке ие болған сайын жасады. Парламентарийлер тапшы тауарларды нормалау мен бағаның көтерілуіне жол бермеу үшін біріккен фронтта болғанымен, оларды тым қатаң бақылау қанағаттандырмады, себебі олар өздерінің таныс «іскер адамдарының» тиісті ережелерді бұзғаны үшін сот алдында ұсынылуын қаламады.

Судьялар сот талқылауы барысында өздерінің «қылмыскерлерді құрметті адамдардан жасағысы келмейтінін» атап өтті. Өзінің зерттеуін қорытындылай келе, Маршалл Клайнард «қара» нарықтың мәнін былайша бағалады: оның пікірінше, бұл қоғамның негізгі құндылықтарды әртүрлі қабылдай бастауынан көрінетін әлеуметтік дезорганизация белгісі. Адами қатынастар әртараптандырылады, өмірлік мақсаттар мен ұмтылыстар тек қаржылық пайдаға ғана келіп тіреледі. «Қара нарық делдалдары» ақталады, ал олардың әрекеттері қылмыстық деп қарастырылмайды [6, 253-б.].

Экономикалық қызметті бақылауды жүзеге асыратын АҚШ-тың 25 федералдық ведомствосының актілері мен есептері негізінде Маршалл Клайнард мен Петер Йигер 1980 жылы 582 ірі кәсіпорындағы шаруашылық қылмысқа талдау жасады. Олардың 447-сі ірі өнеркәсіптік кәсіпорындар, ал 105-і көтерме және бөлшек сауда кәсіпорындары мен қызмет көрсету саласындағы кәсіпорындар болды. Олардың көпшілігі өнімнің белгілі бір түрін өндіруде монополистер болды; олар бағаны бәсекелестік болмаған кезде белгіледі. Мұндай ұйымдардың қылмыстық әрекетінен зардап шеккендер көбінесе өздерін осындай деп сезінбеді. Ақталмаған қаржылық шығындар, мертігу және денсаулыққа зиян келтіру, ластану қаупі қоршаған орта - міне салдары. Жүргізілген зерттеулердің нәтижесінде М. Клайнард және П. Йигер 1975-1976 жылдар аралығында кәсіпорын иелерінің қылмыстық әрекеттерінен жекелеген қылмыскерлердің өмірге қарсы жасаған қылмыстарынан гөрі көп адам қаза болғанын анықтады. Корпоративтік қылмыс адамдарда үлкен қорқыныш тудырмайды [6, с. 251].

Швецияда белгілі криминолог Б. Свенссон экономикалық қылмысты осы әрекеттің негізін құрайтын шаруашылық қызмет шеңберінде жүзеге асырылатын пайдакүнемдік сипаттағы созылмалы, жүйелі, жазаланатын әрекет ретінде анықтауды ұсынды [5, 25-бет].

КСРО-да В.А. Образцов, В.Г. Танасевич, Б.Е. Богданов, А.Н. Ларьков, А.М. Яковлев сияқты белгілі ғалым-заңгерлер социализм кезеңіндегі экономикалық қылмыс табиғатына іргелі зерттеулер жүргізді.

80-90 жылдары экономикалық қылмыс елеулі өзгерістерге, сапалық және сандық өзгерістерге ұшырады. Меншіктің жаңа нысандарын құру, экономиканың нарықтық қатынастар жағдайында жұмыс істеуі, жеткіліксіз құқықтық реттеу, әлемдік экономикаға кірігу ондағы криминалдық жағдайдың шиеленісуімен қатар жүреді. Экономикалық қылмыс барған сайын қоғам өмірінің экономикалық, ал бірқатар жағдайларда саяси салаларының криминалдануының тікелей көрінісі және салдары ретінде көрініп келеді. В.Н. Бурлаков мұнда басты проблема қылмыстарды экономикалық және тиісінше «экономикалық қылмыс» әлеуметтік құбылысының шекараларын айқындау

ретінде саралау критерийлерін таңдау болып табылатынын атап өтті. Бұл жерде әңгіме аталған құбылысты криминологиялық немесе нақтырақ айтқанда, әлеуметтік-криминологиялық тұрғыдан қарау туралы болып отыр. Ал қылмыстық-құқықтық тұрғыдан «экономикалық қылмыс» деген бастапқы ұғымның шекарасын, бірқатар отандық мамандардың пікірінше, мүлдем анық белгілеу мүмкін емес [6, 254-беттер].

Арнайы әдебиетте «экономикалық қылмыстар» ұғымымен қамтылатын қылмыстар шеңберін анықтаудың қолданыстағы тәсілдерін жіктеуге тырысуды табуға болады. Мысалы, Г.К.Мишин әртүрлі тәсілдердің (ұстанымдардың) үш тобын бөліп көрсетеді. Бірінші жақтаушылар экономикалық пайда алу (байыту) мақсатында жасалған барлық қылмыстарды экономикалық қылмыстарға жатқызады және олардың қатарына қандай да бір шектеусіз меншікке қарсы қылмыстарды (мүліктік) қосады. Екіншісі жақтаушылар - экономикалық қатардан шаруашылық қызметпен байланысты емес меншікке қарсы қылмыстарды алып тастайды.

Экономикалық санатқа экономикалық қызметті тікелей жүзеге асыру процесіндегі, сондай-ақ онымен байланысты емес, бірақ жұмыс істейтін шаруашылық жүйесінің шекарасында жасалатын қылмыстық әрекеттер де жатқызылатын болады. Соңғы жағдайда біз экономикалық қылмыстар деп атауға мәжбүр боламыз, мысалы, жалдамалы қызметкерлер жасаған өндірістегі ұрлық сияқты. Экономикалық санатқа тек қана экономиканың пайда табумен байланысты түйінді сегментінде (шаруашылық жүргізу жүйесі), яғни экономикалық қызмет саласында кәсіпкерлік, бизнес саласында жасалатын қылмыстарды жатқызуға болады.

Мұндай көзқарас кезінде осы кәсіпкерлік (бизнес) субъектілерінің өздерінің экономикалық қызметті тікелей жүзеге асыру процесінде жасалатын қылмыстық әрекеттерін ғана есепке алу орынды. Экономикалық қылмыстың мәні сипатын әлеуметтік құбылыс ретінде және криминологиялық ұғым ретінде түсіндіру мақсатында ғылыми әдебиеттегі негізгі көзқарастарға қысқаша талдау жасау керек. А.М.Яковлев «бұл ұғым заңмен қорғалатын социалистік мемлекет пен азаматтардың экономикалық мүдделеріне зиян келтірудің әртүрлі түрлерін қамтиды» және қылмыстарды экономикалық санатқа қосу үшін «олардың экономикалық, шаруашылық тетіктің нақты ерекшеліктерімен байланысы» негіз болады деп санады. А.М.Яковлевтің пікірінше, экономикалық қылмыс «экономикалық қатынастар жүйесінде белгілі бір функцияларды орындайтын адамдар тарапынан социалистік меншікке, халық шаруашылығын басқару тәртібіне пайдакүнемдік қол сұғушылықтың жиынтығынан көрінеді» [7, 57-бет].

Бұл соңғы анықтама криминологиялық әдебиетте жиі келтіріледі немесе жалпы қабылданған клише ретінде ұсынылады. Бұған соңғы уақытта басып шығарылған криминология бойынша бірқатар оқулықтар авторларының ұстанымы дәлел бола алады. Мәселен, профессор А.И. Долгова мынадай ұғым береді: «... Экономикалық қылмыс - бұл шаруашылық қызметте пайдаланылатын меншікке пайдакүнемдік қол сұғушылықтың жиынтығы, экономикалық қатынастар жүйесінде белгілі бір функцияларды орындайтын тұлғалар

тарапынан экономикалық процестерді және азаматтардың экономикалық құқықтарын басқарудың белгіленген тәртібі» [8, 268-б.].

В.Н.Кудрявцев пен В.Е.Эминов А.М.Яковлев берген айқындаудың барлық алгоритмін толығымен пайдаланбайды, бірақ оларға бөлінген экономикалық қылмыстардың ерекше ерекшелігі "олар қол сұғатын экономикалық қатынастар жүйесіне енгізілген адамдарды басқару объектісі үшін бөтен емес, арнайы субъект " [9, с.214].

И.И.Рогов «қылмыстық тәртіппен жазаланатын шаруашылық қызмет қана экономикалық қылмыс ұғымымен қамтылатынын» көрсетеді. Басқаша айтқанда, автор, біріншіден, экономикалық қылмыстар аясын тек шаруашылық қызметпен байланысты әрекеттермен шектейді. Екіншіден, өз зерттеуін экономикалық қылмыстың тек заңды, қылмыстық-құқықтық ұғымымен шектейді. И.И.Роговтың анықтамасынан көрініп тұрғандай, автор экономикалық қылмыстардың шеңберін, біріншіден, қылмыстық кодексте көзделген әрекеттермен шектеді, екіншіден, тек мемлекеттік немесе қоғамдық ұйымдардың лауазымды адамдары жүзеге асырады және үшіншіден, экономикалық қылмыстарға қол сұғушылықпен байланысты [10, с.91].

Зерттелетін проблеманы криминологиялық талдау үшін қызығушылық тудыратын бірнеше маңызды қорытындыны атап өтейік. Біріншіден, автор ұстанымындағы критерийлерді айқындаудағы анық еместікке және дәлелдер сенімділігінің аздығына қарамастан, экономикалық қылмыс ұғымын шаруашылық қызмет (қылмыстық тәртіппен жазаланатын) аясымен ғана шектеуге, сондай-ақ экономикалық қылмыстың криминологиялық ұғымын қылмыстық-құқықтық ұғымнан оқшаулауға әрекет жасалуда. Екіншіден, «экономикалық қылмыс» пен «көлеңкелі экономика» ұғымдарын ажыратуға әрекет жасалды. Соңғысы деп автор «мемлекет бақыламайтын тауар-материалдық құндылықтар мен қызметтерді өндіру, бөлу, айырбастау және тұтыну», сондай-ақ «барлық ескерілмеген, тиісті нормативтік құжаттармен регламенттелмейтін» түсінеді. Экономикалық қылмыс кез келген қылмыстық-құқықтық құбылыс сияқты белгілі бір дербестікке ие «көлеңкелі экономиканың» неғұрлым қауіпті түрі деп аталды.

1.2 Қазақстан Республикасындағы экономикалық қылмыстың жүйесі және құрылымы

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 216-бабында көрсетілгендей, іс жүзінде жұмыстар орындалмай, қызметтер көрсетілмей, тауарлар тиіп-жөнелтілмей шот-фактура жазу бойынша әрекеттер жасау.

1. Мүліктік пайда алу мақсатында жеке кәсіпкерлік субъектісінің іс жүзінде жұмыстар орындалмай, қызметтер көрсетілмей, тауарлар тиіп-жөнелтілмей шот-фактура жазу бойынша әрекеттерді азаматқа, ұйымға немесе мемлекетке ірі залал келтіріп жасауы – үш мың айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде айыппұл салуға не сол мөлшерде түзеу жұмыстарына не сегіз жүз сағатқа дейінгі мерзімге қоғамдық жұмыстарға тартуға не үш жылға дейінгі

мерзімге бас бостандығын шектеуге не сол мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

2. Осы баптың бірінші бөлігінде көзделген:

1) бірнеше рет;

2) адамдар тобының алдын ала сөз байласуымен;

3) мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адам не оған теңестірілген адам не лауазымды адам не жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адам жасаған іс-әрекет, егер ол өзінің қызмет бабын пайдалануымен ұштасса, мүлкі тәркіленіп, ал 4) тармақта көзделген жағдайларда, белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан өмір бойына айыра да отырып, бес мың айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде айыппұл салуға не сол мөлшерде түзеу жұмыстарына не бір мың екі жүз сағатқа дейінгі мерзімге қоғамдық жұмыстарға тартуға не бес жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге не сол мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

3. Осы баптың бірінші немесе екінші бөліктерінде көзделген, қылмыстық топ жасаған немесе аса ірі залал келтірген іс-әрекеттер – мүлкі тәркіленіп, белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан өмір бойына айыра отырып немесе онсыз, жеті жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

Осы кодекстің 245-бабына сәйкес ұйымдарға салынатын салықты және (немесе) бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдерді төлеуден жалтару

1. Декларация табыс ету міндетті болып табылған кезде декларацияны табыс етпеу не салық салынатын басқа да объектілерді және (немесе) басқа да міндетті төлемдерді жасыру жолымен декларацияға табыстар және (немесе) шығыстар туралы көрінеу бұрмаланған деректерді енгізу арқылы ұйымдарға салынатын салықты және (немесе) бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдерді төлеуден жалтару, егер бұл іс-әрекет ірі мөлшердегі салықты және (немесе) басқа да міндетті төлемдерді төлемеуге әкеп соқса, белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан үш жылға дейінгі мерзімге айыра отырып, екі мың айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде айыппұл салуға не сол мөлшерде түзеу жұмыстарына не сегіз жүз сағатқа дейінгі мерзімге қоғамдық жұмыстарға тартуға не үш жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге не сол мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

2. Мынадай:

1) іс жүзінде жұмыстар орындалмай, қызметтер көрсетілмей, тауарлар тиіп-жөнелтілмей шот-фактура пайдаланыла отырып;

2) адамдар тобының алдын ала сөз байласуымен жасалған дәл сол іс-әрекет белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан үш жылға дейінгі мерзімге айыра отырып, төрт мың айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде айыппұл салуға не сол мөлшерде түзеу жұмыстарына не бір мың сағатқа дейінгі мерзімге қоғамдық жұмыстарға

тартуға не төрт жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге не сол мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

3. Осы баптың бірінші немесе екінші бөліктерінде көзделген, қылмыстық топ жасаған не аса ірі мөлшерде жасалған іс-әрекеттер – белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан үш жылға дейінгі мерзімге айыра отырып, бюджетке түспеген төлемдер сомасының екі еселенгеннен үш еселенгенге дейінгі мөлшерінде айыппұл салуға не бес жылдан сегіз жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

Ескерту. Осы бапта көзделген іс-әрекетті жасаған адам (қылмыстық топ жасаған іс-әрекетті қоспағанда) Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген салықтар және (немесе) бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер бойынша берешекті, сондай-ақ өсімпұлды өз еркімен төлеген жағдайда қылмыстық жауаптылықтан босатылады. [11,б.191].

«Экономикалық қылмыс» санаты осы тақырыпқа арналған 1992 жылы А.М. Медведев жариялаған бағдарламалық мақалада одан әрі дамыды. Бұл автор экономикалық қылмыстарды «ең жалпы түрде» «экономикаға өндірістік (экономикалық) қатынастардың жиынтығы ретінде қол сұғатын және оған материалдық залал келтіретін қоғамдық қауіпті әрекеттер» деп айқындады.

Бұл ретте А.М.Медведев қылмыс объектісін (экономикалық қылмысты қоса алғанда) айқындауға дәстүрлі көзқараспен келетінін әділ түрде байқайды. қоғамдық қатынас ретінде қатысушылардың өздері назарға алынбайды. «Сонымен қатар, - деп жалғастырады автор, - экономикалық қатынастардың қатысушылары тауар өндірушілер мен тауар тұтынушылар, меншік иелері, белгілі бір экономикалық құқықтары мен бостандықтары, қажеттіліктері мен мүдделері бар, экономикалық қылмыстарға қол сұғатын нақты адамдар болып табылады». «Осылайша, - делінген мақалада, - экономикалық қылмыстар экономикалық қатынастарға қатысушылардың экономикасына, құқықтарына, бостандықтарына, қажеттіліктері мен мүдделеріне қол сұғады, экономикалық (шаруашылық) тетіктің қалыпты жұмыс істеуін бұзады, осы әлеуметтік құндылықтар мен игіліктерге материалдық зиян келтіреді деп айтуға болады» [12, с.81].

Егер автор экономикалық қылмыстардың қандай құқықтарға, бостандықтарға, қажеттіліктер мен мүдделерге қол сұғатынын анықтаса, бұл анықтама теориялық тұрғыдан да, қолданбалы тұрғыдан да айтарлықтай ұтар еді. Басқаша экономикалық санатқа экономикаға қатысы жоқ қылмыстарды да жатқызуға болады: мысалы, сөз бостандығына, жиналыстарға, діни сенімге оқталу немесе, айталық, азаматтардың рухани қажеттіліктері мен мүдделеріне. Экономикалық қылмыс пен экономикалық қылмыс ұғымымен қатар посткеңестік заң әдебиетінде жақында ғана «шаруашылық қылмыстар» ұғымы кеңінен қолданылған болатын. Осы ұғымның мазмұнын айқындауда көптеген айырмашылықтар болды. Кейбір авторлар «Шаруашылық қылмыстар» деген жеке тараудан тұратын кеңестік қылмыстық заңнама идеологиясына сүйене отырып, қылмыстың бұл түрін дербес деп санайды. Басқалары, керісінше,

шаруашылық қылмыстар - бұл экономикалық қылмыстардың бір түрі деп ойлаған. Авторлар тобының ұстанымын, мысалы, Б.В. Волженкин бөлісті [13],

Н.Ф. Кузнецова экономикалық қылмыс меншікке қол сұғушылықтан және кәсіпкерлік қылмыстардан құралады деп санайды. [14, 12-беттер],

Л.Д. Гаухман және С.В. Максимов экономика саласындағы қылмыстарға шаруашылық қылмыстарды, тағы екі санатпен қатар - «ұлттың экономикалық мүдделеріне қол сұғатын өзге де мемлекеттік қылмыстарды» және «меншікке қарсы қылмыстарды» жатқызған [15, 12-беттер].

Тұтастай алғанда экономика саласындағы қылмыстарға соңғы екі зерттеуші ұлттық экономиканың негіздеріне, мүлікті иелену, пайдалану және оған билік ету жөніндегі қатынастарға, сондай-ақ тауарлар мен көрсетілетін қызметтерді өндіру, бөлу және тұтыну жөніндегі қатынастарға тікелей қол сұғатын қылмыстық жазаланатын әрекеттерді жатқызуға құқылы. Олар шаруашылық деп аталатын қылмыстардың қатарына шаруашылық жүргізу мүдделерін қамтамасыз ететін қоғамдық қатынастарға қол сұғатын әрекеттерді жатқызған.

Біздің елімізде 90-шы жылдары болған экономикалық-саяси құрылыстағы және әлеуметтік-экономикалық қатынастар жүйесіндегі түбегейлі өзгерістерге байланысты экономикалық қызметті құқықтық реттеу жүйесі де белгілі бір өзгерістерге ұшырады. Жаңа қазақстандық қылмыстық заң (ҚР ҚК 1997 ж.) экономикалық қызмет саласындағы қылмыстарды жеке тарауға бөле отырып, экономика саласындағы қылмыстар жүйесін түбегейлі реформалады. Бұл өзгерістер бірінші санатты («шаруашылық») көбінесе криминология ғылымының тарихшылары басқаратын дефинициялар разрядына ауыстыра отырып, қылмыстарды шаруашылық немесе экономикалық ретінде белгілеу жөніндегі мамандардың дауларына шек қойды.

БҰҰ-ның Қылмыстың алдын алу және құқық бұзушыларға қарау жөніндегі бесінші конгресі (1975 ж.) «ақ жағалы» қылмысты өзіндік «бизнес нысанын» білдіретін аса қауіпті санатқа қойды. Оның негізгі ерекшеліктері тұжырымдалды: экономикалық пайда мақсатында қылмыстық қызметті жүзеге асыру; ұйымның белгілі бір нысандарымен байланыс; кәсіби немесе лауазымдық қызмет; осы қылмыстылық субъектілерінің жоғары әлеуметтік жағдайы; саяси билікке ие болу [16, 18-б.].

Кейбір криминологтардың пікірінше, «ақ жағалы» қылмыс ұғымын нақтылау және кеңейту әрекеттері дәстүрлі түсіндірулердің кемшіліктерімен байланысты болды - олар құқық бұзушылардың тұрақты қызмет аясынан тыс жасалатын және, мысалы, кірістер туралы декларацияны бұрмалау жолымен салық төлеуден жалтаруға, жерді сатып алу-сату кезіндегі алаяқтыққа байланысты қылмыстарды қамтымады және ескермеді учаскелер, жылжымайтын мүлік және т.б. Нәтижесінде американдық криминолог Г. Эдельхертц экономикалық санатқа жататын ақ бүркемелі қылмыстардың мынадай нақтыланған анықтамасын ұсынды: «Заңсыз іс-әрекет немесе іскерлік немесе жеке пайда үшін ақша немесе мүлік алу мақсатында физикалық

факторларды қолданбай, жасыру немесе қулықпен жасалған бірқатар заңсыз іс-әрекеттер» [17, 56-бет].

Эдельхертц тұжырымдаған американдық мамандардың пікірімен келісу өте қиын анықтама экономикалық қылмыстың мәнін неғұрлым толық және дәл көрсетеді. Бұл түсіндірме, керісінше, зерттелетін құбылыстың шекарасын барынша белгісіз етеді.

Экономикалық қылмыс құрамында қызметтік қылмыстар деп аталатын топтарды бөліп шығару фактісінің өзі, оған ұсақ және елеусіз құқық бұзушылықтар массасын қоса отырып, экономикадағы криминалдық құбылыстарды зерттеуді әлеуметтік тұрғыдан неғұрлым аз талдау жағынақатардағы қызметшілердің девианттық мінез-құлқының маңызды түрлері. Экономикалық қылмыс құрамында «корпоративтік қылмыс» деп аталатын немесе өзге транскрипциядағы корпорациялардың бөлініп, қалдырылуы жағдайды біршама қиындатады. Е.Е. Дементьева нарықтық экономикасы дамыған елдердегі экономикалық қылмыстың негізін құрайтын корпоративтік қылмыстарды өз зерттеуінің қорытындыларын қорыта отырып, олардың түрлерінің біршама өзгеше жіктелуін береді:

1) капитал салымдарын теріс пайдаланудан тұратын және компаньондарға, акционерлерге және т.б. зиян келтіретін қылмыстар;

2) депозиттік капиталды теріс пайдаланудан тұратын және кредиторларға, кепілдіктерге залал келтіретін қылмыстар (кредиторларға залал келтіретін жалған банкроттықтар, сақтандыру саласындағы алаяқтық);

3) қылмыстар еркін бәсекелестік ережелерін бұзуға байланысты (өнеркәсіптік тыңшылық, бағаларды жасанды түрде жоғарылату немесе төмендету);

4) тұтынушылардың құқықтарын бұзудан тұратын қылмыстар (тұтынушыларға физикалық зиян келтіруге әкеп соғатын сапасыз өнім шығару);

5) мемлекеттің қаржы жүйесіне қол сұғатын қылмыстар (пайданы жасыру, салық төлеуден жалтару);

6) табиғатты заңсыз пайдалануға байланысты және қоршаған ортаға залал келтіретін қылмыстар (қоршаған ортаны ластау);

7) әлеуметтік сақтандыру және зейнетақымен қамсыздандыру саласындағы алаяқтықтағы қылмыстар, сондай-ақ жұмысшылар мен қызметшілерге материалдық және физикалық залал келтіретін қауіпсіздік техникасы қағидаларын саналы түрде бұзуға байланысты қылмыстар;

8) коммерциялық паралар;

9) компьютерлік қылмыстар [18, с.43].

Батыс криминологиясында қаралып отырған санаттармен қатар «шаруашылық қылмыс» ұғымы да кеңінен қолданылады. Соңғысы, өз кезегінде, көбінесе ақ бұрышты қылмыстың құрамдас бөлігі ретінде не оның көрініс нысаны ретінде көрінеді. Неміс криминологиялық әдебиетінде экономикалық қылмыстарды жасау саласында ерекше феноменнің бар екендігіне назар аударылатынын атап өту қажет (оны виктимо-парадокс деп атайық) - «кейбір жәбірленушілер іс жүзінде қылмыс жасауға кедергі келтірген әлеуетті

қылмыскерлер болып табылады». Белгілі бір сипаттар жиынтығы, құрамдас элементтердің тізбесі мен белгілері бар жоғарыда қаралған экономикалық (әр түрлі авторлар түсінетін) қылмыстың дефинициясы бір басты кемшіліктен зардап шегеді - олар белгілі бір құқық бұзушылықтарды экономикалық құқық бұзушылықтар санатына жатқызудың нақты, айқын және түсінікті өлшемдерін белгілеуге мүмкіндік бермейді және, демек, бұл құбылыстың нақты шекараларын айқындауды қиындатады.

Экономикалық қылмыс ұғымын түсіндірудің көптеген спектрінің болуымен, зерттеу объектісінің өзінің күрделілігі мен көп қабаттылығымен және басқа да себептермен осы құбылысқа қарсы күресті құқықтық реттеу саласындағы осындай елеусіз жетістіктер түсіндіріледі. Экономикалық қызмет саласын, кәсіпкерлік саласын реттеу және заңдастыру мәселелерін шешуге қатысты қылмыстық құқықтың үйлесімді тұжырымдамасы әзірленбеген.

Қорытындылай келе, делинквенттік мінез-құлық феноменінің ерекшелігін анықтайтын экономикалық қылмыстың мынадай белгілерін бөліп көрсетуге болады. кәсіпкерлік, бизнес саласында:

1) кәсіпкерлік саласында, бизнес саласында заңды экономикалық қызметті жасырып жүзеге асыру;

2) тікелей экономикалық (кәсіпкерлік) қызмет процесінде, оның шекараларында және құзыреті шегінде жүзеге асыру;

3) кәсіпкерлік (бизнес) субъектілерінің жүзеге асыруы;

4) заңды экономикалық қызметті жүзеге асыру процесінде экономикалық игіліктерді иеленудің криминалдық әдістерін пайдалану, ресми (рұқсат етілген) нарықтық экономикалық орта ұдайы өндіретін шаруашылық-құқықтық жағдайларда паразиттеу;

5) делинквент бизнесмендер жезөкшелікке баратын кәсіпкерлер стратасының жоғары әлеуметтік мәртебесі және қоғам тарапынан оған деген жоғары сенім кредиті өзінің қылмыстық іс-әрекетіне;

6) жасырын болуы, құрбандарды дербестендірудің болмауы;

7) жәбірленушімен тікелей байланыстың болмауы;

8) қол сұғушылық объектілерінің ерекшелігі мен көптігі;

9) экономикалық қылмыс субъектілерінің ерекшелігі;

10) қылмыстардың массалылығы мен типтілігі;

11) қылмыстардың жасырындылығы;

12) қылмыстың пайдакүнемдік сипаты;

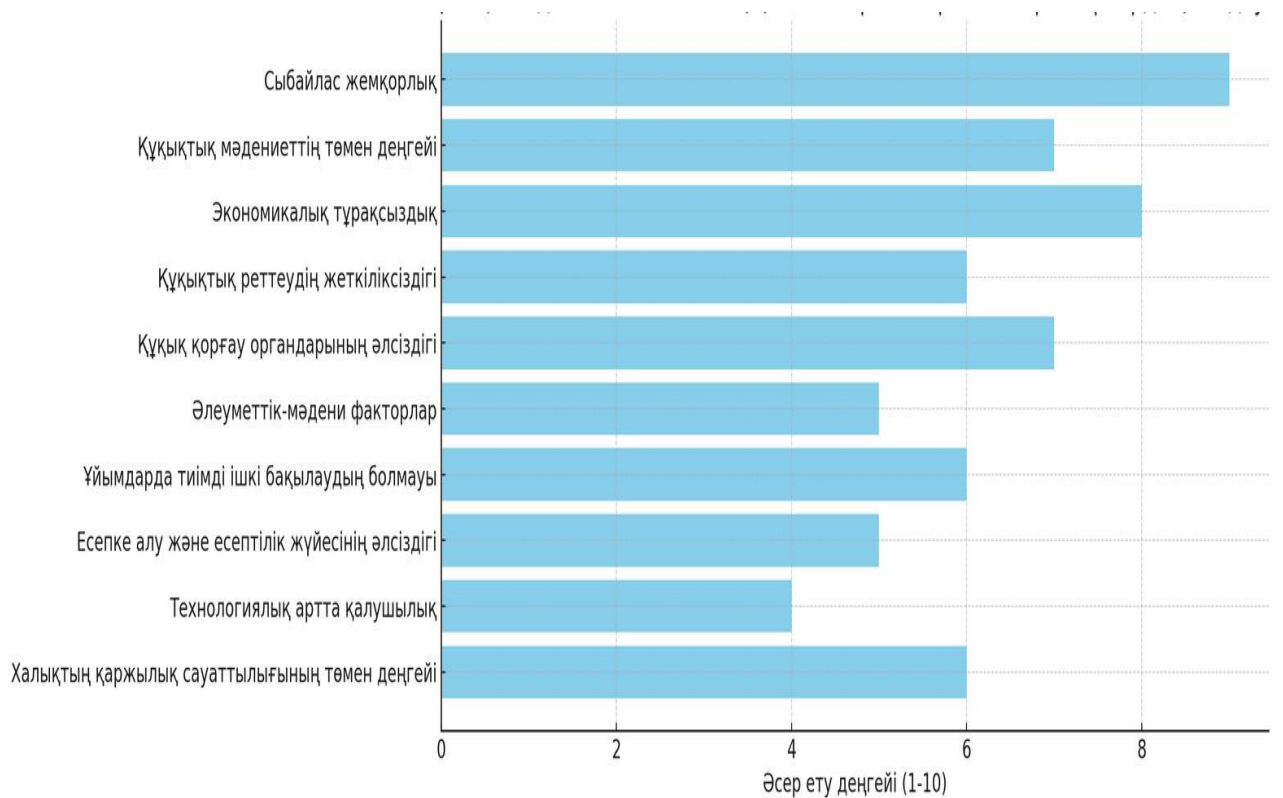
13) зорлық-зомбылықсыз қылмыстар санатына қатысы;

14) қоғамның экономикалық қылмысқа немқұрайлы, бейтарап қарым-қатынасы феноменінің болуы.

Осылайша, осы ғылыми мақалада экономикалық қылмыстың мәніне, оны ғылыми қоғамдастықта айқындаудың әртүрлі тәсілдеріне кешенді талдау жүргізілді, сондай-ақ экономикалық қылмыстардың қандай екендігі, сондай-ақ оған қандай негізгі сипаттамалар тән екендігі.

Қазақстан Республикасының экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз етудің мемлекеттік құқықтық тетігінің тиімділігін арттыру қылмыстық салықтық

құқық бұзушылықтар үшін жауапкершілікті регламенттейтін құқық нормаларын жетілдіруде көрінеді. Қазақстандағы қылмыстарға әсер ететін факторлардың талдауы (1-суретке сәйкес).

1-сурет –Қазақстандағы қылмыстарға әсер ететін факторлардың талдауы
Ескертпе – Автормен жасақталды [48].

2 Қазақстан Республикасындағы экономикалық қылмыстың жүйесін тадау

2.1 Экономикалық қызмет саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтың белгілері

Салық салу саласындағы қылмысқа қарсы күрестің жай-күйіне экономиканың криминализациясы, салық және қылмыстық-құқықтық заңнаманың жетілдірілмеуі теріс әсер етуі мүмкін оның салықтан жалтарудың қылмыстық әрекеттері тәсілдеріндегі болып жатқан өзгерістерден артта қалуы. Салық қылмыстарына тиімді қарсы іс-қимыл - құқық, экономика және қаржы саласындағы саяси және мемлекеттік қайраткерлердің, ғалымдардың, мамандардың назарын аударатын міндет.

Салық қылмыстарына қарсы іс-қимыл мемлекет пен қоғамның экономикалық мүдделерін қорғаудың мемлекеттік-құқықтық тетігі іске қосылған экономикалық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің негізгі бағыттарының бірі болып табылады. Негізгі ережелер Салық қылмыстарына қарсы іс-қимыл феноменін зерттеу ғылыми ізденістердің өзекті саласы болып қала береді, өйткені оны экономикалық қауіпсіздіктің құрамдас элементі ретінде түсіну және жаңа ғылыми құқықтық терминдерді қалыптастыру Қазақстан Республикасының ұлттық және қаржылық қауіпсіздігін қамтамасыз ету міндеттерін шешу жолдарын ашады.

Мемлекеттің экономикалық қауіпсіздігі мен оның жұмыс істеуін қамтамасыз ету жөніндегі мемлекеттік құқықтық институттар қызметінің басым бағыты салықтық қылмыстарға қарсы іс-қимыл жөніндегі іс-әрекеттер мен шаралар кешені қоғамның табысты әлеуметтік-экономикалық дамуының кепілі болып табылады.

Салық төлеушілерден салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдердің жеткілікті түсуін қоса алғанда, салық қауіпсіздігі мақсаттарына қол жеткізу үшін бірінші кезектегі міндет салық қылмысы мен салық қауіпсіздігі анықтамаларын ұғымдық-санатты аппаратқа енгізу, сондай-ақ қылмыстық-құқықтық сипаттағы шараларды әзірлеу және жетілдіру болып табылады. Материалдар мен әдістер зерттеуде қазақстандық және ресейлік ғалымдар Л.И. Абалкиннің, Қ.Т. Арыстанбековтың, Б.М. Бейсеновтың, И.И. Кучеровтың, И.М. Середаның жұмыстары мен ғылыми еңбектері, сондай-ақ экономикалық қауіпсіздік мәселелеріне арналған қазіргі заманғы нормативтік-құқықтық және тұжырымдамалық көздер, салық қылмысы.

Салықтық қылмыс ұғымдарын іздеу және тұжырымдау және салық қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін ғылыми зерттеуде талдау, синтез, индукция, дедукция, ғылыми зерттеудің сипаттамалық, тарихи, формальды-заңдық әдістері пайдаланылды. Салық қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселесіне зерттеу нәтижелері экономикалық және салық қауіпсіздігін қамтамасыз ету салықтарды толық және уақтылы төлеу мемлекеттік билік институттары қызметінің басым бағыттарының біріне жатады. Елдерде экономиканың нарықтық моделімен

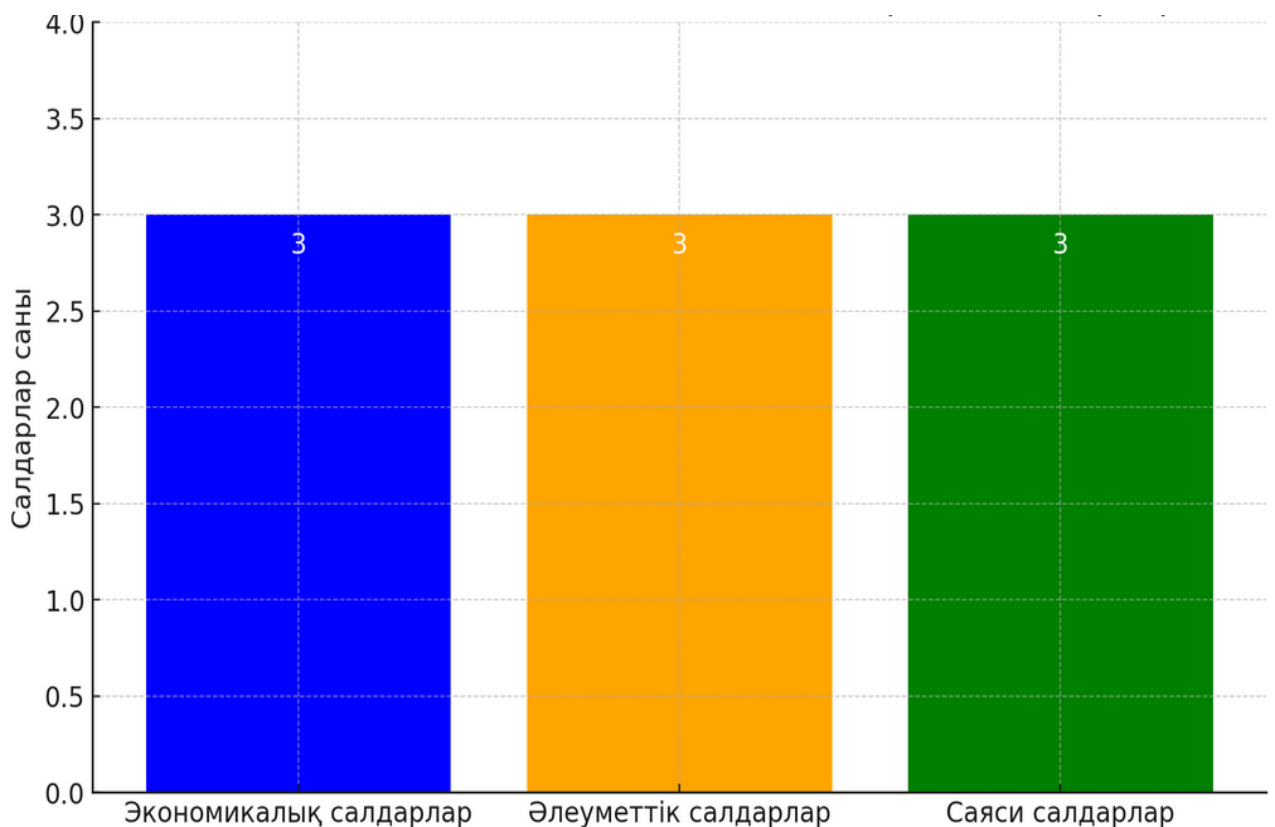
экономикалық реформалар мен әлеуметтік-саяси жағдай салық қылмыстарының сипатына елеулі әсер етеді, олардың сипаттамаларын айқындайды және тұтастай алғанда экономикалық қауіпсіздіктің жай-күйіне әсер етеді.

Өз жұмысында М.Ө. Спанов атап өткендей, "ұлттық және экономикалық қауіпсіздік - бұл экономика мен билік институттарының ұлттық мүдделерді кепілдендірілген қорғау, тұтастай алғанда елдің үйлесімді, әлеуметтік бағыттағы дамуы, ішкі және сыртқы процестерді дамытудың неғұрлым қолайсыз нұсқалары кезінде де жеткілікті экономикалық және қорғаныс әлеуеті қамтамасыз етілетін жай-күйі.

«Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігі туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 4-бабының 4-тармағына сәйкес экономикалық қауіпсіздік Қазақстан Республикасының ұлттық экономикасының қорғалу жай-күйі ретінде белгіленеді.

Р.О. Бұғубаеваның пікірінше, "экономикалық қауіпсіздікті ұлттық қауіпсіздіктің маңызды негізі ретінде тану экономикалық қауіпсіздікті қамтамасыз етуді мемлекет пен қоғам қызметінің басым бағытына жатқызуға мүмкіндік берді. Экономикалық қауіпсіздік ұлттық қауіпсіздікті құқықтық және мемлекеттік реттеудің тиімділігі жағдайында ғана қамтамасыз етілуі мүмкін".

Осылайша, «экономикалық қауіпсіздік» ұғымы экономиканың тұрақты жұмыс істеуінің негізі болып табылатын экономикалық қауіпсіздікке қатысты қатынастар жүйесінің құқықтық институттарда бекітілуін білдіреді. және оның жай-күйі жеке тұлғаға, ұйымдарға және бірінші кезекте мемлекетке қауіп төндірмейтін жағдайлар жасау. Экономикалық қауіпсіздік объектісінің ауқымына қарай жеке адамның, кәсіпорындар мен мемлекеттің өмірлік маңызды мүдделері экономикалық қауіпсіздікті қамтамасыз ету шараларының тікелей объектісі болып табылады. Мәселен, «экономикалық қауіпсіздікті қамтамасыз ету» ұғымына ұлттық экономиканың ішкі және сыртқы қатерлерден қорғалу жағдайына қол жеткізу үшін іс-қимылдар мен шаралар кешені енгізіледі. «Экономикалық қауіпсіздік» мазмұнын анықтау және оны қамтамасыз ету тетіктері әртүрлі түсіндіріледі, бұл әртүрлі теориялық-әдістемелік тәсілдер шеңберінде проблеманы зерттеуге байланысты. Мысалы, Қ.Т. Арыстанбековтың пікірінше, «экономикалық қауіпсіздікті қамтамасыз ету деп жағымсыз, халықаралық және қауіпті факторлардың, жағдайлардың, процестер мен жағдайлардың пайда болуы мен дамуының алдын алу және олардың салдарын жою жөніндегі іс-қимыл жүйесін түсіну керек». Заңның 22-бабы 1-тармағының 1) тармақшасына сәйкес экономикалық қауіпсіздік қаржы жүйесінің нақты және әлеуетті қатерлерден қорғалу жағдайын көздейтін қаржылық қауіпсіздікті қамтиды, бұл ретте мемлекет оның тұтастығын, тәуелсіздігін және орнықты дамуын өз бетінше қамтамасыз етеді. Экономикалық қылмыстардың салдарлары (2-суретке сәйкес).

2- сурет - Қазақстандағы экономикалық қылмыстардың салдарлары
Ескертпе- Автормен жасақталған [48].

Академик Л. Абалкин экономикалық қауіпсіздікті зерттей отырып, үш маңызды элементті бөліп көрсетті: - қазіргі заманғы әлемдік шаруашылық жағдайында абсолюттік сипатқа ие емес экономикалық тәуелсіздік; - меншікті оның барлық нысандарында қорғауды, кәсіпкерлік белсенділік үшін сенімді жағдайлар мен кепілдіктер жасауды, жағдайды тұрақсыздандыруға қабілетті факторларды тежеуді көздейтін ұлттық экономиканың тұрақтылығы мен орнықтылығы; - инвестициялар мен инновациялар үшін қолайлы ахуал жасау, ұлттық экономиканың тұрақтылығы мен өзін-өзі сақтауының шарты ретінде өндірісті тұрақты жаңғырту. Академиктің пікірінше, «экономикалық қауіпсіздік бұл ұлттық экономиканың тәуелсіздігін, оның тұрақтылығы мен орнықтылығын, тұрақты жаңару және өзін-өзі жетілдіру қабілетін қамтамасыз ететін жағдайлар мен факторлардың жиынтығы».

Өз кезегінде, қаржылық қауіпсіздік - бұл елде (өңірде) қоғамның және нақты өңірдің әлеуметтік-экономикалық тұрақтылығы мен дамуы, ақшалай, бюджеттік, кредиттік, салықтық және қаржылық жүйенің тұтастығы мен бірлігін сақтау үшін қажетті (қолайлы) қаржылық жағдайлар мен ресурстар жасалатын экономиканың, қаржы жүйесінің, қаржылық қатынастар мен процестердің осындай дамуын қамтамасыз ету. Қазақстан Республикасының экономикалық қауіпсіздігін мемлекеттік және құқықтық қамтамасыз ету. Салық қауіпсіздігін қамтамасыз ету ұғымы туралы ойды дамыта отырып, ұлттық экономиканың ішкі және сыртқы қатерлерден қорғалу жай-күйіне қол жеткізуге мүмкіндік беретін іс-қимыл құқығы мен шараларды нормалар арқылы айқындау жолымен экономикалық қауіпсіздікке қатысты қатынастарға құқықтың әсерін білдіретін

неғұрлым кең «экономикалық қауіпсіздікті қамтамасыз ету» ұғымын негізге алған жөн. Анықтамаларға сүйене отырып, жоғарыда келтірілген ұғым аппаратына салық қауіпсіздігіне әсер етуі мүмкін салық жүйесінің ішінде және одан тыс жағымсыз және қауіпті факторлардың пайда болуы мен дамуын болдырмау жөніндегі іс-қимылдар жүйесі ретінде «Қазақстан Республикасының салық қауіпсіздігін қамтамасыз ету» құқықтық дефинициясын енгізуге болады деп пайымдаймыз

2.2 Салық салу саласындағы экономикалық қылмыстарды талдау

Салық қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселесіне сондай-ақ экономикалық мүдделердің ішкі және сыртқы қатерлеріне табысты қарсы тұру үшін. Экономика мен қаржы жүйесін мемлекеттік басқарудың маңызды элементі салық жүйесі болып табылады, ол "салық заңнамасына сәйкес мемлекет аумағында алынатын салықтардың, баждардың, алымдардың жиынтығы, сондай-ақ салықтық құқық бұзушылықтарға қатысатын тараптардың құқықтық өкілеттіктері мен жауапкершілік жүйесін айқындайтын". Демек, салық қауіпсіздігі салық жүйесінің нақты және ықтимал қатерлерден қорғалу жағдайын болжайды, бұл ретте мемлекет мемлекеттік құқықтық тетік арқылы салық төлеушілерден мемлекет бюджетіне салықтар мен басқа да міндетті төлемдердің жеткілікті түсуін қамтамасыз етеді (1-2 кестелерге сәйкес).

Кесте 1 - Тексеруге орташа қосымша есептеу

МҚД атауы	2021	2020	ауытқулар 2021/2020 +/-	ауытқулар 2021/2020 %
Атырау обл. МҚД	24,3	13,3	11,0	82%
Батыс-Қазақстан обл.МҚД	4,7	2,6	2,1	81%
Манғыстау. обл.МҚД	14,5	9,8	4,8	49%
Жамбыл обл.МҚД	6,3	4,3	2,0	47%
Ақмола обл. МҚД	2,8	2,0	0,8	40%
Солтүстік Қазақ. обл.МҚД	1,3	1,1	0,2	20%
Алматы обл МҚД.	5,5	4,8	0,8	16%
Костанай обл МҚД.	4,8	4,5	0,3	6%
Шығыс Қазақстан обл.МҚД	3,8	3,6	0,2	5%
Шымкент қаласы МҚД	8,4	9,0	-0,6	-6%
Түркістан обл. МҚД	14,5	16,4	-1,9	-12%
Қызылорда обл МҚД.	2,8	3,5	-0,7	-20%
Алматы обл. МҚД	8,4	14,0	-5,6	-40%
Ақтөбе обл. МҚД	3,2	6,8	-3,6	-53%
Қарағанды обл. МҚД	5,1	11,7	-6,5	-56%
Нұр-Сұлтан қ. МҚД	5,9	15,5	-9,6	-62%
Павлодар обл. МҚД	2,1	11,1	-9,0	-81%
Барлығы	6,9	10,3	-3,4	-33%

Ескертпе - Автормен жасақталған [47].

Кесте 2 - Қызметкерге тексеруге орташа қосымша есептеу

МКД атауы	2021	2020	Ауытқулар 2021/2020 +/-	Ауытқулар 2021/2020 %
Манғыстау. обл. МКД	263	67	195	291%
Батыс Қазақстан обл.МКД	194	60	134	225%
Қызылорда обл. МКД	128	46	83	181%
Солтүстік-Қазақстан. обл.МКД	21	10	10	100%
Қостанай обл МКД.	130	69	61	89%
Алматы обл МКД.	106	57	49	87%
Жамбыл обл. МКД	90	53	37	69%
Атырау обл. МКД	211	133	78	59%
Шымкент қ. МКД	280	190	89	47%
Ақмола обл. МКД	62	44	18	40%
Батыс Қазақстан обл. МКД	55	49	6	12%
Түркістан обл. МКД	188	197	-8	-4%
. Нұр-Сұлтан қ. МКД	158	261	-102	-39%
Ақтөбе обл. МКД	35	59	-24	-40%
Павлодар обл. МКД	38	70	-32	-45%
Қарағанды обл. МКД	101	247	-146	-59%
Алматы қ. МКД	130	328	-198	-60%
Барлығы:	133	155	-22	-14%

Ескертпе- Автормен жасақталған [47].

Салық қауіпсіздігін қамтамасыз ету ұғымы туралы ойды дамыта отырып, ұлттық экономиканың ішкі және сыртқы қатерлерден қорғалу жай-күйіне қол жеткізуге мүмкіндік беретін іс-қимыл құқығы мен шараларды нормалар арқылы айқындау жолымен экономикалық қауіпсіздікке қатысты қатынастарға құқықтың әсерін білдіретін неғұрлым кең «экономикалық қауіпсіздікті қамтамасыз ету» ұғымын негізге алған жөн. Анықтамаларға сүйене отырып, жоғарыда келтірілген ұғым аппаратына салық қауіпсіздігіне әсер етуі мүмкін салық жүйесінің ішінде және одан тыс жағымсыз және қауіпті факторлардың пайда болуы мен дамуын болдырмау жөніндегі іс-қимылдар жүйесі ретінде «Қазақстан Республикасының салық қауіпсіздігін қамтамасыз ету» құқықтық дефинициясын енгізуге болады деп пайымдаймыз. Салық қауіпсіздігіне қатысты құқық нормаларының мемлекеттің салық жүйесінің қорғалу жай-күйіне және оның тұрақтылығына қол жеткізілетін салық қатынастарына әсерін қамтамасыз ету керек.

Салық қылмыстары Салық қылмыстарына қарсы іс-қимыл кез келген мемлекеттің экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз етудің негізгі бағыттарының бірі болып табылады.

Салықтық қылмыстар проблемаларын зерттейтін ғалымдар қылмыстық құқық ғылымында «салықтық қылмыс» ұғымы мен ғылыми терминіне қатысты

калыптасқан пікірді тұжырымдаған. Соның ішінде кедендік тексерулерге қатысты (3-кестеге сәйкес).

Кесте 3 - Кедендік тексерулерге бастамашылық

млн.тенге

МКД атауы	Жал басынан барлығы				2 жартыжылдық		
	Барлығы бастамашылық	Тексеру аяқталды	Қосымша есептелдімлн.тенге	Өндірілді млн.тенге	Мақсатты көрсеткіш30 тексеру	Тексерулерге бастамашылық	Орын.%
Шымкент қ.	60	33	257,8	189,7	30	40	133%
Ақтөбе	49	19	61,6	34,5	30	36	120%
Қарағанды	65	52	546,1	134,4	30	34	113%
Қостанай	77	63	267,7	220,5	30	34	113%
Жамбыл	71	45	378,0	117,0	30	33	110%
ШҚО	54	47	504,8	349,5	30	31	103%
Қызылорда	49	42	512,7	487,5	30	31	103%
СҚО	55	37	70,0	67,1	30	31	103%
Түркістан	62	50	1 847,4	223,0	30	31	103%
Алматы	78	28	206,4	63,5	30	30	100%
Алматы қ.	52	23	134,1	104,3	30	30	100%
Нұр-Сұлтан қ.	58	20	646,0	91,1	30	30	100%
ШҚО	33	5	13,8	13,8	30	30	100%
Манғыстау	60	29	453,1	443,7	30	30	100%
Павлодар	38	21	71,1	37,1	30	30	100%
Атырау	48	33	1 960,8	564,2	30	30	100%
Ақмола	66	40	84,0	36,8	30	26	87%
Барлығы	975	587	8 016	3 178	510	537	105%

Ескертпе- Автормен жасақталған [47].

Мысалы, И.И. Кучеров салықтық қылмысты жазалау қауімімен Қылмыстық кодексте тыйым салынған және салық салу саласында мемлекеттің қаржылық мүдделеріне қол сұғатын, кінәлі жасалған қоғамға қауіпті әрекет ретінде айқындайды.

Қаралып отырған мәселе бойынша бар көзқарастарды талдай отырып, И.М. Середа кең мағынада «салық қылмыстары» деп салық салу саласындағы құқықтық қатынастарға қол сұғатын кез келген қылмыстық әрекет түсініледі деген қорытындыға келеді. Айта кетейік, қолданыстағы отандық қылмыстық заңнамада да салықтық қылмыс ұғымы анықталмаған. Б.М. Бейсенов салықтық қылмысты "қылмыстық заңмен тыйым салынған, жеке немесе заңды тұлғаларға салық салу саласында жасалған, заңды түрде белгіленген салықтарды және (немесе) бюджетке төленетін өзге де міндетті төлемдерді толық немесе ішінара төлемеуге бағытталған әрекет немесе әрекетсіздік нысанында білдірілген, қоғамға қауіпті қасақана әрекет деп сипаттайды.

«Салық қылмыстары» ұғымының анықтамасында қаралып отырған құбылыстың оны басқа құбылыстардан ерекшелейтін барлық белгілері болуға тиіс. Салық қылмыстарының мынадай белгілерін солар ретінде жатқызуға болады:

1) қылмыстың ерекше объектісі - мемлекеттің салық жүйесі, атап айтқанда, салық салудың белгіленген тәртібі, бұл, сөзсіз, салық қылмыстарының жоғары қоғамдық қауіптілігін айқындайды;

2) қылмыстың нысанасы - салықтар мен алымдар түрінде төленуге тиіс ақша қаражаты;

3) қылмыс нысанасының міндетті белгісі - төленбеген салықтардың және (немесе) алымдардың ірі немесе аса ірі мөлшері;

4) қылмыстың қасақана сипаты және салық және (немесе) алымдар түрінде бюджетке төленуге тиіс ақшалай қаражатты толық немесе ішінара өз меншігінде немесе үшінші тұлғалардың меншігінде қалдыру не салықтарды және (немесе) алымдарды төлеуді заңсыз кейінге қалдыру мақсаттары;

5) қылмыс субъектісі - салық төлеуші немесе салық төлеуші (ұйым) үшін салықтарды және (немесе) алымдарды төлеуге жауапты тұлға.

Сонымен қатар Мемлекеттік кірістер органдарының тиісті басқармасымен салықтық тексерулер де жүргізіледі (4-кестеге сәйкес).

Кесте 4 - Аяқталған тексерулер бойынша ақпарат

Кезен	Тексерулер саны	қосымша есептелген млрд.теңге
2018	6064	175,0
2019	6971	338,5
2020	5538	241,1
2021	5225	293,3
2022	6463	677,3
Барлығы	30261	1 725,2

Ескертпе- Автормен жасақталған [48].

Осылайша, салық қылмысы - салық салудың белгіленген тәртібіне (салық және бюджетке төленетін өзге де міндетті төлемдерді төлеу жөніндегі қылмыстық заңмен қорғалатын қатынастар), сондай-ақ олардың уақтылы және толық төленуін бақылау жөніндегі мемлекеттік институттарға қол сұғатын қоғамға қауіпті әлеуметтік-құқықтық және экономикалық құбылыс (әрекет).

6 салық және (немесе) алымдар ретінде Қазақстан Республикасының бюджет жүйесіне міндетті түрде төленуге тиіс ақша қаражатын салық төлеушінің немесе үшінші тұлғалардың меншігінде толық немесе ішінара қалдыруға не оларды төлеуді ірі немесе аса ірі мөлшерде заңсыз кейінге қалдыруға кінәлі екенін білдіреді.

7 Салық төлемдері мемлекет бюджетінің кіріс бөлігін қалыптастырады және қоғамның әлеуметтік-мәдени және экономикалық мақсаттарын қанағаттандырады.

8 Қазақстан Республикасында әрбір азаматтың елдің негізгі Заңының 35-бабында бекітілген заңды белгіленген салықтарды төлеу.

9 «Қазақстан жаңа нақты ахуалда: іс-қимыл уақыты» атты Қазақстан халқына жолдауында Қазақстан Республикасының Президенті К.-Ж. Тоқаев барлық азаматтар үшін түсінікті салық саясатын әзірлеу және салық пен төлемдер санын барынша азайту қажеттігін атап өтті.

Бүгінде 40-қа жуық түрлі салықтар мен алымдар алынады, әкімшілендіру күрделенді және күштеу сипаты айқын көрінеді. Бизнесті салықтық құқық бұзушылықтар үшін қылмыстық жауаптылыққа тартудың қолданыстағы шектері қайта қарауды талап етеді.

Қолданыстағы Қылмыстық кодекске өзгерістер енгізілгенге дейін салық және (немесе) бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер бойынша берешекті, сондай-ақ Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген өсімпұлды ерікті түрде төлеу кезінде қылмыстық әрекетті алғаш рет жасаған адам ғана қылмыстық жауаптылықтан босатылуға тиіс болатын. Төменде көрсетілген сомалар өндіріледі (5- кестеге сәйкес).

Кесте 5 - Өсімпұлды ерікті түрде төлеу

МКД атауы	1 тоқсан	2 тоқсан	3 тоқсан	4 тоқсан	Барлығы мың. тенге
Ақмол. обл. МКД	18 514	37 028	74 057	55 543	185 142
Ақтөбе обл. МКД	77 970	155 940	311 880	233 910	779 700
Алматы обл. МКД	157 623	315 246	630 492	472 869	1 576 230
Атырау обл. МКД	386 843	515 791	902 634	773 686	2 578 954
Шығыс -Қазақст. обл. МКД	169 226	225 635	394 861	338 452	1 128 174
Жамбыл обл. МКД	55 865	111 729	223 458	167 594	558 645
Батыс -Қазақст. обл. МКД	328 395	389 969	718 364	615 740	2 052 468
Қарағанды обл. МКД	150 055	300 110	600 221	450 165	1 500 551
Қостанай обл. МКД	40 192	80 385	160 769	120 577	401 924
Қызылорд обл. МКД	220 530	220 530	229 351	211 709	882 121
Манғыстау обл. МКД	221 668	443 335	886 671	665 003	2 216 677
Павлодар обл. МКД	40 294	80 588	161 176	120 882	402 940
Солт.-Қазақст. обл. МКД	15 742	31 485	62 970	47 227	157 425
Түркестан обл. МКД	103 832	207 664	415 327	311 495	1 038 318
Шымкент қ МКД	118 820	237 641	475 282	356 461	1 188 204
Алматы қ. МКД	352 923	705 847	1 411 694	1 058 770	3 529 234
Нұр-Сұлтан МКД	445 124	485 590	586 755	505 823	2 023 292
Барлығы	2 220 000	4 440 000	8 880 000	6 660 000	22 200 000

Ескертпе- Автормен жасақталған [47].

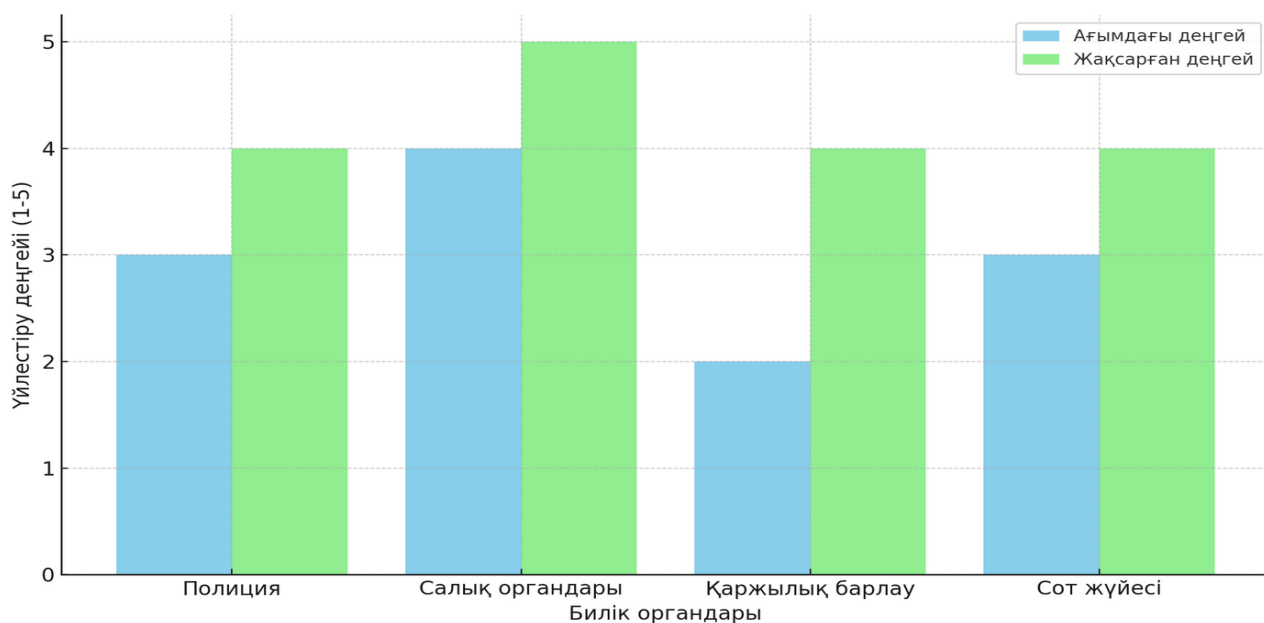
Қазақстан Республикасының 2019 жылғы 21 қаңтардағы Заңымен ұйымдардан алынатын салықты және (немесе) бюджетке төленетін басқа да

міндетті төлемдерді төлеуден жалтарғаны үшін қылмыстық жауапкершілікті қолдану шегі елу айлық есептік көрсеткіштен астам сомаға ұлғайтылды. қылмыстық жауаптылықтан босату негіздері кеңейтілген ҚР ҚК 244 және 245-баптарына ескертулер

Ескертулердің жаңа редакциясында адам қылмыстық топ жасаған ҚР ҚК 245-бабында көзделген әрекетті қоспағанда, әрекет алғаш рет жасалғанына немесе жасалмағанына қарамастан қылмыстық жауаптылықтан босатылады.

Қаралып отырған жаңалықтар қылмыстық-құқықтық қана емес, экономикалық да шаралар болып табылады, өйткені қылмыстардың санын азайтуға және адамдардың қылмыстан кейінгі оң мінез-құлқын ынталандыруға бағытталған.

Мысалы, егер 2015 жылы ҚР ҚК 244-бабы бойынша Сотқа дейінгі тергеп-тексерулердің бірыңғай тізілімінде тіркелген құқық бұзушылықтар саны 111 (2016 ж. - 95, 2017 ж. - 56, 2018 ж. - 14, 2019 ж. - 3) болса, 2020 жылы - 15 фактіні құрады. Осыған ұқсас, ҚР ҚК 245-бабы бойынша 2015 жылы Сотқа дейінгі тергеп-тексерулердің бірыңғай тізілімінде тіркелген құқық бұзушылықтар саны 826 (2016 ж. - 508, 2017 ж. - 316, 2018 ж. - 323, 2019 92) болса, 2020 жылы олардың саны 175 фактіні құрады. 16 Экономикалық қатынастарды дамыта отырып, экономикалық қауіпсіздік мақсаттарына қол жеткізуге бағытталған қоғамдық қатынастарды қылмыстық-құқықтық қорғау тәсілдері өзгергенін атап өткен жөн, олардың бірі салықтар мен қазынаға төленетін басқа да міндетті төлемдерді төлеу және мемлекет мүдделеріне залалды болдырмау болып табылады (3-суретке сәйкес).

3- сурет- Қазақстандағы билік органдары арасындағы үйлестіру деңгейі
Ескертпе - Автормен жасақталған [48].

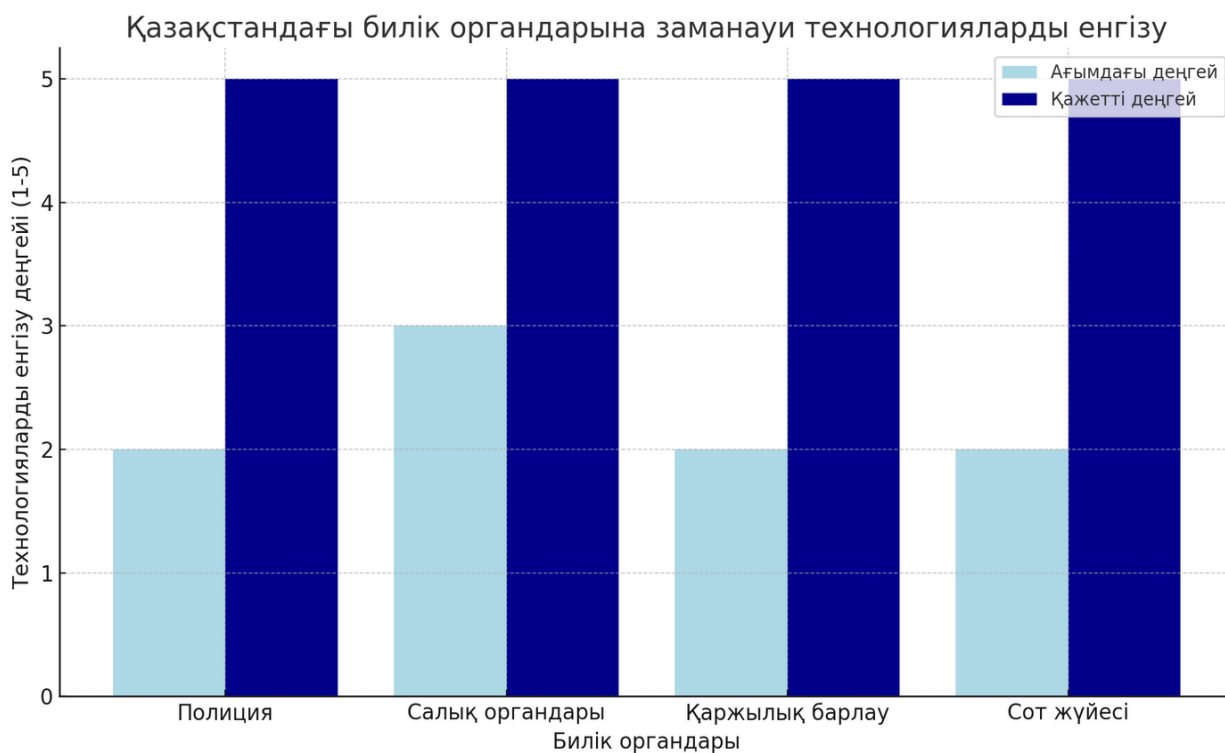
Салық қылмыстарына қарсы іс-қимыл жөніндегі тиімді шараларды әзірлеу елдің экономикалық қауіпсіздігіне қолайлы әсер етеді. Талқылау Салықтар мен алымдарсыз мемлекеттің бар болуы және оның тиісінше жұмыс

істеуі ұсынылмайды. Салықтық қылмыстарға қарсы іс-қимылдың тиімділігіне қоғамның әл-ауқатын арттыру үшін іске асырылатын, бюджеттен қаржыландырылатын әлеуметтік және экономикалық бағдарламалардың толықтығы мен сапасы байланысты

Қазақстан Республикасының экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз ету шарты ретінде салық қылмыстарына қарсы іс-қимыл мәселелері бүгінде аз зерттеліп отыр. Мақсатты бағытталған экономикалық саясатты құру және құқықтық құралдарды қолдану арқылы мемлекеттік институттар әрдайым салықтарды төлемеудің криминалдық фактілерін қоса алғанда, экономикалық салықтық қатерлерді барынша азайту мүмкіндігіне ие болады.

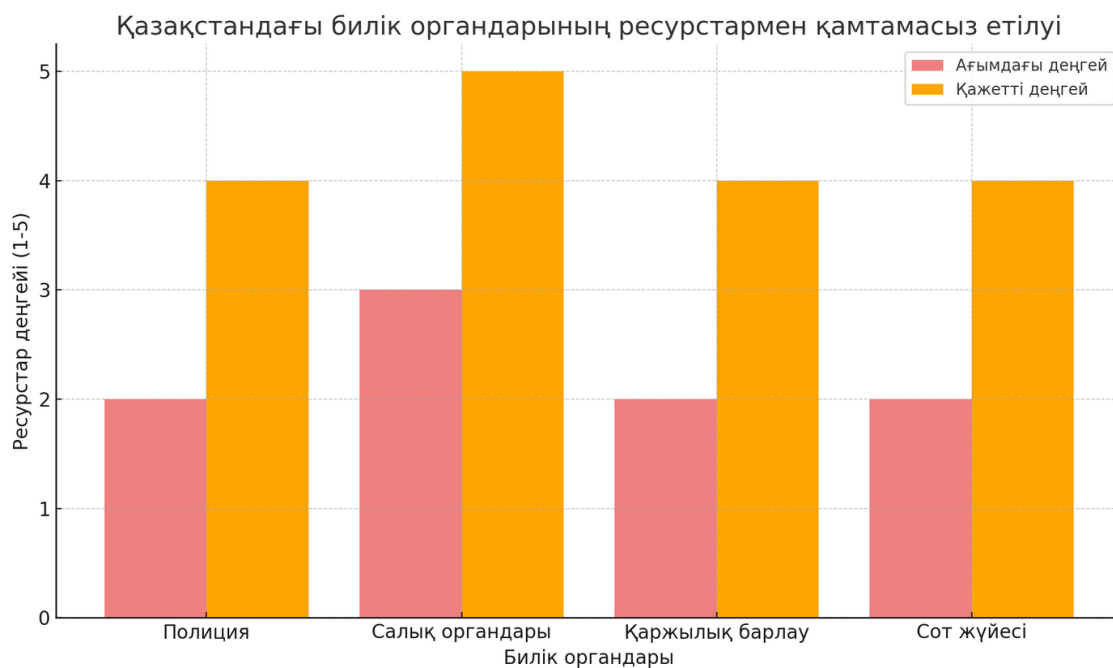
Салық ортасын қылмыстық-құқықтық қорғау шараларының кешенінен басқа, адал бәсекелестік жағдайында кәсіпкерлікті дамыту үшін қолайлы салықтық жеңілдіктер мен преференциялар жасау маңызды болып табылады. Қоғамдық қорытынды салық қылмыстарының қауіптілігі мемлекетке келтірілген жасырындылықпен және экономикалық залалмен ғана сипатталмайды.

Салықтық қылмыстар, басқалар сияқты, мүліктік жіктелуге және халықтың әртүрлі әлеуметтік топтары мен жіктерінің кірістер деңгейінің саралануын күшейтуге, көлеңкелі капиталдың біріктірілуіне, қоғамға қарсы жеке көзқарастардың қалыптасуына ықпал етеді, бұл әлеуметтік-экономикалық қатынастардың бұзылуына және құқықтық мемлекеттің негіздерінің бұзылуына әкеп соғуы мүмкін. Солтүстік Қазақстан облысындағы экономикалық қылмыстардың құрамы мен құрылымы қосымшадағы 3- кестеге сәйкес көрінеді. Қылмыстық салықтық құқық бұзушылықтар да өзге де қылмыстармен бірге жасалады. Олардың ішінде салада жасалған қылмыстар да бар. экономикалық қызметке, меншікке қарсы, лауазымды және басқару тәртібіне қарсы. 17 Осыған байланысты салықтық құқық бұзушылықтар санын азайту жөніндегі тиімді шаралардың мәні экономикалық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің қолданыстағы жүйесін қылмыстық салықтық құқық бұзушылықтардың алдын алу және оларға қарсы іс-қимылдың сенімді қылмыстық-құқықтық тетігімен толықтыру болып табылады. Нарықтық экономика жағдайында негізгі күш-жігерін салық қылмыстарын жасайтын адамдарға қатысты қылмыстық жазаның бұлтартпастығы қағидатын қамтамасыз ете отырып, мемлекет пен кәсіпкерлік субъектілері мүдделерінің теңгерімін сақтауға, салық міндеттемелерін орындау рәсімін оңайлатуға және салық жүйесін цифрландыруға бағыттаған жөн (4-5 суреттерге сәйкес).

4- сурет- Қазақстандағы билік органдарына заманауи технологияларды енгізу

Ескертпе- Автормен жасақталған [48].

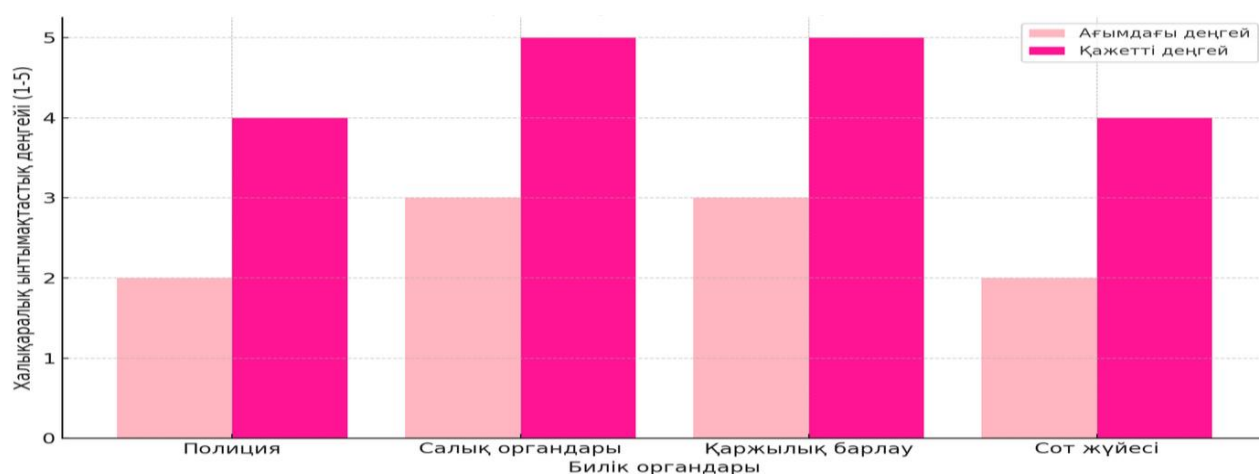

5- сурет - Қазақстандағы билік органдарының ресурстармен қамтамасыз етілуі

Ескертпе- Автормен жасақталған [48].

Р.Т.Түсіпбеков атап өткендей, экономикалық қауіпсіздікті қамтамасыз ету бойынша міндеттерді шешу үшін "мемлекеттің осындай қауіп-қатерлерге, оның ішінде салық қылмысына қарсы іс-қимыл жөніндегі ішкі келісілген құқықтық базасы мен мақсатты бағытталған экономикалық саясаты "[19]. Уақыт өте келе бұл тезис өзектілігін жоғалтқан жоқ, мемлекеттік қазынаны толықтыру және салық саласы әлемдегі барлық елдердің экономикаларының табысты жұмыс істеуі үшін өте маңызды мәнге ие.

Салық қауіпсіздігін қамтамасыз ету жөнінде қабылданатын шаралар қоғам үшін түсінікті болуға және мемлекет пен кәсіпкерлік субъектілерінің салық мүдделерін қылмыстық қол сұғушылықтардан қорғауға тиіс. Мұндай шаралардың қатарында - салық және қылмыстық-құқықтық заңнаманы жетілдіру, жұртшылықты тарта отырып және бұқаралық ақпарат құралдарында халықтың белсенді бөлігінде экономикалық қызметті жүзеге асыру кезінде даулы салық жағдайларын шешу және кедергілерді еңсеру тәсілдерін талқылау, қылмыстық салық құқық бұзушылықтарының алдын алу және жолын кесу, "бюрократиялық жауаптылықты көздейтін қылмыстық құқық нормалары зерттеу пәні болып табылады. Зерттеудің мақсаты - салықтық қылмыс және салықтық қауіпсіздікті қамтамасыз ету ұғымдарын ғылыми тұжырымдау және шығару, сондай-ақ салықтық қылмыстарға қарсы іс-әрекеттің нормативтік-құқықтық өзгерістерін талдау. Ғылыми зерттеу әдістері: талдау, синтездеу, индукция, дедукция, сипаттамалық, тарихи, формальды-құқықтық. Мақаланың ғылыми жаңалығыжұмыста салықтық қылмыс және салықтық қауіпсіздікті қамтамасыз ету ұғымының авторлық анықтамасы тұжырымдамасымен айқындалады. Қорытынды ретінде автор елдегі экономикалық қатынастардың және кәсіпкерліктің дамуымен қылмыстық-құқықтық нормалар өзгеруге ұшырап, салық төлеуден жалтарған субъектілердің мінез-құлқына реттеушілік және профилактикалық әсерін тигізетінін баса айтады. Халықаралық ынтымақтастығын және байланысын көрсетеді (6-суретке сәйкес).

6-сурет – Қазақстандағы билік органдарының халықаралық ынтымақтастығын және байланысын көрсетеді

Ескертпе- Автормен жасақталған [48].

Нақтырақ айтқанда, салық төлеуден жалтару салық төлеушілер өздерінің салық міндеттемелерін заңмен тікелей немесе жанама түрде тыйым салынған тәсілдермен төмендеткен кезде немесе салықтарды мүлдем төлемегенде немесе оларды дұрыс төлемегенде орын алады. Жалған кәсіпкерлік-жосықсыз салық төлеушілер салық төлеуден жалтару үшін қолданатын кең таралған схемалардың бірі. Осыған орай, қайта есептеу жұмыстары жүргізіледі (6-кестеге сәйкес).

Кесте 6 – КТМС қосыша есептелген сомадан 50% өндірілді

МҚД атауы	Қосымша есептелді млн. тенге	Өндірілді млн. тенге	Өндіріледі
Батыс Қазақстан обл. МҚД	292	292	100%
Ақтөбе обл. МҚД	352	350	99%
Шығыс Қазақстан. обл. МҚД	758	742	98%
Солтүстік Қазақ обл. МҚД	82	76	93%
Қызылорда обл. МҚД	593	536	90%
Атырау обл. МҚД	2 427	2 085	86%
Нұр-Сұлтан МҚД	2 177	1 653	76%
Жамбыл обл. МҚД	287	197	69%
Манғыстау обл. МҚД	2 607	1 584	61%
Алматы қ МҚД	2 457	1 439	59%
Қостанай обл. МҚД	644	374	58%
Ақмола обл. МҚД	147	84	57%
Қарағанды обл. МҚД	1 161	592	51%
Павлодар обл. МҚД	237	117	49%
Түркістан обл. МҚД	693	289	42%
Алматы обл. МҚД	828	252	30%
Шымкент қ МҚД	1 910	358	19%
Жалпы барлығы	17 652	11 021	62%

Ескертпе- Автормен жасақталған [47].

Бұл ретте, Қазақстан Республикасы Қылмыстық Кодексінің 192-бабына сәйкес жалған кәсіпкерлік-бұл жеке кәсіпкерлік субъектісін құру не басқа заңды тұлғалардың шешімдерін айқындау құқығын беретін акцияларын (қатысу үлестерін, пайларын) сатып алу, сол сияқты оларға кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыру ниетінсіз басшылық ету, егер жасалған барлық мәмілелер құқыққа қайшы мақсаттарды көздесе және азаматқа ірі залал келтірсе, ұйым немесе мемлекетке залалкелітірілгені маңызды жайт болып табылады.

Бұдан басқа, егер қылмыстық іс бойынша жалған кәсіпорын құрған адам оның атынан бухгалтерлік және салықтық есепке алу қағидалары бойынша есепке алынбаған, ал тиісті құжаттарды ресімдемей белгісіз адамдардан сатып алынған тауарларды өткізгені анықталса, оның әрекеттері жалған кәсіпкерлік ретінде саралануға жатады.

Жалған кәсіпкерлік белгілері болған кезде салық қызметі органдары мұндай материалдарды құқық қорғау органдарына жібереді. Жалған кәсіпкерлік фактісі қылмыстық процесте дәлелденеді.

Салық төлеуден жалтару салық жеңілдіктерін заңсыз пайдалану, салықтарды уақтылы төлемеу және кірістерді жасыру, салықтарды есептеу және төлеу үшін қажетті құжаттарды ұсынбау немесе уақтылы ұсынбау түрінде жүзеге асыру жыл сайынғы салық ставкаларының төмендеуіне және процедуралардың жеңілдетілуіне қарамастан, өкінішке орай өз шешімін таппаған өзекті тақырыптардың бірі екені жасырын емес.

Салық төлеушілерді жалған кәсіпорындар туралы хабардар ету мәселесіне келетін болсақ, салық заңнамасы Қаржы министрлігінің Салық комитетінің сайтында жалған кәсіпорындардың тізімін орналастыруды көздейді.

Қазіргі уақытта салық органдары салықтық әкімшілендіру процестерін оңтайландыруды жүргізуде. Бір ғана мысал келтірейік – камералдық бақылау. Бұл кезде салық төлеушіге анықталған бұзушылықтарды жою құқығы беріледі.

Салық кодексінің 94-96-бабына сәйкес, камералдық бақылау нәтижелері бойынша бұзушылықтар анықталған жағдайда, бұзушылықтарды жою туралы хабарлама ресімделеді. Мұндай хабарламаны орындауды салық төлеуші (салық агенті) оны тапсырған (алған) күннен бастап отыз жұмыс күні ішінде жүзеге асырады. Егер салық төлеуші бұзушылықтарды жою туралы хабарламаны белгіленген мерзімде орындамаса, онда салық органы хабарламаны орындау мерзімі өткен күннен бастап бес жұмыс күні өткен соң Қазақстан Республикасы Салық кодексінің 118-бабына сәйкес салық төлеушінің банктік шоттары бойынша шығыс операцияларын тоқтата тұруға құқылы. Бақылаудың бұл түрі Ақпараттық жүйелерді қолдану арқылы тиімдірек болды [20].

Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ Қылмыстық кодексі:

Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 5 шілдедегі № 235-V ҚРЗ Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексі:

2017 жылғы 25 желтоқсандағы № 120-VI Қазақстан Республикасының Салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы кодексі (Салық кодексі):

«Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес туралы» 2015 жылғы 18 қарашадағы № 410-V Қазақстан Республикасының Заңы:

«Қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыруға (жылыстатуға) және терроризмді қаржыландыруға қарсы іс-қимыл туралы» 2009 жылғы 28 тамыздағы № 191-IV ҚРЗ Қазақстан Республикасының Заңы:

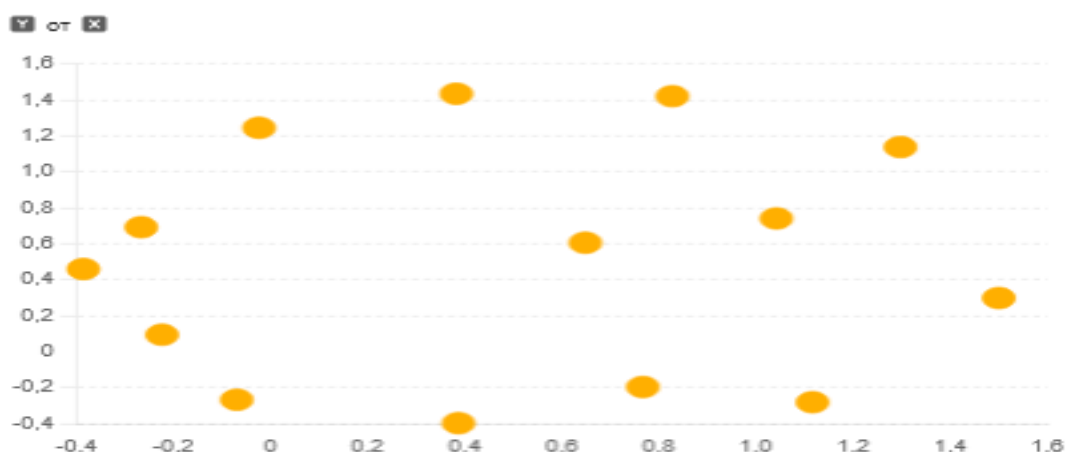
Қаржы қызметін реттейтін заңнамалық және заңға тәуелді актілер: «Банк қызметі туралы» 2003 жылғы 2 шілдедегі № 461-II Қазақстан Республикасының Заңы.

8.«Бағалы қағаздар рыногы туралы» 2010 жылғы 19 наурыздағы № 258-IV Қазақстан Республикасының Заңы.

«Сақтандыру қызметі туралы» 2003 жылғы 3 шілдедегі № 474-II Қазақстан Республикасының Заңы.

Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің және Қазақстан Республикасы Қаржы нарығын реттеу мен дамыту агенттігінің заңға тәуелді актілері.

ҚР соттары жалған кәсіпорындар деп таныған салық төлеушілердің өзара есеп айырысулары бойынша бұзушылықтарды дербес жоймаған кезде салық органы кезектен тыс салықтық тексеру жүргізу туралы ҚР ҚМ МКК шешімі негізінде Құжаттамалық тексерулер, оның ішінде тексерілген кезең үшін кезектен тыс тексерулер жүргізуге құқылы. Экономикалық қылмыстарды құқықтық реттеу туралы көре аламыз (7-суретке сәйкес).

7-сурет – Қазақстандағы экономикалық қылмыстарды құқықтық реттеу
Ескертпе- Автормен жасақталған [48].

Бұдан басқа, жалған кәсіпорынның контрагентіне салықтық тексеру жүргізу кезінде әкімшілік айыппұл салынады, сондай-ақ қылмыстық жауаптылық туындауы мүмкін, өйткені салық қызметі органдары салықтық тексерулер жүргізу барысында анықталған қылмыс белгілері бар материалдарды Экономикалық тергеу органдарына береді.

Кесте 7 – Экономикалық шаралардың талдауы

Жыл	Экономикалық қылмыстар	Айыппұлдар (млн теңге)	Салықтық тексерулер	Күдікті операциялар	Сыбайлас жемқорлық тергеулері
2019	1200	1500	800	500	200
2020	1400	1800	850	600	220
2021	1600	2000	900	700	240
2022	1800	2200	950	800	260
2023	2000	2500	1000	900	280

Ескертпе - Автормен жасақталған [46].

Салық есептілігінің (ТНК) қосымша ұсынылған нысандарын талдау кезінде салық төлеуші жалған кәсіпорынмен өзара есеп айырысуды алып тастағанда, шығыстар шегерімге жатқызылған және басқа салық төлеушіден

ҚҚС есебіне қабылданған қосымша ТНК ұсынған кезде фактілер анықталатын жағдайлар орын алады.

2022 жылға қосымша есептеулердің өсу қарқынына қол жеткізу бойынша нысаналы көрсеткіш 27,3 млрд. теңгені немесе өткен жылдың ұқсас кезеңімен салыстырғанда кемінде 20% -ды құрайды (2021 жылға қосымша есептеулер сомасы - 22,7 млрд. теңге) (8-кестеге сәйкес).

Кесте 8 – 2022 жылға арналған қосымша есептеу бойынша кемінде 20% нысаналы көрсеткіш

МКД атауы	<i>млн. теңге</i>			
	1 тоқсан	1жартыжылдық	9 ай	12 ай
Ақмола обл.	6	68	158	222
Ақтөбе обл.	41	369	379	422
Алматы обл.	320	723	1 143	1 144
Атырау обл.	315	775	1 172	3 297
Шығыс Қазақ. обл.	170	633	849	916
Жамбыл обл.	59	230	400	753
Батыс-Қазақст. обл.	220	921	988	1 395
Қарағанды обл.	285	631	1 294	1 453
Қостанай обл.	32	411	614	781
Қызылорда обл.	89	200	294	769
Манғыстау обл.	725	662	1 481	3 152
Павлодар обл.	34	102	267	367
Солт.Қазақ. обл.	8	22	62	100
Түркістан обл.	672	1 495	1 613	1 809
Шымкент қ	208	532	2 208	2 349
Алматы қ	661	2 112	3 828	5 135
. Нұр-Сұлтан	485	625	987	3 232
Барлығы	4 332	10 511	17 736	27 297

Ескертпе- Автормен жасақталған [47].

Осылайша, салық төлеуші салық заңнамасын бұзушылықтарды жойған жоқ, тек жалған кәсіпорынмен өзара есеп айырысу бойынша шот-фактураларды ауыстырды. Мұндай жағдайларда салық органы тексеру тағайындайды, оның барысында құжаттардың түпнұсқалары алынып тасталады және материалдар қажетті сараптамалар жүргізу және процестік шешім қабылдау үшін экономикалық тергеу органдарына беріледі.

Айта кету керек, бүгінгі таңда салық органдары заңсыз кәсіпкерлік қызметті анықтау үшін барлық құралдармен жабдықталған. Кәсіпкерлікпен заңсыз айналысатындардың барлығын салық органдары мен экономикалық тергеу органдары анықтайды, дегенмен тіпті бұл шаралар, өкінішке орай, толық емес, өйткені қайғылы статистка экономикалық қылмыстың алдын алу және болдырмау үшін тиімді шараларды енгізу қажет етеді. Салық төлеуден жалтару жосықсыз салық төлеушілерге айыппұл санкцияларын қолдануға әкеп соғады.

Ал ҚР Конституциясына сәйкес салық төлеу әрбір азаматтың борышы мен міндеті болып табылады. [1].

ҚР Салық кодексінің 4-тармағының 264-бабына сәйкес " егер сот актісімен жеке кәсіпкерлік субъектісі жұмыстарды нақты орындамаған, қызметтер көрсетпеген, тауарды тиіп-жөнелткен деп танылса, құжаттар (шот-фактуралар және өзге де құжаттар) бойынша шығыстар шегерімге жатпайды. Мемлекеттік кірістер комитетінің сайтында сот тәртібімен жалған кәсіпорындар деп танылған салық төлеушілермен күмәнді мәмілелер жасасудың алдын алу мақсатында аталған салық төлеушілердің тізімі ҚР ҚМ Салық комитетінің web-порталында орналастырылған www.kgd.gov.kz, сенімсіз салық төлеушілердің тізімі бар жерде. Бұл тізім сот шешімінің негізінде басылады

Сондай-ақ, ҚР Салық кодексінің 403-бабына сәйкес бұрын есепке жатқызылатын ҚҚС ретінде танылған ҚҚС мынадай жағдайларда: 1) шот – фактураны және өзге де құжатты жазып беру жөніндегі әрекетті сот жұмыстарды нақты орындамай, қызметтер көрсетпей, тауарларды тиіп-жөнелтпей жасаған жеке кәсіпкерлік субъектісі деп таныған мәміле бойынша және 2) заңды күшіне енген сот шешімі негізінде жарамсыз деп танылған мәміле бойынша.[20]

Сот талқылауларында аудиторлық тексерулердің қорытындыларын егжей-тегжейлі талдай отырып, біз пирамида ақпараттық жүйесінен берілген мәліметтер негізінде аудиторлық қорытындыларға тоқталдық. Салық төлеуші ұсынған ҚҚС бойынша салық есептілігін және ақпараттық жүйе (АЖ) мәліметтерін, сондай-ақ уәкілетті мемлекеттік органдардан, жергілікті атқарушы органдардан, уәкілетті тұлғалардан алынған мәліметтерді, салық төлеушінің қызметі туралы басқа да құжаттар мен мәліметтерді зерделеу және талдау негізінде көрсетілетін қызметті беруші жүзеге асыратын бақылау нәтижелері Пирамида есебі болып табылады.

Сонымен қатар, Қазақстан Республикасы Салық кодексінің 30-бабына сәйкес салық құпиясын салық төлеуші (салық агенті) туралы салық органы алған кез келген мәліметтер құрайтындықтан, бірнеше тармақтарда көрсетілген мәліметтерді қоспағанда, салық төлеушілердің толық есептерін көрсету мүмкін емес. Қайтаруға ұсынылған ҚҚС сомаларының дұрыстығы мәселелері бойынша;

Салықтардың және (немесе) бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдердің жекелеген түрлері бойынша міндеттемелерді орындау мәселелері бойынша;

Қайтаруға ұсынылған ҚҚС сомаларының дұрыстығын растау мәселелері бойынша тақырыптық тексеру ;

Салықтарды және (немесе) бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдерді дұрыс есептеу және уақтылы төлеу мәселесі бойынша кешенді салықтық тексеру;

Камералдық кедендік тексеру; Қайтаруға ұсынылған ҚҚС сомаларының дұрыстығы мәселелері бойынша;

Салықтардың және (немесе) бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдердің жекелеген түрлері бойынша міндеттемелерді орындау мәселелері бойынша;

Қайтаруға ұсынылған ҚҚС сомаларының дұрыстығын растау мәселелері бойынша тақырыптық тексеру ;

Салықтарды және (немесе) бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдерді дұрыс есептеу және уақтылы төлеу мәселесі бойынша кешенді салықтық тексеру;

КТС,ҚҚС-ты есептеудің дұрыстығы және уақтылы төлеу мәселелері бойынша тақырыптық салықтық тексеру;

Камералдық кедендік тексеру;

Салық кодексінің 152-бабына сәйкес қосылған құн салығының асып кету сомасының дұрыстығын растау бойынша тақырыптық тексерулер жүргізу ерекшеліктері көзделген.

ҰК-нің 152-бабы 11-тармағының мазмұнынан "Пирамида" талдамалық есебі Салық төлеуші (салық агенті) ұсынған ҚҚС бойынша есептілікті және (немесе) Ақпараттық жүйелер мәліметтерін зерделеу және талдау негізінде салық органдары жүзеге асыратын бақылау нәтижелері болып табылады [20].

ҰК 1 - бабы 1-тармағының 75-тармақшасына сәйкес электрондық шот-фактуралардың ақпараттық жүйесі-уәкілетті органның ақпараттық жүйесі. Ол арқылы электрондық нысанда жазылған шот-фактураларды қабылдау, өңдеу, тіркеу, сақтауға беру жүзеге асырылады.

Қазақстан Республикасы Премьер-Министрінің бірінші орынбасары-Қазақстан Республикасы Қаржы министрінің 2019 жылғы 22 сәуірдегі №370 бұйрығымен шот-фактуралардың ақпараттық жүйесінде электрондық нысанда шот-фактураны жазып беру Қағидалары және оның нысандары бекітілді.[23]

ҰК-нің 152-бабы 212-тармағының 2-тармақшасына сәйкес тексерілетін салық төлеушінің өнім берушілері бойынша тақырыптық тексеру аяқталған күні "Пирамида" есебін талдау нәтижелері бойынша бұзушылықтар анықталған сомалар шегінде ҚҚС асып кетуін қайтару жүргізілмейді.

Бұл ретте "Пирамида" Талдамалық есебінің нәтижелері бойынша анықталған бұзушылықтар жойылған жағдайда, қосылған құн салығының асып кету сомасын қайтарудың оңайлатылған тәртібін қолдануға құқығы бар салық төлеушілердің тікелей өнім берушілері ҰК-нің 152-бабы 212-тармағының көрсетілген ережелерін қолданбайды.

19.03.2018 жылғы № 391 қағидалар Салық кодексінің 137-бабының 2-тармағына және 429-бабының 10-тармағына және "мемлекеттік көрсетілетін қызметтер туралы" ҚРЗ 10-бабының 1-тармақшасына сәйкес әзірленді және ТБЖ қолдану арқылы ҚҚС асып кеткен соманы қайтару тәртібін белгілейді.

Көрсетілген Қағидалардың 52-тармағына сәйкес тауарларды, жұмыстарды, көрсетілетін қызметтерді берушілерде "пирамида" есебінің нәтижелері бойынша салық заңнамасын бұзушылықтар анықталған кезде, ҚҚС асып кету сомасының дұрыстығын растау мынадай фактілерді ескере отырып, тауарларды, жұмыстарды, көрсетілетін қызметтерді берушілердің ҚҚС асып кету сомасына азайтылған талапта немесе салықтық өтініштерде көрсетілген сомалар шегінде жүргізіледі, бірақ олармен шектелмей:

1) Өнім берушідегі ҚҚС немесе электрондық шот-фактуралардың АЖ (бұдан әрі-ЭШФ) және МҚҚ-ның басқа да АЖ бойынша салық есептілігінде көрсетілген мәліметтер арасындағы сәйкессіздіктер ;

2) өнім берушіде ҚҚС бойынша салық есептілігінде көрсетілген мәліметтер және немесе сатып алушының өзі сатып алған тауарлар, жұмыстар, көрсетілетін қызметтер бойынша шот-фактуралар тізілімінде көрсетілген мәліметтер арасындағы алшақтық.

Бұл ретте Қазақстан Республикасы Салық кодексінің 31 бабына сәйкес атап өту керек

Осы Қағидалардың 67-тармақтарында Салық кодексінің 152-бабының 12-тармағына сәйкес тақырыптық тексеру аяқталған күні олар бойынша сомалар шегінде ҚҚС асып кетуін қайтару жүргізілмейді деп көзделген:

1) Өнім берушімен өзара есеп айырысулардың дұрыстығын растау бойынша қарсы тексерулер жүргізуге сұрау салуларға жауаптар алынбаған;

2) тексерілетін көрсетілетін қызметті алушының жеткізушілері бойынша "Пирамида" есебін талдау нәтижелері бойынша бұзушылықтар анықталды;

3) ҚҚС сомаларының дұрыстығы расталмаған;

4) қарсы тексеру жүргізу мүмкін болмауына байланысты ҚҚС сомаларының дұрыстығы расталмаса. Нысаналы көрсеткіштер (9-кестеге сәйкес).

Кесте 9 – 2021 жылға кемінде 30% қосымша есептеу бойынша нысаналы көрсеткішті орындау

млн. тенге				
МКД атауы	Қосымша есептелді, 2021	Қосымша есептелді 2020	ауытқулар	Өсу реті %
Батыс Қазақстан обл. МКД	1 162	239	924	387%
Манғыстау обл. МКД	2 627	1 210	1 417	117%
Солт. Қазақстан обл. МКД	84	42	42	100%
Қостанай обл. МКД	650	344	306	89%
Қызылорда обл. МКД	641	365	276	76%
Шымкент қ МКД	1 957	1 141	816	71%
Жамбыл обл. МКД	627	370	257	69%
Атырау обл. МКД	2 748	1 865	882	47%
Ақмола обл. МКД	185	133	53	40%
Алматы обл. МКД	953	795	159	20%
Шығыс Қазақстан. обл. МКД	764	728	36	5%
Түркістан обл. МКД	1 507	1 575	-67	-4%
Нұр-Сұлтан МКД	2 694	3 910	-1 216	-31%
Ақтөбе обл. МКД	352	705	-353	-50%
Павлодар обл. МКД	306	631	-325	-51%
Қарағанды обл. МКД	1 211	3 211	-2 000	-62%
Алматы қ МКД	4 279	12 795	-8 516	-67%
Барлық жиыны	22 747	30 058	-7 311	-24%

Ескертпе- Автормен жасақталған [47].

5) Сондай-ақ Салық кодексінің 158-бабы 1-тармағының 10) тармақшасына сәйкес салықтық тексеру аяқталғаннан кейін салық органының лауазымды адамы талаптары бұзылған Қазақстан Республикасы заңнамасының тиісті ережелерін көрсете отырып, анықталған бұзушылықтардың толық сипаттамасын көрсете отырып, салықтық тексеру актісін жасайтынын атап өту қажет.

Салық кодексінің 152-бабы 12-тармағы 2) тармақшасының нормасын ескере отырып, салықтық тексеру нәтижелері бойынша "Пирамида" талдамалық есебін талдау нәтижелері бойынша асып кету сомасын қайтаруға растау негізсіз болып табылады.

Анықталған жалған кәсіпкерлік фактілерінің алты есе өсуін ҚР генпрокуроры Асхат Дауылбаев атап өтті. "Егер 2011 жылы 438 қылмыс тіркелген болса, өткен жылы 2626 қылмыс тіркелді", - деді баспасөз қызметі.

Асхат Дауылбаевтың айтуынша, ең белсенділік 2015 жылдан бері байқалады, бұл мемлекеттік кірістер комитетінің құрылуына және қылмыстық қудалаудың жаңа тәртібінің енгізілуіне байланысты.

"Өсу үрдісі ағымдағы жылы да сақталды. Биылғы жылдың бірінші тоқсанында жалған кәсіпкерлік туралы 628 қылмыс тіркелді, өткен жылдың сәйкес кезеңіндегі 261 қылмысқа қарсы", - деп атап өтті генпрокурор.

Сот статистикасы да жұмыстың жанданғанын куәландырады. Соңғы бес жылда жалған кәсіпкерлік үшін қылмыстық жауапкершілікке тартылған адамдардың екі есе өсуі байқалады (2011 жылы 47-ден 2015 жылы 110-ға дейін).

3 Экономикалық қылмысқа қарсы іс-қимыл шараларын жандандыру

3.1 Экономикалық кедергіге қарсы іс-қимылдың қылмыстық-құқықтық шаралары

Сонымен қатар, жалған кәсіпкерлік ел экономикасына айтарлықтай зиян келтіруді жалғастыруда, дейді гепрокурор. Оның деректері бойынша соңғы бес жылда аяқталған істер бойынша белгіленген залал сомасы 242 миллиард теңгеден асты. Бұл ретте жыл сайын осы залалдың мөлшері артып келеді, деп толықтырды Асхат Дауылбаев.

"Егер 2011 жылы белгіленген залал 27,7 млрд. теңгені құраса, 2015 жылы ол 85,5 млрд. теңгеге жетті. Бұл ретте өтемақы орта есеппен 7% - дан (16,2 млрд.) аспайды, ал 2015 жылы тек 1,2% - ((1,027 млрд.) құрады. Айта кету керек, бұл сандар елдегі жалған кәсіпкерліктің нақты көлемін көрсетпейді", - деді Бас прокурор.

Сонымен қатар қазіргі уақытта Қазақстан Республикасында қосарланған салық салуды болдырмау және Қазақстан Республикасы шет мемлекеттермен жасасқан табыс пен капиталға салынатын салықтарды төлеуден жалтаруға жол бермеу туралы 53 Конвенция қолданылады.

Қосарланған салық салуды жою Уағдаласушы Мемлекеттердің әрқайсысы салық төлеушіге тек бір рет - уағдаласушы мемлекеттердің бірінде салық төлеу мүмкіндігін қамтамасыз ететін рәсім болып табылады.

Қазақстан Республикасы шет мемлекеттермен жасасқан табыс пен капиталға салынатын салықтарға қатысты қосарланған салық салуды болдырмау және салық салудан жалтаруға жол бермеу туралы конвенция:

Қылмыс себептерінің құқықтық кешені келесі құбылыстармен ұсынылған:

- заңнаманың тұрақсыздығы оның белгісіздігі;
- коммерциялық пара беру сияқты қылмыстардың өзекті түрлерінің қоғамдық қауіптілігін заңнамалық тұрғыдан бағаламау;
- құқық қорғау шараларының заңнамалық сипаттағы шараларынан құқық қолданудың алдын алу шараларынан басымдығы;
- сот орындаушылары институтының әлсіздігі.

Заңсыз лоббизм, мысалы, тұрақсыз саясаттың арқасында және әлеуметтік нормаларды күнделікті өмірге енгізудің арқасында пайда болады бірақ оның қажеттіліктеріне назар аудара отырып, ең мықтысы жеңіске жететін нарықты стихиялық реттеу. Осы уақытқа дейін біз Экономикалық қылмысқа қарсы күрес бағдарламасын көрмейміз.

Экономикалық қылмысқа қарсы іс-қимыл жөніндегі негізгі шаралар;

- Көрсетілген экономикалық қылмыс туралы ақпараттық қызмет, оған қарсы күрес нәтижелерінің қылмыстық әрекеттерінің типтік схемаларына қатысты деректер банкін жинау;

- Экономикалық қылмыс бойынша аналитикалық қызмет, оның дамуының қылмыстық болжамы. Осындай болжамдардың негізінде заң жобалары салынууда. Бұл ретте қылмыстың онымен қабылданып жатқан күреске ден қоюын ескеру қажет.

- Экономикалық қылмысты жүзеге асырудың ең тиімді стратегиясын анықтау.

Бұл стратегия қылмыстық жауапкершілікке тарту шараларына қатысты қылмыстың себептері мен жағдайларына әсер ету арқылы алдын ала ойластырылған шаралардың басымдығын көздейді;

- Қылмыстың әртүрлі түрлеріне дұрыс емес көзқарас. Ұйымдасқан және кәсіби қылмыс ерекше орын алады.

- құқық қорғау органдарын материалдық қамтамасыз ету болып табылады.

Тұтастай алғанда, қоғам үшін көлеңкелі экономика көбінесе тұрақсыздандырады, негізінен теріс, жойқын сипатқа ие, бұл халықтың әлеуметтік-экономикалық әл-ауқатының негіздерін бұзады. Бұл жағдайда бюджетке әсер тікелей немесе жанама болуы мүмкін, мысалы:

1) көлеңкелі экономика ресми салық салу құралдарының жұмыс істемеуіне тікелей әкеледі. Зерттеулер көрсеткендей, заңды бизнес алатын табыстың 30% - ы салық төлеуге жіберіледі, ал қылмыстық құрылымдар мен сыбайлас жемқорлыққа қарсы төлемдер ұқсас үлесті құрайды, ал қолма-қол ақша шығындары 12% - ға дейін%;

2) көлеңкелі қызмет заңды секторда өндірістік процесті ұйымдастыруға деструктивті әсер етеді: біліктілігі жоқ мамандарды тарту, ресми жұмыс істейтін адамдарға еңбекақы төлеудің Қос жүйесі және т. б. табыс және әлеуметтік салықтардың төмендеуіне әкеп соғады;

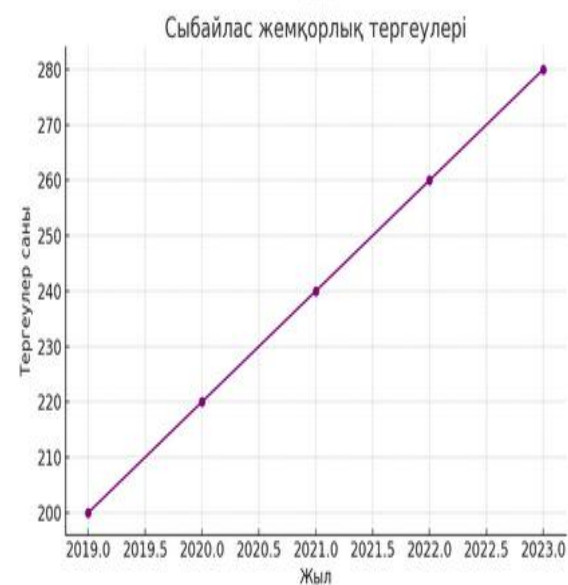
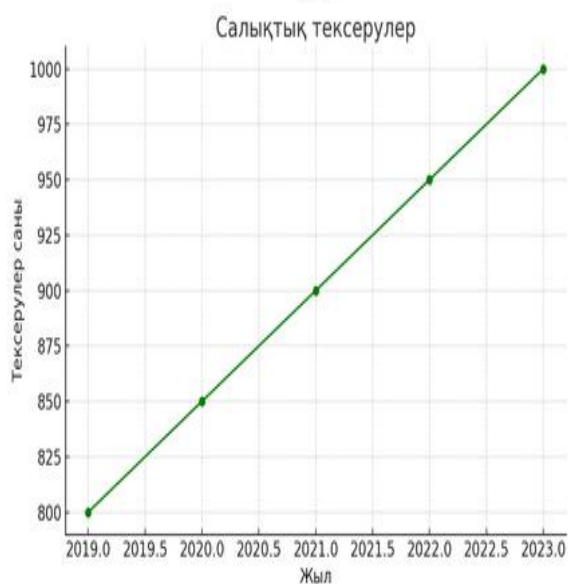
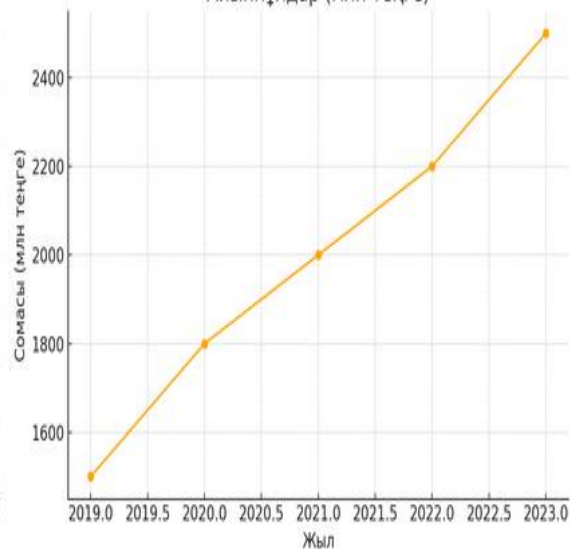
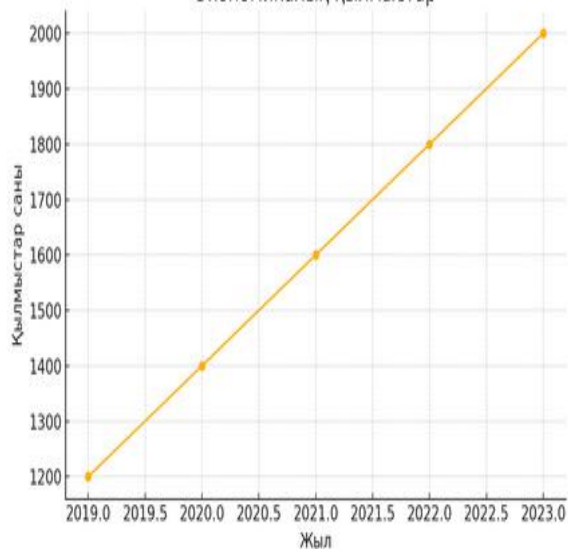
3) егер қоғамда бейресми жұмысқа орналастыру «ауытқитын мінез-құлық» ретінде қарастырылмаса, онда көлеңкелі сектор мемлекеттік бюджетті қаржыландырудағы заңды еңбек нарығының әлеуетін айтарлықтай қысқарта отырып, жұмыс орындарын беру жөніндегі ресми сектормен ашық бәсекелеседі;

4) көлеңкелі сектор арқылы өткізілетін тауарлар мен қызметтерге мемлекеттік бюджеттің негізгі көзі болып табылатын ҚҚС салынбайды.

Халықаралық тәжірибе электрондық төлемдерді енгізу көлеңкелі айналымды айтарлықтай төмендететінін көрсетеді. Бірақ олар ауыл шаруашылығынан бастап, жалға беру қатынастарына дейінгі экономиканың барлық секторын қамтуы тиіс. Электрондық төлемдердің жаппай таралуы көлеңкелі экономиканың төмендеуіне алып келеді, өйткені уәкілетті органдар тарапынан тұрақты мониторинг жүзеге асырылатын болады. Дүниежүзілік банк елдері бойынша бастапқы деректер бойынша көлеңкелі айналымдар мен электрондық төлемдердің даму деңгейі арасындағы өзара байланысты салыстырмалы талдау жүргізуге болады [24].

Мәселен, Нидерландыда көлеңкелі экономика ЖІӨ-нің 9,5% -ын, ал Ұлыбританияда ЖІӨ-нің 10,1% -ын құрайды. Бұл елдерде электрондық төлемдердің даму деңгейі айтарлықтай жоғары, ал көлеңкелі қызмет айналымы норма шегінде. Румыния мен Болгарияда электрондық төлемдер тиісінше таралмаған, сондықтан ондағы көлеңкелі айналым айтарлықтай жоғары - ЖІӨ-нің 29% -ынан асады. Қазақстандағы экономикалық шаралардың талдауы (8-суретке сәйкес).

Қазақстандағы экономикалық шаралардың талдауы (2019-2023)
 Экономикалық қылмыстар Айыппұлдар (млн теңге)

8-сурет – Қазақстандағы экономикалық шаралардың талдауы (2019-2023)
 Ескертпе- Автормен жасақталған [45].

Мұндай заңсыз әрекеттер шаруашылық жүргізуші субъектіге шығыстарды айтарлықтай көтеруге немесе ҚҚС төлеуден немесе бюджетке табыс салығынан кетуге мүмкіндік береді. Есепке алынбаған ақша қаражатының сомалары, әдетте, жеке мұқтаждарына немесе қызметкерлерге «сұр» жалақы төлеуге жұмсалады. Жалған қызметтің кеңінен таралуы, тіпті ол анықталған кезде уәкілетті органға субъектінің шаруашылық операциясының 97 негізгі мақсаты ақша ресурстарын көлеңкелі айналымға аудару болғанын дәлелдеу қиын болуына байланысты Бұл кәсіпкерлерге жалған операцияларға тұрақты түрде жүгінуге мүмкіндік береді. Халықаралық тәжірибелер экономикалық қылмыстармен күрес бойынша мәліметтер (10- кестеге сәйкес).

Кесте 10 – Халықаралық тәжірибелер экономикалық қылмыстармен күрес бойынша

Ел / Ұйым	Негізгі шаралар
Америка Құрама Штаттары (АҚШ)	Сарбейнс-Оксли заңы (SOX), Шетелдік сыбайлас жемқорлықпен күресу заңы (FCPA), хабарлаушыларды ынталандыру бағдарламалары
Еуропалық Одақ (ЕО)	Ақшаны жылыстатуға қарсы күрес директивалары (AMLD), Еуропалық прокуратура (EPPO)
Австралия	Австралиялық қаржылық қауіпсіздік орталығы (AUSTRAC), күдікті транзакциялар туралы есеп беру жүйесі
Халықаралық Валюта Қоры (ХВК)	AML/CFT бойынша техникалық көмек және кеңес беру, елдердің стандарттарға сәйкестігін бағалау
БҰҰ Есірткі және Қылмыс жөніндегі Басқармасы (UNODC)	Елдерге оқыту және қолдау көрсету, сыбайлас жемқорлық және экономикалық қылмыстармен күрес бойынша халықаралық бастамалар
Интерпол	Қаржылық қылмыстармен және сыбайлас жемқорлықпен күресу орталығы (IFCACC), халықаралық күш-жігерді үйлестіру

Ескертпе - Автормен жасақталған [49].

Шаруашылық қызметтің нәтижелері бойынша алынған түсімді жасыру сирек практикаланады, өйткені бұл әрекетті ашу және сот үшін дәлелдемелер жинау ықтималдығы жоғары. Бұл шаруашылық жүргізу субъектісінің есеп айырысу шоттары арқылы өтетін айналымдарды бухгалтерлік және салық есептілігі бойынша көрсету бөлігінде салық заңнамасын жетілдіруге байланысты.

Банктік үзінділер мен берілген есептердің көрсеткіштерін салыстыру жалған операцияны анықтаудан гөрі жеңіл. Банктік үзінділер мен берілген есептердің көрсеткіштерін салыстыру жалған операцияны анықтаудан гөрі жеңіл. Көлеңкелі экономиканың өсуіне әсер ететін келесі фактор - экономикалық

қызметті шектен тыс реттеу. Шаруашылық жүргізуші субъектілер ұстануы тиіс күрделі рәсімдер бизнестің экономикалық өсуіне кедергі келтіреді.

Бұдан басқа, кәсіпкердің өндіріс саласына жұмсалатын шығындары артады және оның нарыққа кіруіне шектеу қойылады. Мұндай кедергілер сыбайлас жемқорлыққа және қаражаттың бір бөлігін көлеңкелі айналымға шығаруға әкеледі. Мемлекет шаруашылық жүргізу субъектілерінің «көлеңкеден» шығуға мүдделілігін тудырмады. Екінші жағынан, мемлекет бизнес-ахуалды жақсартуға көп көңіл бөледі. Бұрын қолданыста болған «Жеке кәсіпкерлік туралы» ҚР Заңы [25].

Бизнестің экономиканы реттеу саласындағы бастамаларды әзірлеу кезінде дауысы болады деп болжанған болатын, бірақ шын мәнінде кәсіпкерлерге әлі күнге дейін екінші дәрежелі рөл беріледі, ал барлық шешімдер тар адамдар арасында қабылданады. Осыған ұқсас жағдай ҚР Кәсіпкерлік кодексінің қабылдануымен де қалды: сараптамалық комиссиялардың құрылуы мен қызметі бизнес пен азаматтық қоғам үшін ашық емес.

Осыған байланысты бизнесмендер өз мүдделерін қорғау үшін қауымдастықтарға жиі бірігеді. 2007 жылы «Лицензиялау туралы» Заңның қабылдануымен лицензиялауға жататын қызмет түрлерінің толық тізімі пайда болды. Рұқсат беру жүйесіндегі өзгерістер 2009 жылдан басталды, ол кезде Қазақстан Республикасында 2009-2011 жылдарға арналған рұқсат беру жүйесін жетілдіру тұжырымдамасы қабылданды, 2011 жылы қызметті лицензиялауды оңайлату үшін «бір терезе» қағидаты енгізілді, ол кәсіпкердің жолындағы әкімшілік кедергілердің санын азайтты. 2012 жылы азаматтардың өмірі мен денсаулығына, сондай-ақ ел қауіпсіздігіне қауіп төндірмейтін қызмет түрлеріне арналған бірқатар рұқсаттар үшін өтініш берудің электрондық форматы көзделген. Рұқсат беру жүйесін реформалаумен бір мезгілде барлық рұқсаттарды беруді электрондық форматқа ауыстыру жүзеге асырылады.

2013 жылдан бастап барлық лицензиялар электрондық лицензиялау жүйесінің көмегімен беріледі. 2014 жылдан бастап лицензиялау жүйесі неғұрлым қолжетімді және айқын рұқсат беру және хабарлама жасау тәртібімен ауыстырылды («Рұқсаттар және хабарламалар туралы» Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 16 мамырдағы № 202-V Заңы).

Жаңа субъектілерді тіркеуді жеңілдетуде оң серпін байқалады. 2014 жылы қызметті жүргізу үшін рұқсат беру құжаттарының саны 40% -ға төмендетілді (2010 жылмен салыстырғанда) және заңды тұлғаларға жылжымайтын мүлікке құқықтарды тіркеу рәсімі жеңілдетілді. «Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік бақылау және қадағалау туралы» Заң бойынша барлық кәсіпкерлер мемлекеттік тіркеуден 3 жылға босатылды [26].

ҚР жаңа Кәсіпкерлік кодексінде мемлекеттік бақылау мен қадағалауды жүзеге асыру кезінде жеке кәсіпкерлік субъектілерінің кепілдіктері іс жүзінде жоқ (133-бап кепілдіктер тізбесінің орнына бақылау іс-шаралары негіздерінің шектеусіздігін белгілейді). Ауқымды реформаларға қарамастан, осы уақытқа дейін Қазақстанда қандай да бір құжатты немесе рұқсатты енгізу мәселелері бойынша мемлекеттік органдар мен кәсіпкерліктің өзара іс-қимылының әлсіздігі

байқалады. Шаруашылық жүргізу субъектілері кеңестік негізде ғана қатыса алады. Қызметті жүргізуге арналған құжаттар мен рұқсаттардың тізбесі үнемі өзгеріп отырады. Біз жүргізген сауалнама көрсеткендей, респонденттердің 98% тіркеу, салық есебіне қою, рұқсат алу және т.б. тәртібін білмейді.

Көлеңкелі шаруашылық қызметті жүргізетін жеке тұлғалардың 29% -ы тіркеу рәсімдерін жұмыспен қамтуға сілтеме жасай отырып, оларды жүргізудің күрделілігіне байланысты соңына дейін жеткізбегенін көрсетуі маңызды факті болып табылады. Осылайша, кәсіпкерлікте құқықтық мәдениет деңгейі төмен. Бизнес пен биліктің өзара тығыз қарым-қатынасы үшін 2013 жылы Ұлттық кәсіпкерлер палатасы құрылды. Кәсіпкерлік қызметті реттеудің 2020 жылға дейінгі тұжырымдамасының қабылдануы түбегейлі төңкеріс болды [27].

Ол барлық мүдделі тараптардың мүддесін қорғауға бағытталған. Енді мемлекеттік органдар кәсіпкерлер үшін жаңа талапты енгізбес бұрын оны негіздеуі тиіс. Оны қабылдау немесе қабылдамау туралы шешім одан әрі өнімнің өзіндік құнына ауыстырылатын бизнесмендердің шығындарын есептеу негізінде қабылданады.

Егер жаңалық кәсіпкерлік құқығына нұқсан келтірсе (өндіріс, айналым шығындарын асыра көтереді, нарықты қысқартады), онда ол қолдау таппайды. Бірнеше жылдан кейін Кәсіпкерлік кодексі қабылданды, Ол кәсіпкерлік қызметті мемлекеттік реттеуге, сондай-ақ қызметтің нақты түрлерінің құқықтық алаңына назар аударады. Оның арқасында бизнес қызметін реттейтін барлық нормативтік құқықтық актілерді бір-біріне жинауға мүмкіндік туды. Бұл кәсіпкерлік қызметті жүргізу рәсімін жеңілдетіп қана қоймай, мемлекет пен бизнес арасындағы қарым-қатынастың ашықтығын арттырады. 99 Жоғарыда аталған шараларға экономикалық тұрғыдан баға бере отырып, кәсіпкерлер үшін бизнес-ортаның қолайлылық деңгейі және зерттеудегі сыбайлас жемқорлық деңгейі жемқорлықтың жоғары деңгейін және кері пропорционалды тәуелділікті көрсететінін атап өткен жөн.

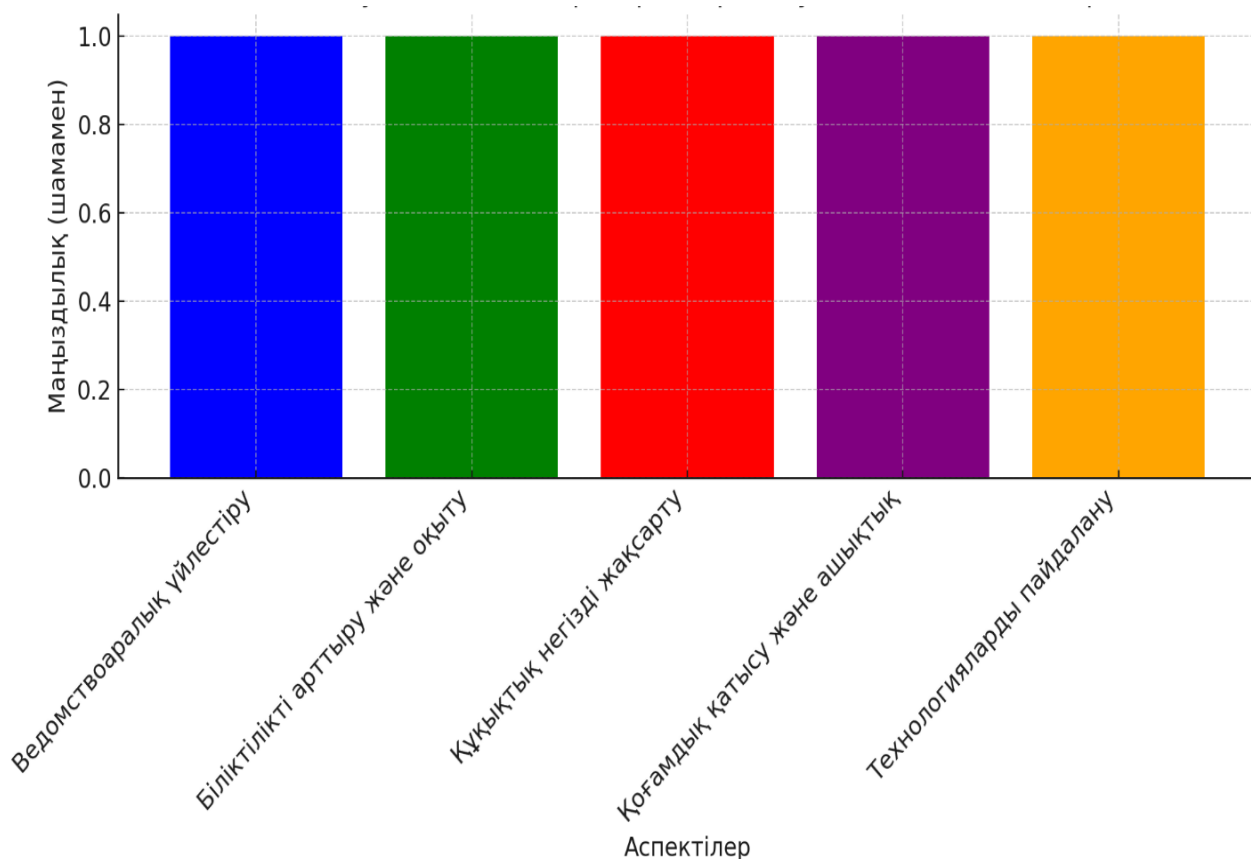
2016 жылдың қорытындысы бойынша Қазақстан Transparency International нұсқасы бойынша сыбайлас жемқорлықты қабылдау деңгейі бойынша әлемнің 175 елінің ішінде 126-шы орынды иеленді. Президент Н.Ә. Назарбаев Агенттік құрылымындағы "екі қанатты" атап өтті: "Бір агенттікте бизнеспен айналысатын, іріткі салатын және бірдеңе алатын жігіттер қорықпайды. Ал бұл сыбайлас жемқорлықпен күреседі "100 сыбайлас жемқорлық қылмыстары - 2012-2016 жылдары анықталған экономикалық бағыттағы қылмыстардың саны Статистика көрсеткендей, негізгі қылмыстар коммерциялық ұйымдардағы қызмет мүдделеріне қарсы жасалған.

Осыдан келіп, мемлекет деңгейінде де, бизнес деңгейінде де көлеңкелі экономикаға қарсы іс-қимыл бойынша елеулі резервтер бар. 2.23-сурет - 2012-2016 жылдары анықталған экономикалық бағыттағы қылмыстардың құрылымы,

2016 жылы қылмыстық жолмен алынған мүлікті жылыстату бойынша барлығы 4 жағдай тіркелді, оның ішінде біреуі шетелден қаражатты қайтармау бойынша. Халықаралық құрылымдардың пікірінше, Қазақстан экономикасындағы бұл көлеңкелі үдерістер белсенді жүріп жатыр. Құқық қорғау

органдарының тиімсіз қызметін ғана атап өтуге болмайды. Мәселе - заңнаманың жетілмегендігінде және соның салдарынан құқық қолдану практикасының жоқтығында тереңірек.

Институционалдық шараларды күшейтудің негізгі аспектілері Бұл шаралар Қазақстандағы мемлекеттік және жеке институттар жұмысының тиімділігін арттыруға, олардың арасындағы үйлестіруді жақсартуға және неғұрлым ашық және қауіпсіз экономикалық орта құруға көмектеседі. Институционалдық шараларды күшейтудің негізгі аспектілері туралы мәліметтер (9-суретке сәйкес).

9-сурет – Институционалдық шараларды күшейтудің негізгі аспектілері
Ескертпе - Автормен жасақталған [45].

3.2 Салық салу саласындағы экономикалық қылмысқа қарсы іс-қимылды жандандыру

Көлеңкелі экономикаға қарсы іс-қимыл шараларын бағалау үшін салықтық тексерулер жүргізу проблемаларын да қарау маңызды. Салықтық әкімшілендіруді жеңілдету мақсатында оларды ірі, негізгі және әдеттегі 3 топқа бөлуге болады.

Салық төлеушінің қандай да бір топқа тиесілігі өткізуден түскен түсімнің шамасын, персоналдың орташа тізімдік санын және негізгі активтердің құнын негізге ала отырып айқындалады. Тексеру нәтижелері бойынша қосымша есептеулерді талдау олардың ең жоғары әсерін ірі және негізгі салық

төлеушілерді тексеру кезінде алуға болатынын көрсетті. Алдын ала бақылау әдісі болып табылатын камералдық тексеруді мемлекеттік билік органдары кейіннен бақылау ретінде пайдаланады. Бұл қате ақпараты бар немесе қасақана бұрмаланған декларацияны ұсыну дегенді білдіреді. Ірі салық төлеушілер Негізгі салық төлеушілер

1. Кәдімгі салық төлеушілер Тексерулер үлесі Есептеулер үлесі Салық заңнамасын бұзу және әрқашан салық төлеушінің жауапкершілігіне әкеп соғады.

2. Салық төлеушілер туралы деректер топтамасын жинақтау және тексеру барысында алынған ақпаратқа талдау жүргізу үшін бірыңғай бағдарламалық құралдардың болмауы.

3. Камералдық және көшпелі тексеру арасындағы айырмашылықтар бұлыңғыр.

4. Сұралған құжаттардың ауқымы көп.

5. Камералдық тексеру нәтижелерін дұрыс түсіндірмеуге немесе декларацияға түзетулер енгізген салық төлеушілерді жауапқа тартуға байланысты рәсімдік сипаттағы қателердің туындауы. Салық кодексіне өзгерістер енгізілуіне байланысты камералдық тексеру рәсімі қайта қаралды. 2015 жылдың 1 қаңтарынан бастап жоспарлы тексерулер қысқартылды. Бұл тексеру жүргізу форматын қайта қарауға және салық төлеушілерге қойылатын талаптарды 30% -ға қысқартуға мүмкіндік берді. Жоспардан тыс тексерулерге балама ретінде мемлекет үшінші тұлғалар алдында сақтандыру ұсынды

ЖК мен заңды тұлғалардың банкроттық рәсімі қосымша жеңілдетілді. Салық төлеушілер үшін бақылаудың неғұрлым ырықты шарттары қамтамасыз етілген:

1. Тексеру мерзімділігі тәуекелдерді басқару жүйесіне байланысты. Егер кәсіпорын жоғары тәуекел аймағында болса, онда тексеру жылына кемінде 1 рет жүзеге асырылады. Орташа тәуекел аймағындағы шаруашылық жүргізуші субъектілер үшін ол 3 жылда 1 рет, ал тәуекел дәрежесі шамалы болған жағдайда - 5 жылда 1 рет жүргізіледі.

2. Қайтаруға жататын ҚҚС асып кету сомасы немесе салықты қайтарудың оңайлатылған құқығын тану тәуекелдерді басқару жүйесі бойынша айқындалады. Егер салық төлеушінің көптеген бұзушылықтары болса және төленетін салық сомасы шамалы болса, онда ол жиі тексерілетін болады.

Тексеру жоспарын қалыптастыру кезінде адам факторын алып тастау. Тәуекелдерді басқару жүйесі автоматты режимде белгілі бір балды белгілеуді көздейді. Бұл балдар бағдарламада көзделген өлшемдерге байланысты. Осы есептеу әдістемесі тәуекелдің небәрі 7 критерийін көздейді:

1) салық төлеушінің салық жүктемесінің коэффициенті сала бойынша орташа көрсеткіштен төмен;

2) қызметті жүргізуге арналған лицензиясынан айырылған жалған кәсіпорындармен және кәсіпорындармен ынтымақтастық;

3) нөлдік шамасы бар (немесе шот-фактурадағы алшақтықтар) жеке табыс салығы немесе ҚҚС бойынша шот-фактураларды жазып беру;

4) еңбекке ақы төлеу қорының салық төлеуші табыстарының жиынтық көлеміне арақатынасы;

5) активтердің жылдық жиынтық табысқа арақатынасы;

6) есепті жыл ішінде бірнеше рет есептен шығару және салық органдарына кері қою;

7) тіркеуі жарамсыз деп танылған жалған кәсіпорынның немесе кәсіпорынның басшысы шаруашылық жүргізуші субъектінің басшысын тануы. Бұл іс-шаралар салық жинау көлемін арттырып қана қоймай, салықтық тексерулер жүргізу шығындарын қысқартады. Көшпелі бақылауды қарауға толығырақ тоқталайық. Көшпелі тексерулердің жоғары үлесін атап өту қажет, соның негізінде салықтар қосымша есептеледі. 2014 жылы ол жалпы Қазақстан бойынша 94% құрады. 2.25-сурет бұзушылықтар анықталған салық төлеушілер бойынша құрылым камералдық тексерулер жүргізілген салық төлеушілердің құрылымымен сәйкес келетінін көрсетед.

Камералдық тексеру нәтижелері бойынша бұзушылықтар анықталған салық төлеушілер% Ескерту - ҚР Қаржы министрлігі Салық комитетінің деректері бойынша жасаған Бұзушылықтардың ең көп саны ірі салық төлеушілерде анықталды, бұл олардың жоғары әкімшілендіруіне байланысты. Дәл осы шаруашылық субъектілерінің шектеулі шеңберіне салық түсімдерінің басым бөлігі келеді. Ірі салық төлеушілердің ең көп бұзушылық үлесі 2012 жылы тіркелген, бұл кездейсоқ емес - елдегі макроэкономикалық жағдайдың нашарлауы ірі шаруашылық субъектілерін салық салынатын базаны төмендетуге итермеледі. Тексеру жүргізу үшін салық төлеушілерді іріктеу тиімділігін бағалау мақсатында бюджетке түсетін түсімдердің үлесі есептелді.

Ірі салық төлеушілер Негізгі салық төлеушілер Ұйымның таратылуына жататын, арнайы режимдерді қолданатын Ұйымның басқа салық төлеушілері, ҚР Қаржы министрлігі Салық комитетінің деректері бойынша жүргізілген тексерулердің саны мен қосымша есептеулердің сомасын Талдау бюджетке қосымша есептеу шамалы болғанымен, салықтық тексерулердің ең көп саны жеке табыс салығына келетінін көрсетті. Екінші орында корпоративтік табыс салығы бар, ол қосымша есептеулердің үлкен сомасын құрайды. Пайдалы қазбаларды өндіру салығы бойынша тексерістердің ең аз саны жүргізілді. Бұл оның ерекшелігімен және салық төлеушілердің шектеулі санымен түсіндіріледі. Осылайша, тексеру жүргізу салық төлеушінің түріне байланысты бюджетке түсетін түсімдердің маңыздылығымен байланыстырылмағаны көрінеді. Салық органдарының қызметіне жүргізілген талдау негізінде мынадай қорытындылар жасауға болады:

Бұдан әрі салық төлеушілермен (СТ) есеп айырысу бойынша тіркеу (қайта тіркеу) жарамсыз деп танылған:

- 2021 жылы 169,8 млрд. теңге сомасына 16,2 мың хабарлама қалыптастырылды Оның ішінде 43 млрд. теңге сомасына 6,9 мың теңге орындалды, СТ өз бетінше жүргізген нәтижелер бойынша 14,8 млрд. теңге жұмсалды, 8,4 млрд. теңге өндірілді;

- 2022 жылы 141,8 млрд. теңге сомасына 17,1 мың хабарлама қалыптастырылды Оның ішінде 41 млрд. теңге сомасына 8,2 мың теңге

орындалды, ҰК өз бетінше жүргізген нәтижелер бойынша -16,8 млрд. теңге салынды, 11,8 млрд. теңге өндірілді

- СТ-мен өзара есеп айырысу бойынша олардың арасындағы мәмілелер жарамсыз деп танылды;
- 2021 жылы 40,2 млрд. теңге сомасына 2,7 мың хабарлама қалыптастырылды, оның ішінде 9 млрд. теңге сомасына 1,3 мыңы орындалды, өз бетінше ҰК-нің нәтижелері бойынша 3,3 млрд. теңге салынды, 1,7 млрд. теңге өндірілді;
- 2022 жылы 130,2 млрд. теңге сомасына 5,7 мың хабарлама қалыптастырылды, оның ішінде 25,3 млрд. теңге сомасына 2,1 мыңы орындалды, өз бетінше СТ-нің нәтижелері бойынша 9,5 млрд. теңге аударылды, 5,6 млрд. теңге өндірілді;
- Тіркеу және қайта тіркеу
- 2021 жылы сот 1450 талап-арызды қанағаттандырды
- 2022 жылы сот 2439 талап-арызды қанағаттандырды

ҚР ҰК ст. сәйкес НП КТС және ҚҚС алып тастауға міндетті осыған байланысты пайда алушының НП мекенжайына ҚР ҰК 85-бабына сәйкес хабарлама және ЖК 23 289 жіберілді 01.01.2022-01.05.2023 жылдар аралығында ҚҚС бойынша есептен шығарылған 2021 жылы 8062 СТ а тіркеу деректерінің болмауы бойынша 712 СТ

- 886 СТ ТНҚ жою бойынша тіркеу есебінен алу, оның ішінде 2022-560 жылы 202327 тексеру актілері 22-23 жылдары салықтық тексерудің 172 900 актісі жүргізілді, оның ішінде заң бойынша .51 мың Мекен-жайы 121 мың Мекен-жайы бойынша жоқ.
- Мәмілелер бойынша
- 2021 жылы сот 1300 талап-арызды қанағаттандырды
- 2022 жылы сот 2840 талап-арызды қанағаттандырды.
Сонымен бірге салық органы ҚҚС-қа қоюдан шығару бойынша шаралар қолданады
- ҚҚС бойынша есепте 01.06.2023 жылғы жағдай бойынша 120 941 СТ құрайды, оның ішінде заң. Тұлғалар 97 мың 652

1. Ірі және негізгі салық төлеушілерге салықтық тексерулер жүргізу мерзімдерін қатаң байланыстыру салық органдарын қарқынды жоспардан тыс тексерулер ұйымдастыру мүмкіндігінен айырады, олардың шеңберінде елеулі бұзушылықтарды анықтауға болады. Тексеру бойынша нәтижелерді алуға ұмтыла отырып, салық органдарының қызметкерлері салық заңдарындағы қарама-қайшылықтар мен түсініксіздіктерді салық төлеушінің пайдасына пайдаланбауға тырысады, бұл ұзаққа созылған сот процестеріне әкеп соғады. Ірі және негізгі салық төлеушілер заңға бағынатын саясат жүргізуге ұмтылады.

Олардың облигациялардан және инвестициялаудың басқа да құралдарынан каражат тартудан түсетін пайдасы сомадан әлдеқайда асып түседі.

Ірі салық төлеушілер Негізгі салық төлеушілер Ұйымның таратылуына жататын Ұйымның басқа салық төлеушілері қолданылатын 105 арнайы режимдер салық төлеуден жалтарудан алынуы мүмкін. Әдетте, олардың салық заңнамасының нормаларын түсіндіру біркелкі болмаған жағдайда олардың құқықтарын қорғайтын жеке аудиторлық қызметтері болады. Ірі қатысушыларда тексеру жүргізудің тиімділігі айтарлықтай төмен.

2. Таратылатын кәсіпорындарды міндетті тексеру салық органдарынан уақытты ғана алады, өйткені мұндай схемаға заңға бағынатын салық төлеушілер ғана жүгінеді. Салық төлеуден жалтарған адамдар алдымен активтерді сатуды, содан кейін кәсіпорынды қылмыстық жауапкершілікке бейтарап қарайтын тұлғаларға (маскүнемдерге, жұмыссыздарға және т.б.) сатуды жөн көреді.

3. Бюджеттік ұйымдарды басқа шаруашылық жүргізуші субъектілермен жалпы негізде тексеру. Салық кодексі олардың қызметін іс жүзінде қозғамайтынына қарамастан, тексеру уақтылы есеп жүргізуге тәртіп орнатады.

4. Арнайы режимдегі шаруашылық жүргізу субъектілерін тексеру салық төлеуден жалтарғаны туралы ақпарат болған кезде ғана жүргізілуі тиіс. Әдетте, оларға қаражатты шығарудың заңсыз схемаларын пайдалану тиімсіз, өйткені қаражатты қолма-қол ақшаға айналдыру пайызы 5-7% -ды құрайды.

5. Салық төлеушілердің заңға бағынушылығына сараптамалық бағалау жүргізілмейді, бұл тексеру үшін объектіні сайлау тиімділігін бағалауға мүмкіндік бермейді.

6. Қазақстанда диагностикалық шолудың болмауы. Ол белгілі бір уақыт ішінде салық органдары салық төлеушінің құжаттарын зерттейді, содан кейін тексеру жүргізу немесе оны тізімнен шығару туралы шешім қабылдайды деп болжайды.

7. Тексеру жоспарланған жердің өңірлік ерекшелігі ескерілмейді. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, аймақтың әлеуметтік-экономикалық жағдайы мен оның тұрғындарының әл-ауқат деңгейі неғұрлым нашар болса, жасырын табыс үлесі жоғары болады [28].

Бақылау іс-шараларын жүргізудің қолданыстағы жүйесі толық функционалды, бірақ оны халықаралық тәжірибенің оң нәтижелерін ескере отырып түзету қажет. Тұтастай алғанда, Қазақстанда қолданылатын бюджеттің кіріс бөлігіне залал келтіретін жасырын экономикалық процестерге қарсы іс-қимыл әдістерінің тиімділігін бағалау қолданылатын тәсілдерде жүйелілік пен тұрақтылықтың жоқтығын көрсетеді, шараларды әзірлеу кезінде өзара байланысты факторларды есепке алу және барлық тараптардың (бюджеттің және салық төлеушілердің позицияларынан мемлекеттің) қанағаттану көрсеткіштерін ескере отырып, оларды іске асыруды бағалау жоқ.

ҚОРЫТЫНДЫ

Қазақстанның көлеңкелі экономикасының көлемін бағалау үшін пайдаланылатын әдістемелер (2013 жылға дейін және одан кейін) 106 көлеңкелі экономиканың нақты деңгейін көрсетпейді. Ағымдағы есептерді жетілдіру үшін мынадай іс-шаралар болуы мүмкін 1 Көлеңкелі экономиканың біркелкі түсінілетін және қолданылатын анықтамасын және оның салаларының (түрлерінің) градациясын нормативтік бекіту. 2. Статистика органдарының деректерін салалық министрліктер мен ведомстволардың мәліметтерімен интеграциялау. Уәкілетті министрліктер мен ведомстволардың бақыланбайтын экономиканы және оның құрамдас бөліктерін түсіндіру көбінесе статистикалық есепке алу мақсаттары үшін қабылданғаннан өзгеше. Осыдан құқық қорғау органдары, Есірткі бизнесіне қарсы күрес комитеті және т.б. алған мәліметтер бойынша бейресми, заңсыз және жасырын қызметті ескере отырып қиындықтар туындайды. Теориялық базаны бірыңғай стандартқа келтіру есептеулердің дәлдігін арттыруы мүмкін. Мысалы, коэффициентті есептеу үшін экономикаға келтірілген залалды өтеу үшін Құқықтық статистика комитетінің деректері ғана пайдаланылады. Бірыңғай стандартқа келтіру кезінде басқа уәкілетті органдардан мәліметтер тартылуы мүмкін. Деректерді жинау жүйесін жетілдіру. Ашық бақылау әдістерімен алынған тіркелген респонденттер туралы ақпарат көлеңкелі экономиканы бағалау үшін жеткіліксіз. Есепке алу әдісінен басқа, ақпарат жинау үшін формальды құқықтық және криминологиялық тәсілді (қоғамдық зияндылық өлшемі бойынша) енгізу керек. 4. Бақыланбайтын экономиканы бағалаудың макро модельді әдістерін жетілдіру. Қазір бұл әдістер тексерілмейтін болжамдарға негізгі тірек болғандықтан көлеңкелі экономиканы зерттеуге жарамсыз (мысалы, қолма-қол ақшаға сұраныс әдісі заңсыз бизнестің өсуімен қолма-қол ақшаға сұраныс артады, себебі мұндай операциялардың көпшілігі қолма-қол ақшаға жүзеге асырылады). Қолданыстағы макро модельдік әдістер бірқатар жағдайларда мүмкін емес. Қазақстан экономикасының салаларында көлеңкелі белсенділік біркелкі байқалмайды. Экономиканың «көлеңкелі» секторлары арасында ауыл шаруашылығы, сауда, құрылыс және көлік саласы көшбасшылар болып табылады. Көлеңкелі қызметтің ең аз мәні пайдалы қазбаларды өндіруге (7%), мұнай, газ және су өндіруге және бөлуге (21% -ға дейін) келеді. Бұл аталған салаларды мемлекет толық бақылауымен байланысты. Халықтың табыс деңгейінің төмендеуі және олардың күрт саралануы халықтың көлеңкелі қызметінің өсуіне әкелді. Бұл әсіресе ауыл шаруашылығы мен көлік саласында анық байқалады, өйткені экономиканың осы секторларына салықтық әкімшілендіру қиын [28] Кәсіпорындарға келетін болсақ, олар пайданы барынша арттыруға ұмтыла отырып, көп жағдайда нөлдік шот-фактуралар жазу, қосымша қаржылық есептілік беру, шетелдік фирмалар арқылы капитал шығару және т.б. арқылы салық салынатын базаны төмендетеді. Көлеңкелі қызмет мемлекеттік бюджетке залал келтіреді. Жұмыста ұсынылған мемлекеттік бюджеттің 107 кіріс бөлігіне келтірілген залалды бағалау әдістемесі мұндай залал 2012-2016 жылдар аралығында 23-45% аралығында өзгергенін көрсетті. Бұл ретте Қазақстан Ұлттық Қордың қаражатына жүгіне отырып,

бюджет тапшылығы проблемасын үнемі шешіп отырады. Барлық қарастырылып отырған кезеңде бюджет тапшылығы 3-4% аралығында, тек 2016 жылы ғана ол қалыпты мәнді қабылдайды - 1,6%. Мемлекеттік бюджеттің кірістері өсуде, бірақ шамалы қарқынмен. Бұл ретте, көлеңкелі қызметтің өсуі шоғырландырылған бюджеттің кіріс бөлігінің өсуімен салыстыруға болатынын атап өткен жөн, бұл көлеңкелі экономика дамыған елдерде 8% -дан аспайтын қауіпсіз шептен өтіп кеткенін білдіреді. Қазақстанның мемлекеттік бюджеті кірістерінің 2/3 бөлігі салық түсімдерімен ұсынылған. Салық төлеушілер қаражатының басым бөлігі КТС, IPN және ҚҚС-тан түседі. Қаралып отырған кезеңде ҚҚС төлеуден жалтарудан келтірілген залалдың шамасы 50% -дан асады. Салықтардың толық төленбеуінің негізгі себептері салық заңнамасының жетілмеуіне және ірі және орта деңгейлерді әкімшілендірудің кемшіліктеріне байланысты. салық төлеушілер. Бюджет саласындағы ең аз залал, негізінен, мұнай және газ өндірісі дамыған өңірлерде, оның үстіне пайдалы қазбаларды өндіру салығы есебінен ғана байқалады. Ол өндірістің физикалық көлеміне тығыз байланысты, сондықтан оларды айла-шарғы жасау қиын. Көлеңкелі экономиканың дамуы көптеген қылмыстық құрылымдардың пайда болуына және олардың заңды экономикамен бірігуіне алып келеді. Жалған қызмет ерекше ауқымда қабылданады, себебі қызмет көрсетуге жалған шарттар жасасуға байланысты ақша қаражатын заңсыз қолма-қол ақшаға айналдыру көлемі кеңінен таралды. Елдегі көлеңкелі қызмет пен сыбайлас жемқорлық өзара байланысты, сондықтан Қазақстандағы сыбайлас жемқорлықтың жоғары деңгейі көлеңкелі экономикадағы ұқсас проблемалар туралы куәландырады. Қаралып отырған кезеңде сыбайлас жемқорлықпен қатар анықталған экономикалық қылмыстар санының белсенді өсуі байқалады. Оларда салық төлеуден жалтару мақсатында жалған кәсіпкерлік және мемлекеттік қызметшілердің парақорлығы ерекше рөл атқарады. Тексеру жүргізу салық төлеушінің түріне байланысты бюджетке түсетін түсімдердің маңыздылығымен байланысты емес. Салықтардың жиналуын талдау ірі және орта салық төлеушілерді тексеру неғұрлым тиімді болып табылатынын көрсетті. Салықтық тексерулердің ең көп саны жеке табыс салығына тиесілі, алайда оны бюджетке қосымша есептеу шамалы. Қосымша есептеулердің көбі корпоративтік табыс салығынан түседі, бірақ оның тексерулері жеке табыс салығына қарағанда аз жүргізіледі.

Экономиканы көлеңкелендіруді болдырмау бойынша мемлекеттік органдар жұмысының тиімділігін арттыру мақсатында

Нақты ұсыныстар:

Шаруашылық жүргізуші субъектілердің III тобы үшін бағдарламалық іс-шаралардың мақсаттары құқық бұзушылықтарды ашудың және жауапкершілік шараларын қатаңдатудың жоғары тәуекелдерін жасау болып табылады, атап айтқанда:

I. Корпоративтік табыс салығын енгізу мерзімдерін қайта қарау. Корпоративтік табыс салығы бойынша ай сайынғы салық төлемдері жүйесінен тоқсан сайынғы салық төлемдеріне көшу.

II, Тауарларды, жұмыстарды немесе қызметтерді жеткізгенге дейін алынған аванстарға ҚҚС салуды алып тастау.

III, Салық төлеу бойынша жеңілдіктер алу мақсатында бизнесті бөлшектеу мүмкіндігін болдырмайтын салық заңнамасына түзетулер қабылдау (мысалы, салық салудың оңайлатылған жүйесі бойынша артықшылықтар алу мақсатында компанияны бірнеше ұсақ-түйектерге бөлу). Елдегі қолма-қол айналымды төмендету Заңды меншікті қорғау Салық төлеушілерге қайтарылатын қызметтер көлемін арттыру Заңнаманы жетілдіру [8]. Ашықтықты арттыру, қайшылықтарды жою Тиімді салықтық бақылауды қамтамасыз ету Салықтық келісімдер туралы заңды енгізу Салықтар бойынша тегін онлайн консультациялар құру.

ЭКОНОМИКАЛЫҚ ШАРАЛАРДЫ ЖЕТІЛДІРУ

Бірінші кезекте шаруашылық жүргізу субъектісі мен контрагенттер арасындағы қатынастарды қарау қажет. Кіріс және шығыс ағындар арасындағы сәйкессіздікті анықтау үшін оларды жиынтықта талдау қажет. Жабдықтау блогы Өндірістік блок Тауарларды, жұмыстарды, көрсетілетін қызметтерді өткізу Контрагенттер тауарлар, жұмыстар қаржы тауарлар, жұмыстар қаржы Басқарушы блок Шаруашылық жүргізуші субъект 119 Салық төлеуші, контрагенттер және сатып алушылар арасындағы қаржы ағындарындағы сәйкессіздіктерді анықтау үшін мынадай параметрді пайдалану қажет: Алынған мәннің салық төлеушілер тобы бойынша орташадан үлкен жаққа ауытқуы шаруашылық жүргізуші субъектінің ресми көрсеткен қызметінен өзгеше қызметпен айналысуы мүмкін екендігін білдіреді

Бейресми қызметтен ол жоғары кірістер алады, олардың жасырылуы корпоративтік табыс салығы, әлеуметтік салық және т.б. бойынша салық салынатын базаның төмендеуіне алып келеді. Индикатордың орташа мәннен аз жаққа ауытқуы салық төлеуден жалтару схемаларының пайдаланылғанын, оның ішінде есептелген дивидендтердің азайтылған сомасының қаржылық есептілікке енгізілгенін куәландырады.

Бағалау кезінде өсімпұлдар есепке алынбайды, өйткені олар кәсіпорынның қаржылық қиындықтары кезінде ғана туындайды. Алынған нәтижелер салық заңнамасының тұрақсыздығы кәсіпорындарды көлеңкелі секторға кетуге итермелейтінін көрсетеді (3.5-сурет). Штатында заң қызметі мен салық заңнамасы саласындағы маманы жоқ шағын бизнес өкілдері әрқашан да көптеген НҚА шеше алмайды.

Заңға бағынатын салық төлеушілер заңнаманың күрделілігі мен шатастығына, салықтар бойынша жоғары ставкаларға және т.б. қарамастан ресурстарды көлеңкелі айналымға аудармайды. Шартты түрде заңға бағынатын салық төлеушілер сыртқы факторларды негізге ала отырып, ресурстарды экономиканың көлеңкелі секторына ауыстыру/аудармау туралы шешім

қабылдайды. Кейде олар қатысушылардың көпшілігінің мінез-құлқына бағдарланады. Заңға бағынбайтын салық төлеушілер үстеме пайда табу үшін ресурстарды әрқашан көлеңкелі айналымға аударады. Осы топтама негізінде көлеңкелі қызметтің алдын алу жөніндегі іс-шаралардың негізгі мақсаттарын анықтаймыз. Олар жеке топты ғана емес, барлық шаруашылық жүргізуші субъектілерді де қозғай алатынын ескеру қажет. Заңға бағынатын шаруашылық жүргізуші субъектілер (I топ өкілдері) үшін бағдарламалық іс-шаралардың негізгі мақсаттары кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыру кезінде экономикалық және әлеуметтік артықшылықтар жасау болып табылады, атап айтқанда: - экологиялық іс-шараларды жүргізу немесе қызметкерлерге әлеуметтік көмек көрсету нәтижесінде келтірілген шығындардың салық салынатын базасын есептеу кезінде кәсіпорынның шығыстарына енгізу; - инвестициялық ресурстарды тартуды жеңілдету үшін заңға бағынатын шаруашылық субъектілерінің рейтингін жариялау; - отандық заңнаманы сақтайтын кәсіпорындарға әкімшілік кедергілерді жою және әкімшілік қысымды барынша жеңілдету.; тауарларды жеткізуге, жұмыстарды орындауға және қызметтерді көрсетуге арналған тендерлерге қатысу кезінде бюджеттік тиімділігі жоғары кәсіпорындарға артықшылықтар беру. II топ үшін бағдарламалық іс-шаралардың мақсаты адал бәсекелестік және заңнама нормаларын сақтауға экономикалық мүдделілік тетігі үшін жағдай жасау болып табылады, атап айтқанда - салық есебін жүргізуге арналған шығындарды азайту бөлігінде ҚР СК жетілдіру; - салық заңнамасының ашықтығын арттыру, өйткені өз бухгалтерлік қызметтері жоқ шағын және орта бизнес кәсіпорындары өзгерістердің барлық көлемін қадағалай алмайды; - салық мәселелері бойынша дербестендірілген онлайн-консультанттармен тегін интернет-ресурс құру (мақсаттар үшін дербестендіру) артық пайда алу мақсатында салық төлеушінің келтірілген залалдар үшін консультантты дұрыс консультация бермеген жағдайда жауапкершілікке тарту мүмкіндігін ресурстар); - кәсіпкерлерді қорғау саласындағы қоғамдық ұйымдарды тарта отырып, оларды мақұлдау алдында салық салу саласындағы заңдарға сараптаманы қатаңдату, салық төлеушілерді таныстыру мақсатында оларды қабылдаудан жарты жыл бұрын жариялау; - Қазақстан бюджетіне елеулі залал келтірмей салықтар бойынша ставкаларды төмендету Лаффер үлгісі бойынша [29].

Шығыстарды бақылауды кеңейту Шешімдерді қолдау жүйелерінің тиімділігін арттыру Бақылаушы органдардың талдамалық жұмысты жетілдіруі Салық төлеушілерді тексеру алдындағы талдауды енгізу Салықтан жалтарудың стандартты схемаларын анықтау Көшпелі тексерулердің мекенжайлылығын арттыру 139 Есептесу кезінде елдегі қолма-қол айналымды төмендетуге және электрондық төлемдерді ынталдауға жеке тоқталу қажет шаруашылық жүргізуші субъект пен оның контрагенттері арасында жүзеге асырылады. Шағын бизнес өкілдерінің басым бөлігі салық төлеуден жалтару мақсатында емес, қолма-қол ақшасыз есеп айырысуды ұйымдастырудың күрделілігінен қолма-қол ақшамен есеп айырысады. Қолма-қол ақшасыз айналымды ынталандыру үшін қолма-қол ақшасыз нысанда есеп айырысуды жүзеге асыратын шаруашылық жүргізуші

субъектілер үшін жеңілдіктерді енгізуге, сондай-ақ жеке тұлғалар арасындағы аударымдар деңгейіне дейін есеп айырысуларды жүргізуді жеңілдетуге болады. Мұндай шара елдің қаржы жүйесінің ашықтығын айтарлықтай арттыра алар еді. Заңға бағынатын салық төлеушілерді ынталандыру үшін мемлекет салық төлемдерінен қайтаратын қызметтер көлемін ұлғайту керек. Атап айтқанда, заңды меншікті қорғау әдістерін жетілдіру қажет.

Шетелдік инвестициялар жөніндегі консультативтік қызметтің Қазақстандағы инвестициялық ахуал туралы есебінде айтылғандай, "Заңнаманың біркелкі болмауынан және құқық қолдану тәжірибесінің болмауынан көптеген шаруашылық жүргізуші субъектілер рейдерлік басып алуларға ұқсас тәсілдермен қарсы тұруға мәжбүр. Атап айтқанда, шағын және орта бизнес бизнесті жүргізудің (көлеңкелі қаржы ағындарын қалыптастырудың) мөлдір емес схемаларын жасау арқылы заңсыз сіңіруден құтқарылады "[30]. Көлеңкелі экономикаға қарсы іс-қимылдың экономикалық құралдарын енгізу БАҚ-та ақпараттық хабарландырумен сүйемелденуі тиіс.

Әлеуметтік маңызды іс-шараларға, атап айтқанда, денсаулық сақтауды, зейнеткерлерді, балалы отбасыларды және т.б. қолдауға бюджет қаражатын жұмсау туралы ақпарат берілетін арнайы блоктар құру қажет.

Телеарналарда қаражатты ұрлау мен оларды әшкерелеудің нақты фактілері, оның ішінде көлеңкелі бизнес басшыларының жауапкершілігі мен анықталуы көрсетілуі тиіс. Жеке және заңды тұлғалар арасында көлеңкелі экономиканың теріс ықпалын насихаттауды жүргізу қажет (әлеуметтік кепілдіктердің, ауруханаларға ақы төлеудің, демалыстардың болмауы, жинақтаушы емес зейнетақымен қамсыздандыру, несиелендірудің қолжетімсіздігі және т.б.).

Өз табыстарын жасыратын кәсіпорындар тәуекелге ұшырайды сот қудалауы кезінде мемлекеттік институттарда меншікті және іскерлік беделін толыққанды қорғай алмайды. Экономикалық мінез-құлық саласындағы маман Р. Салаходжаев атап өткендей, көлеңкелі экономиканы дамытудың алдын алу мектепте қолға алынуы тиіс, Әзірленген жүйеде заңнаманы жетілдіру арқылы көлеңкелі экономикаға қарсы тұру шараларына бақылаушы органдар мен шаруашылық жүргізуші субъектілер арасында салық келісімдері туралы заңды қабылдау жатады. Оның негізгі мақсаты - салық заңнамасындағы қайшылықтардан туындаған тәуекелдерді азайту. Мұндай шара әлемнің көптеген дамыған елдерінде қолданылады. Ол ресурстарды көлеңкелі айналымға шығару схемаларын қолданбай айыппұл санкцияларын салу тәуекелін азайтуға мүмкіндік береді.

Корпоративтік табыс салығы бойынша инвестициялық жеңілдікті кеңейту де орынды. Сот қудалаушысы мемлекеттік институттың меншігі мен іскерлік беделін толыққанды қорғай біледі. Экономикалық мінез-құлық және көлеңкелі экономиканың салауатты өмір салтын қалыптастыру мектебі болып табылады.

Оған қоса, Корпоративтік табыс салығы бойынша инвестициялық кепілдігі де орынды. Кез келген жағдайда сот талқылаулары кезінде барлық күмән қатынастардың азаматтық-құқықтық сипатына қарамастан салық төлеушінің

пайдасына түсіндірілуі тиіс (бұл ҚР АҚ-не тиісті өзгерістер енгізуді талап етеді). Кез келген заң танысу мақсатымен мақұлданғанға және оны түзетуге дейін 6 ай бұрын жариялануы тиіс, ол шаруашылық жүргізуші субъектілердің көпшілігі бұзушы ретінде әрекет етпеуі тиіс. Жаңа салық заңын (мысалы, Қазақстан Республикасының Мемлекеттік кірістер туралы кодексін) енгізу бухгалтерлерді және жеке кәсіпорындардың салық саласының басқа да қызметкерлерін де, сондай-ақ салық-бюджет саласында жұмыс істейтін мемлекеттік қызметшілерді де қайта біліктіліктің тегін курстарын ұйымдастыру арқылы жүргізілуі тиіс. Салық органдарының көлеңкелі экономикаға қарсы іс-қимыл жөніндегі қызметі әзірге тиімділігі аз. Салық органдарының көлеңкелі экономикаға қарсы іс-қимыл жөніндегі қызметінің нәтижелілігін арттыру үшін салықтық әкімшілендірудің базалық қағидаттарын - әділеттілікті, болжамдылықты және тиімділікті енгізу қажет.

Әділет принципі мыналарды көздейді:

I Қызмет түрі, түсімі немесе ұйымдық-құқықтық нысаны бойынша салық төлеушілердің жекелеген топтарына заңдардың қолданылуын қатаңдатуға жол бермеу үшін шаруашылық жүргізуші субъектілерді бақылау іс-шараларымен қамтуды кеңейту. Жосықсыз шаруашылық жүргізуші субъектілер үшін артықшылықтарды жою.

II, Шаруашылық жүргізуші субъектінің қалыпты қызметін жүзеге асыруға кедергі келтірмейтін бақылау іс-шараларын жүргізу. Болжамдылық қағидаты салық органдарының қолданыстағы заңнама нормаларын түсіндіру кезеңінде айыппұл санкцияларына жол бермеуді көздейді.

Осыған байланысты Алматы қаласы Кәсіпкерлер палатасының директоры Ю.Д. Тілеумұратов: «Тәжірибеден кету маңызды, әрбір салықтық тексерудің 141 нәтижесі сотта дау айтылуы мүмкін болса да, есептеу болуы тиіс» [31].

Салық төлеушілер оларға бақылаушы органдар қоятын талаптарға кедергісіз қол жеткізуге тиіс. Тіркелген шаруашылық жүргізуші субъектінің (қылмыстық субъектілерді қоспағанда) осы ұйым алғаш рет жасаған кез келген салықтық бұзылуы оны жою туралы нұсқама шығарумен және болашақта оны болдырмау тәртібін негізді түсіндірумен аяқталуға тиіс.

Тиімділік қағидаты көлеңкелі экономикалық қызметті анықтау немесе болдырмау шеңберінде салық органдары шеккен шығындардың және анықталған құқық бұзушылықтар (оның ішінде шығарылған ескертулер) көлемінің оңтайлы арақатынасын анықтайды Бақылау қызметінің тиімділігін арттыру үшін азаматтардың кірістері мен шығыстарының арақатынасын халықаралық практикаға көшу қажет.

Ресурстардың көлеңкелі айналымға шығарылуын анықтау үшін салық органдарының ҚР Ұлттық Банкінің және ҚР Қаржы министрлігі Қаржы мониторингі комитетінің мәліметтеріне кедергісіз қол жеткізуін қамтамасыз ету қажет. Сыбайлас жемқорлық ресурстарды экономиканың көлеңкелі секторына аударуға ықпал етеді. Онымен күресу үшін әлемнің дамыған елдерінде белсенді пайдаланылатын қызметтік әшкерелеу тәжірибесін енгізу қажет. Ол мемлекеттік қызметшінің тиісті емес мінез-құлқын анықтауды ғана емес, сонымен қатар

көлеңкелі экономикалық қызметке қатысушыларды анықтауға тұрақты техникалық қадағалау құралдарын орнатуды көздейді.

Көлеңкелі процестерден ең көп залал салық салу саласына тиесілі. Көлеңкелі процестердің теріс салдарын бейтараптандыру үшін салықтық тексерулер жүйесін жетілдіру қажет.

Бақылаушы органдар үшін бірінші кезекте ҚР Ұлттық Банкімен өзара іс-қимылды кеңейту қажет. Салықтық тексеру жүргізу кезінде құжаттарды талап ету процесінің автоматтандырылуын арттыру. Табысты шетелдік тәжірибені (АҚШ, Канада, Жапония, ЕО елдері) зерделеу, қорыту және бейімдеу негізінде тексерулерге дайындық алгоритмін ұсынамыз.

Бірінші кезекте көшпелі тексерулер үшін шаруашылық жүргізуші субъектілерді таңдау әдістемесін жетілдіру талап етіледі. Ол мынадай кезеңдерді қамтуға тиіс - көшпелі тексеру үшін объектіні объективті таңдауға мүмкіндік беретін салық төлеушілер бойынша ақпаратты жинау, өңдеу және топтау; - шаруашылық субъектілерінде құқық бұзушылықтардың болуы өлшемдерін бағалау; - көшпелі салық тексерулері объектілерінің алдын ала тізімін жасау; - көшпелі тексеру үшін объектілер бойынша қолда бар ақпаратты талдау және жетіспейтіндерді жинау; - ірі салық төлеушілерді, таратылатын субъектілерді тексерудің, еңбек шығындарын бағалаудың орындылығын және қосымша есептеулердің үлгі көлемін негізге ала отырып, көшпелі тексеруге тұрған салық төлеушілердің тізімін түзету; - тексеру жүргізуге жұмсалатын еңбек шығындарының болжамды сомасын есептеу;

- Бақылау іс-шараларының тиімділігін арттыру шарттарының бірі көшпелі тексерулер жүргізу үшін салық төлеушілерді мақсатты түрде іріктеуге бағалау жүргізу болып табылады. 150 салық төлеушіні іріктеу тиімділігін бағалау көшпелі бақылау іс-шараларының нәтижелерін және үміткерлерді іріктеу үшін пайдаланылған көрсеткіштерді салыстыру жолымен жүзеге асырылады. Соның негізінде салық төлеушілерді іріктеу жүзеге асырылған есептік көрсеткіштердің дұрыстығын бағалау және бағалаудың ең тиімді әдісін анықтау қажет.

Салық органдары неғұрлым маңызды көрсеткіштерге назар аударуы қажет. Салық төлеушілерді іріктеудің нәтижелілігін арттыру үшін маңызды көрсеткіштер үшін салмақтық коэффициенттер енгізілуі мүмкін.

Салық салудан жалтаруды бағалаудың неғұрлым тиімді әдісін анықтау үшін әрбір параметр бойынша салық төлеуден жалтару жөніндегі қызметті шаруашылық жүргізуші субъектінің жүзеге асыратынына сенімділік дәрежесін бағалау орынды. Есептеу базасы ретінде тексеру нәтижелері бойынша есептік мәннің нақты мәннен ауытқуы 40% -дан аспайтын заңға бағынатын кәсіпорындардың көрсеткіштері пайдаланылуы тиіс [32].

ҚР ҚМ Салық комитетінің есептілігін талдау (2010-2014) кәсіпорындар «бір күндік» фирмаларды тарта отырып, шығындарды жасанды ұлғайту тетігінің көмегімен салық төлеуден жалтаратынын көрсетті. Соңғысы әрқашан меншік иелерінің мүддесі үшін ресурстарды шығару үшін пайдаланылады, тіпті салық салудан жалтарудың неғұрлым күрделі схемалары болған жағдайда да.

Салық төлеуден жалтарудың маңызды индикаторы кәсіпорын түсімінің «бір күндік» фирмалар аударған қаражат көлеміне арақатынасы болып табылады. Бақылаушы органдарда бар ақпарат «бір күндік» фирмалардың көмегімен салық төлеуден жалтаруға тиімді қарсы тұруға мүмкіндік бермейді. Мұндай фирмалардың таралуын болдырмау үшін ҚР Ұлттық Банкі, ҚР Қаржылық бақылау комитеті, ҚР Мемлекеттік кірістер комитеті және т.б. мемлекеттік құрылымдардың ақпараттық және ұйымдастырушылық өзара іс-қимылы талап етіледі. Олардың тиімді ынтымақтастығы үшін бірқатар ұйымдастырушылық, техникалық және құқықтық мәселелерді шешу қажет. Осындай кешенді өзара іс-қимылдың перспективаларын бағалау, ынтымақтастық мәселелерін пысықтау және банк құпиясын сақтау үшін ведомстворалық комиссия құру талап етіледі.

Бір күндік фирмаларды анықтаудың бірінші нұсқасы: банк нарығының отандық ойыншыларының жүргізетін төлемдері бойынша ҚР Ұлттық Банкінің ақпаратын талдау (рисунок 3.13).

Салық төлеуден жалтаруға қарсы іс-қимылдың бірінші кезеңі «бір күндік» фирмаларды анықтау үшін бір жыл ішіндегі өткізулерді зерттеу болып табылады. Талдаудан шекті табысы 1400 MZP аспайтын барлық шаруашылық жүргізуші субъектілерді алып тастау керек (2016 жылы бұл шама 32,003 млн теңгеге тең).

Бақылаушы органдарға мынадай критерийлерді бағалау қажет: - есептілікте декларацияланған түсімнің есеп айырысу-касса орталығының сымдары бойынша қаржы ағындарымен арақатынасы (түсімдердің бәрін түсім ретінде бағалауға болмайтынын ескеру керек); - банктердегі есеп айырысу шоттарының көмегімен шаруашылық жүргізу субъектісінің негізгі және айналым қаражатының арақатынасы; - қызметкерлер санының орташа айлық түсіммен арақатынасы; - компанияның белсенді жұмыс істеуінің уақытша шеңбері.

Ай сайынғы айналымы белгіленген мәннен аспайтын шаруашылық жүргізуші субъектілерді алып тастау (ЖК үшін 2016 жылы ол 1400 MZP шектелген)

Енгізілген салық алынған кірістер мен аударылған қаражат арасындағы айырмашылықтың кемінде 0,1% -ын құрайтын кәсіпорындарды іріктеу - банктегі шығарып салу бойынша жүргізілген қаражат көлемімен есептілікте көрсетілген түсімді бағалау; - қызметкерлер санының және орташа айлық түсімнің арақатынасы Шаруашылық жүргізуші субъектілерді анықтау, «Бір күндік» фирмаларымен жұмыс істейтін «Бір күндік» қосымша салыстырып тексеру, салық органдарына сұрау жіберу, Салық тексерулерін жүргізу кезінде алынған ақпаратты пайдалану Контрагенттерді тіркеу орны бойынша ақпаратты беру Айналымдарды талдау көмегімен көшпелі салық тексерулеріне объектілерді анықтау, Салық төлеушінің «бір күндік» фирмамен «Бір күндік» фирмаларымен операциялар бойынша құжаттарды салық төлеушілердің ұсынуын талап ету Кәсіпорындарды іріктеу, «бір күндік» фирмалармен ынтымақтастық ықтималдығы жеткілікті жоғары

Ол үшін: - оның қызметі туралы ақпарат алу мақсатында «бір күндік» фирмалар тіркелген органдарға сұрау салу жіберу керек; - алынған нәтижелерді ақпараттық базадағы мәліметтермен салыстыру.

Еңбек шығындарын азайту үшін бақылаушы органдар бір жылда барынша көп қаражат алған салық төлеушілердің қызметіне назар аударуы қажет. Салық органдары көлеңкелі қызмет жалған немесе нақты болып табылатынын анықтай алады. Бұл үшін шаруашылық жүргізуші субъектіге декларациядағы кірістер мен банк шоттары бойынша айналымдар арасындағы айырмашылықты негіздеу өтінішімен сұрау салу жеткілікті.

Салық төлеуден жалтаруға қарсы іс-қимылдың екінші кезеңі «бір күндік» фирмалардың контрагенттерін және олардың арасындағы қаржы ағындарын анықтау болып табылады. Ол үшін 2 тәсілді ұсынамыз:

Ақша «бір күндік» фирмалар аударған барлық төлем тапсырмаларын алу. Бұл нұсқа жеделдігімен және жоғары емес еңбек шығындарымен ерекшеленеді. II, Банктерге сұрау жіберу арқылы «бір күндік» фирмалардың шоттары бойынша үзінді көшірме алу. Келесі кезең - бақылаушы органдармен тексерулер жүргізу кезінде алынған нәтижелерді қолдану. - «бір күндік» фирмалар туралы ақпаратты олардың тіркелген жері бойынша салық органдарына жіберу; - бір күндік фирмалармен олардың айналымын бағалау бойынша көшпелі салықтық тексеру объектілерін таңдау; - салық төлеушілерге «бір күндік» фирмалармен операциялар бойынша құжаттарды ұсыну туралы талаптарды жіберу. Ұсынылған іс-шаралар шеңберінде мыналар шешіледі:

Экономикалық және әкімшілік шаралар арасындағы теңгерімді айқындау көлеңкелі секторға қарсы тиімді іс-қимыл болады. Дәлелдерді топтық есепке алу әдісі негізінде кәсіпорындардың ықпалымен ресурстарды көлеңкелі секторға ауыстыратын негізгі факторлар белгіленген: - шаруашылық жүргізуші субъектілерге салық жүктемесін арттыру; - мемлекет қоғамдық мұқтаждарға жіберетін салық түсімдерінің үлесін қысқарту; - кәсіпорынның иелігінде қалатын пайданы азайту; - кәсіпорындардың шаруашылық қызметін реттейтін отандық заңнаманың тұрақсыздығы.

Осылайша, салық мөлшерлемесі кәсіпорынның өз қызметін көлеңкелі секторға ауыстыруы үшін жалғыз фактор болып табылмайды. Мұны осы теріс құбылысқа қарсы іс-қимыл жөніндегі іс-шараларды әзірлеу кезінде ескеру қажет. Көлеңкелі экономикалық қызметтің анықталған факторлары одан бюджеттік залалды қысқартудың факторлық сценарийіне негіз болды. Авторлық сценарий шаруашылық жүргізуші субъектілер үшін «антифакторлық» жағдайларды қалыптастыруды көздейді, бұл жағдайда оларға ресурстарды көлеңкелі секторға аудару экономикалық тұрғыдан орынсыз. Оны іске асыру үшін адал бәсекелестікке ынталандыру жасау, заңды меншікті нақты қорғауды қамтамасыз ету және бюджеттік тиімділігі жоғары кәсіпорындарға артықшылықтар жасау қажет. Әкімшілік және либералдық сценариймен салыстырмалы талдау көрсеткендей, факторлық сценарий шаруашылық жүргізуші субъектілер үшін де, мемлекеттік бюджет үшін де ең оңтайлы баланс болып табылады.

Бұл ретте әкімшілік сценарий шаралары қасақана төлемеушілерге қолданылады, ал либералдық сценарий шараларының ішінен ашық салық заңнамасын құруды бүгін іске асыру қажет.

Мемлекеттік деңгейде ұзақ мерзімді іс-қимылға есептелген жүйе түрінде олардың ауқымын қысқарту мақсатында көлеңкелі экономикалық процестерге кешенді факторлық ықпал ету қажет.

Жүйе барлық шаруашылық жүргізуші субъектілерді заңға бағынатын (I), шартты түрде заңға бағынатын (II) және 155 заңға бағынбайтын (III), сондай-ақ салықтық әкімшілендірудің әділдігі, болжамдылығы, ашықтығы, атаулы болуы және тиімділігі қағидаттарының негізінде құрылуы тиіс.

Көлеңкелі экономикалық процестерге факторлық ықпал ету жүйесі шеңберінде орта мерзімді кезеңге (10 жылға) арналған бағдарламалық іс-шаралардың негізгі мақсаттары: - I топ үшін: кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыру кезінде экономикалық және әлеуметтік артықшылықтар жасау; - II топ үшін: адал бәсекелестік және заң нормаларын сақтауға экономикалық мүдделілік тетігі; - III топ үшін: құқық бұзушылықтарды ашу мен жауапкершілік шараларын қатаңдатудың жоғары тәуекелдерін жасау.

Аталған мақсаттар бойынша жұмыста нақты шаралар ұсынылды. Көлеңкелі экономикалық процестерге кешенді факторлық ықпал ету шеңберінде ұсынылды: - көлеңкелі экономикалық қызметтің ақпараттық, талдамалық және ұйымдастыру деңгейін қамтитын өңірдің шаруашылық жүргізуші кешеніне әсерін мониторингілеу жүйесі; - шетелдік тәжірибе негізінде көшпелі салықтық тексерулер жоспарын әзірлеу алгоритмі; - «бір күндік» фирмаларды анықтау схемасы және өзара іс-қимыл арқылы салық төлеуден жалтаруға қарсы іс-қимыл ҚР Ұлттық Банкімен.

Жүргізілген зерттеу негізінде мынадай қорытындылар жасалған: Қазақстан Республикасында жиынтығында мемлекеттік бюджет кірістеріне едәуір залал келтіретін экономиканы теңестірудің мынадай проблемалары бар:

1. Бейресми жұмыспен қамтудың өсуі негізінен шаруашылық қызметті тиімді (әкімшілік қысымсыз нәтижеге бағдарланған) бақылаудың болмауына байланысты жылжымайтын мүлік (құрылысты қоса алғанда), сауда, ауыл шаруашылығы және көлік саласында байқалады.

2. Қазақстанда өндірілген өнімнің нақты көлемі тіркелген өнімнен 6% -ға артық, бұл ретте 2012-2016 жылдары өндірілген өнімнің өзіндік құнының мөлшері нақты өнімнен 29% -ға ерекшеленеді. Ресми деректер бойынша сальдоланған қаржылық нәтиже көлеңкелі экономикалық қызметке түзетілген көрсеткіштен 45% ерекшеленеді.

3. Қаралып отырған кезеңде мемлекеттік бюджет кірістеріне жалпы залал 23-45% аралығында өзгереді. Оның 45% -дық мөлшерін сындарлы деп тануға болады, себебі ол бюджет кірісінің жартысына жақындап келеді. Бюджет саласына ең көп залал ҚҚС және корпоративтік табыс салығы бойынша, яғни барлық түсімдердің 2/3 бөлігі тиесілі салықтар бойынша тіркелді.

4. Қазақстанның мемлекеттік бюджеті Ұлттық қордан берілетін трансферттерге тәуелділікті көрсетеді. Қаралып отырған кезеңде бюджеттің

тұрақтылығын қолдауға бөлінетін олардың үлесі бүкіл бюджеттің 29-дан 36% - ға дейін құрайды.

5. Мемлекеттік бюджетке келтірілген залал өңірлік құрамдас бөлікпен тығыз байланысты. Мысалы, өнеркәсіп пайдалы қазбаларды өндіру және қайта өңдеу болып табылатын жерлерде ол аз, себебі көлеңкелі экономикалық процестерді анықтаумен және болдырмаумен айналысатын әртүрлі құқық қорғау органдарының және ведомстволардың қызметі арасындағы өзара байланысты жүйеліліктің, жеделдіктің және оңтайлы ақпараттық қамтамасыз етудің болмауынан экономикалық қылмысқа қарсы күрес жөніндегі үйлестіру тетігінің жетілдірілмеуі;

- ҚҚС төлеуден жалтару мақсатында айналымды бөлшектеуге, сондай-ақ кәсіпорындардың есеп айырысу шоттары арқылы өтетін айналымдарды бухгалтерлік және салықтық есепте жасыруға әкеп соғатын шатастықтан, «олқылықтардың» болуынан және құқықтық нормалар тұжырымдамаларының дәл болмауынан туындаған салық заңнамасының жетілдірілмеуі; - соңғыларының тұрақты болуына байланысты салық заңдарындағы өзгерістер мен толықтырулар туралы кәсіпкерлерді хабардар етудің төмендігі, сондай-ақ түсіндірмелері мен толықтырулары бар барлық өзекті ақпарат жиналған бірыңғай ресурстың болмауы;

- корпоративтік табыс салығы бойынша жоғары ставкаларда көрсетілетін бизнеске жоғары салық жүктемесі; - төлем инфрақұрылымының (оның ішінде өңірлік) және қолма-қол ақшасыз есеп айырысуды ынталандыру құралдарының дамымауынан контрагенттер арасындағы есеп айырысуларда қолма-қол айналымның басым болуы; - дайындық сатысында іріктеу жүйесінің тиімсіздігінен салықтық тексерулер жүргізу үшін кандидаттарды дұрыс таңдамау; - салық төлеуден жалтарудың жаңа схемаларының мониторингі жүйесінің болмауынан бақылаушы органдар жұмысының тиімділігінің төмендігі; - азаматтардың табысы мен белгілі бір жерлерде қала құраушы кәсіпорындардың болмауы арасындағы жоғары сәйкессіздіктер салдарынан елдің белгілі бір өңірлерінде халықтың өмір сүру деңгейінің төмендігі және жұмыссыздықтың жоғары болуы.

Көлеңкелі экономикалық қызметке қарсы күресті жетілдіру мақсатында одан Қазақстан Республикасының мемлекеттік бюджетіне келтірілген залалды азайту мақсатында мынадай ұсынымдарды енгізу қажет, Заңнама саласында: - көлеңкелі экономиканы айқындауды тұжырымдамалық және заңнамалық бекіту. Көлеңкелі экономика үстеме пайда алу мақсаты үшін процестері мен нәтижелері қасақана бұрмаланатын (оның ішінде жасырылатын) экономикалық қызметтің осындай секторын білдіреді; - үй (бейресми) экономиканы көлеңкеден алып тастау.

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕККӨЗДЕР ТІЗІМІ

- 1 Қазақстан Республикасының өзгерістер мен толықтырулар енгізілген 1995 жылғы 30 тамыздағы Конституциясы // Қазақстан Республикасының нормативтік құқықтық актілерінің «Әділет» ақпараттық-құқықтық жүйесі. – URL: http://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_. Жүгінген күні: 02.12.2024.
- 2 ҚР Президентінің 2023 жылғы 1 қыркүйектегі Қазақстан халқына Жолдауы // Қазақстан Республикасының нормативтік құқықтық актілерінің «Әділет» ақпараттық-құқықтық жүйесі. – URL: http://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_. Жүгінген күні: 02.12.2024
- 3 Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 3 шілдедегі №226 V ҚРЗ Қылмыстық кодексі// Қазақстан Республикасының нормативтік құқықтық актілерінің «Әділет» ақпараттық-құқықтық жүйесі. – URL: http://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_. Жүгінген күні: 02.12.2024.
- 4 Дементьева Е.Е. Экономическая преступность и борьба с ней в странах с развитой рыночной экономикой // Законность. – № 5. – М., 1992. – С. 5-50.
- 5 Сатерленд Э. Преступность белых воротничков. – Нью-Йорк, 1949. – 272 с.
- 6 Кайзер Г. Криминология. Введение в основы. – М., 1979. – 320 с.
Бурлаков В.Н. Криминология XX век. – СПб., 2000. – 554 с.
- 7 Свенссон Б. Экономическая преступность. – М.,1987. – 467 с. Образцов В.А.,
- 8 Танасевич В.Г. О криминалистической характеристике преступлений // Вопросы борьбы с преступностью. Вып.25. – М., 1976. – С. 94-104.
- 9 Богданов Б.Е. Криминалистика. – М., 1963. – 620 с. Ларьков А.Н. Изучение личности расхитителя и предупреждение хищений на предварительном следствии и в суде: автореф. дис. канд. юрид. наук. – М., 1969. – 23 с.
- 10 Яковлев А.М. Социология экономической преступности. – М., 1988. – 256 с.
- 11 Мишин Г.К. Проблема экономической преступности. Опыт междисциплинарного изучения. – М., 1994. – 88 с.
- 12 Криминология: учебник для юридич. вузов / под общ. ред. д.ю.н., проф. А. И. Долговой. – М., 1997. – 484 с.
- 13 Криминология: учебник / под ред. В. Н. Кудрявцева, В. Е. Эминова. – М., 1997. – 316 с.
- 14 Рогов И.И. Экономика и преступность. – Алма-Ата, 1991. – 159 с.
- 15 Медведев А.М. Экономические преступления: понятие и система // Советское государство и право. – № 1. – М., 1992. – С.78-88.
- 16 Волженкин Б.В. Экономические преступления. – СПб., 1999. – 312 с.
- 17 Кузнецова Н.Ф. Кодификация норм о хозяйственных преступлениях // Вестник Московского университета. Серия 11. Право. – М., 1993. – С. 5-23.
- 18 Гаухман Л.Д., Максимов С.В. Уголовная ответственность за преступления в сфере экономики. – М., 1996. – 290 с. Изменения в формах и

масштабах преступности — международной и внутригосударственной / Рабочий документ Секретариата ООН. — Женева, 1975. — 36 с. Экономические преступления в США: понятия, виды, масштабы распространения / Обзорная информация. Зарубежный опыт. ГИЦ МВД СССР. № 11. — М, 1989. — 89 с. Hearings before the Subcommittee on Crime of the Committee on the Judiciary. On White Collar Crime. U.S. HR, 1979. — 223 p.

19 Шнайдер Г.И. Криминология: пер. с нем. / под общ. ред. и с предисл. Иванова О.Л. — М., 1994. — 502 с.

20 Вестник КазНУ. Серия юридическая. №2 (70). 2014 г. К вопросу об определении понятия «экономическая преступность».

21 В.Т. Seitov, экономической безопасности Республики Казахстан // Таможенный вестник. 1997. № 5.

22 Арыстанбеков К.Т. Государственное и правовое обеспечение экономической безопасности Республики Казахстан. Алматы, ИД «Мұрагер», 2005. — 184 с.

23 Бейсенов Б.М. Уголовно-правовая и криминалистическая характеристика уклонения от уплаты налогов: Автореф. дис. канд. юрид. Наук. — Астана, 2007.

24 Кучеров И.И. Налоговые преступления. М.: Учебно-консультативный центр «ЮрИнфоР», 1997.

25 Сабитаева А.К., Болатулы С. Социально-правовая обусловленность уголовной ответственности за уклонение от уплаты налогов и (или) сборов // Вестник казахкорусского международного университета. 2012. URL: <https://articlekz.com/article/20768> (20.06.2020).

23 Середа И.М. Уклонение от уплаты налогов и сборов, налоговые преступления, преступления против налоговой системы: понятие, характеристика и классификация // Проблемы экономики и юридической практики. 2005. № 1.

26 Спанов М.У. Экономическая безопасность: системные факторы // Саясат.1999. № 3. 10. Тусупбеков Р.Т. Актуальные проблемы повышения эффективности экономической безопасности Республики Казахстан. Научные труды Академии финансовой полиции. Выпуск 3. Астана: Фолиант, 2002. — 496 с.

27 Энгельс Ф. Происхождение семьи, частной собственности и государства // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. Т. 21.

28 Юткина Т.О. Налоги и налогообложение: Учебник. М.: ИНФРА-М, 2000. № 2 (91), 2021 НАЦИОНАЛЬНАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ 8. -М, 2000. Для цитирования и библиографии .

29 Сеитов Б.Т. К вопросу обеспечения налоговой безопасности и противодействия налоговым преступлениям //Право и государство. 2021. № 2(91). — С. 28-39. DOI: 10.51 634/2307-5201_2021_2_28 Материал поступил в редакцию 08.02.2021.

30 Актуальные вопросы взаимодействия науки, законотворчества и. Диссертационная работа Байзакова Д. 2018 год Академия государственного управления при Президенте РК.

31 Приказ и.о. Председателя Агентства Республики Казахстан по статистике от 29 ноября 2013 года, №285 «Об утверждении Методики по формированию данных по ненаблюдаемой экономике в региональном разрезе по видам деятельности в соответствии с Общим классификатором видов экономической деятельности».

32 Методика определения объемов ненаблюдаемой экономики в торговле Агентства Республики Казахстан по статистике от 18 апреля 2005, №5.

33 Методика оценки объемов незаконной деятельности Комитета по статистике Министерства Национальной экономики РК от 13 января 2016 года №8.

34 Методика оценки объемов незаконной деятельности Комитета по статистике Министерства Национальной экономики РК от 8 сентября 2017 года, №125.

34 Методические рекомендации по формированию показателей неформальной занятости населения Комитета по статистике Министерства Национальной экономики РК от 29 декабря 2016 года, №328.

35 Методические рекомендации по оценке объемов транспортных услуг в ненаблюдаемом секторе экономики и расчету валового внутреннего продукта по транспорту Агентства Республики Казахстан по статистике от 3 мая 2005 года, №7.

36 Методические рекомендации по определению объемов строительных работ, с учетом скрытой и неформальной экономики Агентства РК по статистике от 22 сентября 2009 года, №10.09 .

37 Методические рекомендации по определению объемов инвестиций в основной капитал с учетом скрытой и неформальной деятельности Агентства РК по статистике от 22 сентября 2009, №12.0.

38 Методика статистической оценки ненаблюдаемой экономики в Казахстане Агентства РК по статистике от 29 декабря 2001, №14.

39 Методика расчета показателей в сфере противодействия легализации (отмыванию) доходов, полученных незаконным путем, и финансированию терроризма от 3 февраля 2014 года, №36.

40 Методика расчета показателей в сфере сокращения уровня теневой экономики от 3 февраля 2014 года, №36.

41 Постановление Правительства РК от 22.05.2014, №531 «Об утверждении Комплексного плана противодействия теневой экономике в Республике Казахстан на 2013-2015 годы».

42 Алматы қаласы бойынша Алматы ауданының мемлекеттік кірістер басқармасының заңды тұлғаларды әкімшілендіру бөлімінің бас маманы К.С. Мирқоджаевтың мақаласы 2022 жыл.

43 Қазақстан Республикасының кодексі «Салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы» Салық кодексі (2017 жылғы 25

желтоқсандағы №120-VI) // Қазақстан Республикасының нормативтік құқықтық актілерінің «Әділет» ақпараттық-құқықтық жүйесі. – URL: http://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_. Жүгінген күні: 02.12.2024.

44 Қазақстан Республикасы Премьер-Министрінің бірінші орынбасары-Қазақстан Республикасы Қаржы министрінің «Шот-фактуралардың ақпараттық жүйесінде электрондық нысанда шот-фактураны жазып беру Қағидалары және оның нысандарын бекіту туралы» 2019 жылғы 22 сәуірдегі №370 бұйрығы.

45 «Шести кратный рост лжепредпринимательства отметил генпрокурор РК», URL <https://kapital.kz/gosudarstvo/49508/shestikratnyu-rost-lzhepredprinimatelstva-otmetil-genprokuror-rk.html>, 2016 г.

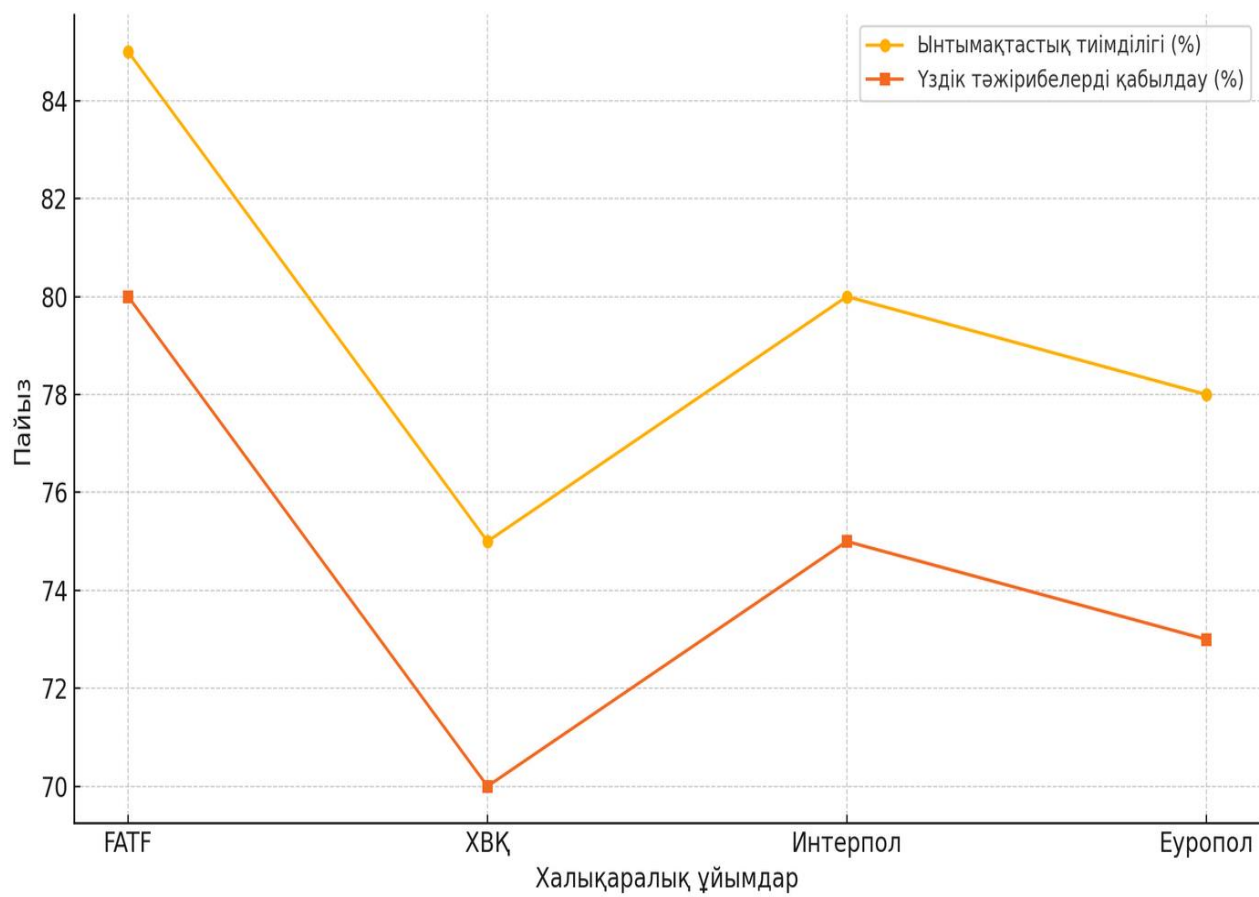
46 Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің ресми сайты: «[Qamqor.gov.kz](http://qamqor.gov.kz)» кесте экономикалық қылмыстар туралы статистикалық деректер.

47 Автор Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігінің Мемлекеттік кірістер комитетінде практикадан өту кезеңінде kgd.gov.kz ресми сайтына қолдана отырып алынған сандық мәліметтер негізінде кестелік деректер қалыптастырды.

48 Халықаралық валюта қорының– URL (ХВҚ) ресми сайты: imf.org. -13 суретті салу үшін пайдаланылды жүгіну уақыты 29.04.2024ж.

49 Дүниежүзілік банктің ресми сайты: – URL worldbank.org 12-кестені жасау үшін пайдаланылды жүгіну уақыты 29.04.2024ж.

1-қосымша

10-сурет – Қазақстанға экономикалық қылмыстарға қарсы күрестің ұлттық жүйесін халықаралық қоғамдастықтағы орнын нығайту
Ескертпе- Автормен жасалған [48].

2-қосымша

Кесте 11 – Экономикалық қылмыстар туралы ақпарат

Көрсеткіштер	Қылмыс саны, бір.				Құрылымы, %				2023 г. в % к 2020 г.
	2020 ж.	2021 ж.	2022 ж.	2023 ж.	2020 ж.	2021ж.	2022 ж.	2023 ж.	
Меншікке қарсы қылмыстар	4 147	3 771	3 640	3 147	74%	70,8%	68,8%	69,11%	Түсу 25%
Экономикалық қызмет саласындағы қылмыстар	49	19	27	30	0,87%	0,35%	0,51%	0,65%	Түсу 39%
Коммерциялық және өзге де ұйымдардағы қызмет мүдделеріне қарсы қылмыстар	3	5	7	3	0,05%	0,09%	0,13%	0,06%	Өзгеріссіз
Мемлекеттік билікке, мемлекеттік қызмет және жергілікті өзін-өзі басқару органдарындағы қызмет мүдделеріне қарсы қылмыстар (ҚР ҚК 30-тарауы) лава 15 ҚР ҚК. Мемлекеттік қызмет пен мемлекеттік басқару мүдделеріне қарсы сыбайлас жемқорлық және өзге де қылмыстық құқық бұзушылықтар	72	102	89	62	1,28%	1,91%	1,68%	1,36%	Түсу 14%
Барлық тіркелген экономикалық қылмыстар	27	15	22	19	0,48%	0,28%	0,41%	0,41%	Түсу 30%

Құрылым бағанындағы үлес салмағы өндірісте болғандардың жалпы санына 1-М (СҚО жиынтығы):

2020 ж. – 5 604

2021 ж. – 5 325

2022 ж. – 5 293

2023 ж. – 4 553

Үлес салмағы "2023 ж. 2020 жылға%" -бен "100-формула бойынша шығарылды (2023 ж ./2020 ж.) * 100

Ескертпе- Автормен жасақталған [46].

3-қосымша

Кесте 12 - Қазақстандағы экономикалық шаралардың талдауы

МКД	2021 год			2020 год			Ауытқу 2021/2020		
	КТ сан ы	Кайт. есеп. млн.тен ге	Өндіріл ді млн.тен ге	КТ сан ы	Кайт. есеп. млн.тен ге	Өндіріл ді млн.тен ге	КТ сан ы	Кайт. есеп. млн.тен ге	Өндіріл ді млн.тен ге
Манғыс тау	181	2 627	1 688	124	1 210	1 287	57	1 417	401
БҚО	247	1 162	945	92	239	218	155	924	727
Атырау	113	2 748	2 475	140	1 865	1 933	-27	882	542
Шымкент қ	232	1 957	533	127	1 141	413	105	816	120
Костанай	135	650	397	76	344	308	59	306	90
Қызылорд а	226	641	649	103	365	367	123	276	283
Алматы	173	953	359	167	795	255	6	159	104
СҚО	65	84	78	39	42	64	26	42	14
ШҚО	203	764	785	203	728	609	0	36	176
Ақмола обл	67	185	91	67	133	131	0	53	-40
Жамбыл	99	627	356	86	370	421	13	257	-65
Түркістан	104	1 507	696	96	1 575	1 257	8	67	-561
Павлодар	148	306	219	57	631	200	91	-325	19
Ақтөбе	111	352	488	104	705	177	7	-353	311
Нұр- Сұлтан қ	460	2 694	2 958	253	3 910	748	207	-1 216	2 210
Қарағанд ы	236	1 211	721	275	3 211	687	-39	-2 000	34
Алматы қ	511	4 279	2 766	913	12 795	2 083	-402	-8 516	683
Барлығы	3 311	22 747	16 205	2 922	30 058	11 159	389	-7 311	5 047

Ескертпе-Автормен жасақталған [47].